

KEMAL ATATÜRK
ve
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE
III

JOHANNES GLASNECK

Çeviren:

ARİF GELEN

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:

Yenigün Haber Ajansı

Basım ve Yayıncılık A.Ş.

Ekim 1998

KEMAL ATATÜRK
ve
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE
III
JOHANNES GLASNECK
Çeviren:
ARİF GELEN
CGAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İÇİNDEKİLER

ÜÇ	
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN	
İLK BAŞKANI	7
Türkiye Çehresini Değiştiriyor	7
İktisadi Bağımsızlık İçin	43
Barışçı Bir Dış Politika	73
Kemal Atatürk'ün Ölümü ve Vasiyeti	101
Günleme	115
Kaynakça	128

ÜÇ TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK BAŞKANI

TÜRKİYE ÇEHRESİNİ DEĞİŞTİRİYOR

Lozan'da henüz görüşmeler sürdürülürken, ülkenin bundan sonraki geleceği konusunda Türkiye'de tartışmalar başlamıştı. Mustafa Kemal, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" yerine şimdi bir siyasal parti, "Halk Partisini" kurdu. Haziran 1923'te yeni seçimler yapıldı. İkinci Millet Meclisi'nin 286 milletvekilinin tümü, Kemal'in "Halk Partisi"ndendi. Ama feodal-dinci gericilik henüz teslim olmamıştı. Gerçi artık padişahlık yoktu, ama her cuma günü Halife Abdülmecit, eskiden atalarının yaptığı gibi cuma namazını kılmak "selamlık" için İstanbul'da arabasını sürüyordu. Görevi hiçbir siyasal gereği yerine getirmesini öngörmüyordu. Ama Mustafa Kemal'in tuttuğu yoldan hoşnut olmayanların hepsi gözlerini halifeye çevirmişlerdi: İstanbul'un padişaha bağlı memurları, yabancı sermaye ile bağlantılı olan kompradorlar, büyük toprak sahipleri, Anadolu'nun doğusundaki aşiret reisleri ve özellikle Müslüman din adamları, hocalar ve ulema ordusu. Türkiye'nin gelecekteki devlet biçimi konusunda daha hâlâ bir açıklık yoktu. İstanbul gazeteleri, halifenin devlet başkanı olacağı anayasal bir monarşinin propagandasını yapıyorlardı. "Halk Partisi"nde büyük etkiye sahip bulunan Rauf Bey ile yandaşları da bu görüşü temsil ediyordu.

Mustafa Kemal'in devlet adamlığı, zamanın nesnel gerekliliklerini anlamasından ileri geliyordu. Bu, anti-emperyalist halk hareketinin İtilaf emperyalistleri ile bunların Yunanlı müttefiklerine karşı zafer kazanması olanağını sağlamıştı. Ama zaferle, ulusal egemenlik ve bağımsızlık henüz tam olarak güvence altına alınmamıştı. Ülkenin az sayıdaki önemli üretim alanlarını elinde bulunduran yabancı sermaye, geniş halk tabakalarını henüz bilgisizliğin ve Ortaçağ geriliğinin çemberi içinde tutan feodal dinci - gericilik, genç ulusal Türk devleti için sürekli bir tehlike olarak ayakta duruyordu. Türk tarihinin bu yeni döneminin başında da tarihin gündeme koyduğu görevleri kavramada Mustafa Kemal'in sahip olduğu, açıklık gerçekten etkileyicidir.

Mustafa Kemal'in o zaman kurmaya başladığı yapıt, Türk halkının barış, demokrasi ve toplumsal ilerleme uğrunda bugün yaptığı savaşım ve ayrıca günümüzün tüm ulusal kurtuluş hareketi için değerli bir kalıt olarak ortadadır. Bundan 50 yıl önce söz konusu olan, Büyük

Sosyalist Ekim Devrimi'nin dolaysız etkisi altında, ulusal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla pekiştirmek için ulusal, anti-emperyalist bir hareketti. Hareketin programında, ulusal bir sanayi kurulması ve emperyalist devletlerin üstün durumu karşısında geriliği ortadan kaldıracak toplumsal reformlar bulunuyordu. Bu Kemalist programın bugün için bile ne kadar güncel olduğunu, 1969'da yapılan komünist ve işçi partileri Moskova danışma toplantısı kanıtlar. Toplantı, ulusal kurtuluş hareketi için şu ana görevi saptadı: "Birçok bağımsız Asya ve Afrika devletinde siyasal bağımsızlığı ve egemenliği pekiştirmek ve savunmak görevi yanında, ekonomik geriliğin aşılması, ulusal bir sanayi de içine alan bağımsız bir ulusal ekonominin kurulması ve halkın yaşama düzeyinin yükseltilmesi, toplumsal gelişmenin başlıca sorunları haline gelmiştir."(125) Bundan dolayı, Türkiye'de, işçi sınıfını, aydınların ilerici tabakalarını ve köylüleri kapsayan bugünkü demokratik hareketin her zaman için Kemalizmin öz düşüncelerine sarılması yerinde bir eğilimdir.

50 yıl önce ulusal hareketin başında bulunan yurtsever subayların ele aldıkları şey, burjuva-demokratik devrimin görevlerini yerine getirmekten başka hiçbir şey değildi. Bu önderlik grubu, görevini yaparken, yeni filizlenmekte olan ulusal Türk burjuvasının ve liberal toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil ediyordu. Gerçi Lenin, sömürge ve bağımlı ülkelerde, burjuvaziyi, onurlu, mert ve dürüst, demokrasiyi temsil etmeye yetkin görüyordu. Ama burjuvanın siyasal istikrarsızlığını ve gericilikle anlaşmaya varması olanağını da belirtmişti. Kemal'in ve Kemalist hareket içindeki öncü güçlerin eylemlerini bu temel teorik belirleme açısından değerlendirmelidir. Tamamen burjuva bir önderliğin, kapitalizmden sosyalizme geçiş demek olan çağımızda ulusal, anti-emperyalist bir hareketi hangi noktaya kadar ileri götürmeye yetenekli olduğu sorusunu aşağıda yanıtlandıracağız.

6 Ekim 1923'te Türk birlikleri tekrar İstanbul'a girdikten sonra, Millet Meclisi, ülkenin yeni başkentinin Ankara mı olacağı, yoksa Boğaz kıyısındaki eski başkentte mi kalınacağı konusunda karar verme durumundaydı. Meclisin çoğunluğu Ankara için ve bununla birlikte de ulusal, anti-feodal devrim için olumlu olan kararı vermişti. Ankara, Anadolu'nun merkezinde bulunuyordu ve bir dış saldırıya karşı İstanbul'dan daha iyi korunabilir durumdaydı. Ayrıca İstanbul geçmişle çok sıkı bağlantı halindeydi ve bu bakımdan yeni Türkiye'nin başkenti olarak pek söz konusu olamazdı. Büyük padişahların parlak günlerinden kalma solgun yüzlü ruhlar, henüz eski Türk İstanbul'un saraylarında, camilerinde ve medreselerinde dolaşıyordu. Oysa yeni devlet bir aile soyuna ya da inanca değil, Türk ulusuna dayanmalıydı. Bundan dolayı onun başkenti de Türk vatanının kalbinde olmalıydı. Padişahlığın kaldırılmasından sonra, 13 Ekim 1923'te Ankara'nın Türkiye'nin başkenti ilan edilmesi, Osmanlı geçmişi ile bir bağın daha kesilmesi demek oluyordu.

Gene o günlerde gazeteler, "Halk Partisi"nin ve Mustafa Kemal'in cumhuriyeti ilan etmek istediğini bildiriyorlardı. 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa bile, cumhuriyetçi bir nitelik taşıyordu. Ama padişahın tahttan indirilmesinden sonra bile Kemalistler, feodal-dinci gericiğin güçlü durumu karşısında, son sonuca da varmaya ve yeni rejime uygun bir ad vermeye cesaret edememişlerdi. Bu arada cumhuriyet düşüncesi İslam dünyasında geniş bir ön kazanmış ve özellikle Fransızların koruyuculuk bölgeleri Suriye ve Lübnan'da Arap milliyetçileri tarafından savunulur olmuştu. Kafkasya ve Orta Asya'da Sovyet cumhuriyetlerinin kurulması da örnek olma yönünde etkisini gösteriyordu.

Mustafa Kemal artık karar verme zamanının geldiği kanısına vardı. Lozan barışı, ona ve "Halk Partisi" içindeki ilerici güçlere yeni güç katmıştı. Bugünkü bulanık durum hep böyle sürüp gidemezdi. Rauf, Refet, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir İstanbul'da oturuyorlar, halifeyi anayasal monarşinin hükümdarı olarak getirmeye çalışıyorlardı. Mustafa Kemal taşın yuvarlanmasını başlatmak için ekim ayı sonunda, Ağustos 1923'ten bu yana görevde bulunan Fethi Bey'le Kabinesinin görevden çekilmesi konusunda anlaşmaya vardı. Henüz yürürlükte olan Anayasaya göre bizzat kendileri bakan önerebilen milletvekilleri, bütün Meclis'in kabul edebileceği bir bakanlar listesi üzerinde birleşemiyorlardı. Bu yüzden Mustafa Kemal'den öğüt dileğinde bulundular. 29 Ekim 1923 gününün öğle saatlerinde Mustafa Kemal'in onların önüne sürdüğü ise, hükümetin yeniden kuruluşuna ilişkin bir öneri değil, bir Anayasa değişikliğiydi: "Türk devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir... Türkiye Cumhuriyeti'nin başkanı, Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından üyeleri arasından ve dört yıllık bir yasama dönemi için seçilir... Cumhuriyetin başkanı devletin de başkanıdır... Başbakan, devlet başkanı tarafından milletvekilleri arasından seçilir..."(126). Başbakan da bakanları seçer. Bundan sonra da tüm kabinenin Meclis tarafından onaylanması gerekir. Bunun ardından yapılan Meclis görüşmelerinde, Türk devletinin biçiminin gerçekten en kısa zamanda açığa kavuşması gerektiği düşüncesi ağırlık kazandı. Milletvekilleri büyük bir çoğunluk yasaya olumlu oy verdiler ve hemen ardından da Mustafa Kemal'i Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başkanı seçtiler. Mustafa Kemal, İsmet'i başbakan atadı. Aynı günün akşamı 100 top atımı ile Türkiye'nin bir cumhuriyet olduğu ilan edildi.

Top sesleri, halifeyi, Osmanlı nişanları taşıyan kişileri ve Rauf Bey'in çevresindeki generalleri, kendi planlarını hazırladıkları bir sırada korkuttu. Bütün Doğu'da gerici Müslüman din adamları kendi kendilerine sordular: Başında bir devlet başkanının bulunduğu bir cumhuriyette halifelik gibi bir kurumun yeri ne olacaktı? Artık halifeliğin günleri de sayılı mıydı? Halife dostu İstanbul basını, Türk ulusal bilincini halifeliğin çıkarı uğrunda hazırlamaya çalışıyordu. Örneğin Tanin gazetesi, halifeliğin olmadığı bir Türk devletinin

İslam dünyasında artık hiçbir ağırlığa sahip olamayacağını yazıyordu. Oysa bu, bilerek söylenmiş bir yalandı. Artık halifeliğin, Türkiye'de bütün gerici güçlerin toplandığı noktayı meydana getirmekten ve devletin bağımsızlığını tehlikeye atmaktan başka bir anlamı yoktu. İsmet ile Mustafa Kemal, halifenin "kutsal savaş" için yaptığı çağrıya karşın Arap ve Hint Müslümanlarının 1914 ile 1918 arasında İngiliz ordusunun saflarında Türklere karşı savaştıklarını, 1920 yılında Türkiye'yi kanlı bir iç savaşa sürükleyen şeyin, halifenin fetvası olduğunu anımsattılar. Mustafa Kemal, halifeliği salt "tarihsel bir anı", Türk halkını kötülüklerle dolu geçmişe bağlayan bir zincir olarak niteledi. Hukukun, eğitimin ve toplumsal yaşamın geniş alanlarının yenileştirilmesi isteniyorsa, halifelik yıkılması zorunlu olan önemli bir kale sayılırdı.

Dışardan gelen müdahaleler, halifeliğin ölüm-kalım savaşımını hızlandırdı. 24 Kasım 1923'te üç İstanbul gazetesi, Ağa Han'ın Türk hükümetine yazdığı bir mektubu yayımladı. Ağa Han, bu mektubunda, İslam dünyasının dinsel önderliğinin iktidar yetkilerini elinde tutması gerektiğini ve halifenin dünyasal devlet gücüne eşit tutulmasını istiyordu. Mektup, Milli Meclis'i ayağa kaldırdı. Çünkü bununla bir İngiliz uyruklusu, Türkiye'nin iç işlerine karışıyordu, Mustafa Kemal, Ağa Han'ı, halifeyi Türkiye'de ulusal harekete karşı kullanmak ve böylece onu zayıflatmak için halifeden yararlanmak isteyen bir İngiliz ajanı olarak niteledi. Ağa Han'ın kişiliğine ilişkin bilgilerin yardımı ile milletvekillerini savlarının doğruluğu konusunda inandırmak Mustafa Kemal için kolay bir işti: Bir Hintli prens ailesinden gelen Ağa Han, Müslüman İsmailiye mezhebinin başı olarak halkının sıkıntılarından çok uzakta, İngiltere'de ya da Riviera'da yaşıyor, İngiliz politikacıları ile sıkı ilişki halinde bulunuyordu. Bombay Limanı'na girdiği zaman, 9 top atımı ile selamlanıyordu.

Mustafa Kemal, 1924 yılının başlarında bir manevra sırasında İsmet'le ve önde gelen askerlerle halifeliğin kaldırılması için nasıl davranılacağı konusunda görüşmelerde bulundu. 1 Mart 1924'te Meclis'in yeni çalışma dönemi açıldığı sırada, milletvekillerinin dikkatini üç ödeve çekti: Cumhuriyet yerine oturmalı, dinsel ve laik diye bölünmüş olan eğitim sistemine bütünlük kazandırılmalı ve İslam dini siyasal bir araç olma durumundan kurtarılmalıydı. 3 Mart günü çeşitli milletvekilleri üç yasa önerisinde bulundular. Öneriler uzun ve sert bir görüşmeden sonra kabul edildi. Birinci yasa, halifelik makamını kaldırdı ve Osmanlı soyunun bütün insanlarını yurtdışına sürdü. İkinci yasa, din işlerini ve dinsel tesisleri yöneten bakanlıkları kaldırdı. Bu, Müslüman din adamları sınıfının topraklarının, mallarının ve her türlü kuruluşlarının devletleştirilmesi anlamına geliyordu. Üçüncü yasa da, tüm eğitim işlerini ve kuruluşlarını Eğitim Bakanlığı'na bağlıyordu. Bundan böyle hiçbir din okulu bulunmayacak, yalnız laik okullar olacaktı. Devletin laikleştirilmesinin ve dinden

ayrılmasının temeli böylece atılmıştı.

Bazı milletvekilleri, Mustafa Kemal'e, son anda, bizzat kendisinin halifelik rütbesini almasını önermişlerdi. İslam dünyasının çeşitli çevrelerinden de buna benzer öneriler gelmişti. Mustafa Kemal, böyle gerçeğe aykırı bir tasarıyı ancak alay ederek bir kenara itebilirdi. Şöyle soruyordu: Örneğin kendisi İran ve Afganistan halklarını, onların hükümdarlarını, kendi buyruklarına uymaya nasıl yöneltebilirdi? "Ne anlamı, ne de varlık gerekçesi olan böyle hayal üstüne kurulu bir role girmeyi gülünç" olarak niteledi (127). Mustafa Kemal'in bunda ne kadar haklı olduğunu, daha sonraki yıllarda yeni bir halifeliğin diriltilmesi için gösterilen başarısız girişimler tanıtladı. Halifelik, doğunun ortaçağ feodal sisteminden bir parçaydı ve bu sistemle birlikte tarihe karıştı.

3 Mart 1924 tarihli yasalar, Türk devletine her konuda en yüksek yetkiyi getirdi, bunun yanında da ulusal egemenliği güçlendirdi ve Türk halkını halifeliğin devletüstü görevlerinin yükünden kurtardı. Gerici bir dönüşüm tehlikesi şimdilik atlatılmış ve ilerici reformların yolu açılmıştı.

Devletin hukuksal gelişimi, daha önceki bütün yasama kazanımlarını bir araya getiren 20 Nisan 1924 tarihli anayasanın ilan edilmesiyle tamamlandı. Bu anayasa, bazı değişikliklerle, 1961 yılına kadar yürürlükte kaldı. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti, parlamenter bir demokrasiydi. Dolaylı seçim hakkı çerçevesinde seçimler yapılıyordu. Seçmen için servet bildirim kalkmıştı, ama kadınlara seçme hakkı verilmedi. Hükümet uygulaması, her burjuva cumhuriyette olduğu gibi burada da halk yığınlarının büyük çoğunluğu üzerinde burjuva azınlığın diktatörlüğünün söz konusu olduğunu yıldan yıla daha açıkça ortaya koydu. Bu genel yasallık Türkiye'de, 1924'te adını "Cumhuriyet Halk Partisi"ne çeviren Halk Partisi'nin 1924-25 ile 1930 arasındaki kısa dönem dışında tek başına iktidar olmasında kendini göstermişti. Sendikalar çok sıkı bir hükümet denetimi altına sokulmuştu.

Kemal Atatürk'ün böyle bir egemenlik sistemi için ortaya koyduğu gerekçede, ulusal ve antiemperyalist öğeler henüz önemli bir rol oynuyordu. Kendisi, Türkiye'nin önünde bulunan büyük görevlerin yerine getirilebilmesi için bütün ulusal güçlerin bir araya getirilmesini istiyordu. Bu amaçla Cumhuriyet Halk Partisi, hedefinin "sınıf savaşımı yerine, toplumsal düzeni ve birlik ruhunu koymak, çeşitli çıkarları ahenkli biçimde dengeleştirmek" olduğunu ilan etti (128). Mustafa Kemal de, halkın kendi kendini yönetmeye henüz yetenekli olmadığına inanmıştı. Kendini, halkının babası, eğiticisi olarak görüyordu. Halkın yaratıcı gücünü bilgisizliğin ve karanlığın zincirlerinden kurtarmak istiyordu. Bu yüzden çağdaşları onu bazen de "istemeyerek diktatör" olmuş kişi diye adlandırıyordu. Örneğin Büyük Millet Meclisi seçimleri için aday listelerini kendisi hazırlıyordu. Gazi tarafından saptanan

milletvekillerine itirazda bulunmaya hiç kimse cesaret edemezdi. Mustafa Kemal'in büyük erkesinin ve geniş halk yığınları tarafından sevilmesinin hangi temele dayandığını, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) 1929 yılında kendisi ile yapılan bir konuşmada şöyle yorumladı: "Seçmenler için Gazi, işgal birliklerini kovan barış isteyen ve Anadolu köylü çocuklarının Arabistan, Yemen ya da Makedonya için ölmesine artık izin vermeyen bir kurtarıcıdır." (129). Türk işçileri arasında komünist bir hareketin kıpırdanışları, sendikaların çalışmaları ve aynı zamanda çete birliklerinin siyasal etkinliği daha Kurtuluş Savaşı sırasında göstermiştir ki, Türk halkının büyük bölükleri, sürekli olarak politika yapmaya tamamıyla yeteneklidir. Ancak Kemal, kendi toplumsal durumu -1916'dan bu yana hep paşa rütbesini taşıyordu- ve kendi "Halk Partisi"nin temsil ettiği sınıf çıkarları dolayısıyla bu türlü demokratik ve toplumsal akımlara her zaman yabancıydı, onlara düşmandı ve onları ezdiriyordu. Bu yüzden, anayasada yer almış burjuva özgürlükleri uygulamada geniş ölçüde sınırlandırılmıştı. 1931 tarihli basın yasası yalnız padişahlık ve halifelik, komünizm ve "yabancı devlet görüşleri" için propagandayı değil, hükümet için yapılacak her ciddi eleştiriyi de cezaya bağlıyordu. Kemal Atatürk yönetimindeki yeni Türkiye'ye ilişkin burjuva kökenli açıklamalarda, bu rejimin çok çeşitli yorumları vardır. Bu yorumlar, "parlamentar demokrasi"den, "faşizm"den, "Türkleri Batı örneğine göre çağdaş bir halk yapmaya girişmiş Doğulu despotizm"e kadar bir dizi yakıştırmalara varır. Ancak yalnızca şu ya da bu görünüşü ön plana iten bu türlü tanımlamalarla konunun özüne inme olanağı yoktur. Mustafa Kemal'in çevresindeki ulusal önderlik tabakası, gerçekten de diktatörlük yöntemlerini uyguluyordu. Önce bu yöntemlerin ağırlık merkezi, yeni burjuva-ulusal düzenin düşmanlarına, içerde feodal-dinci gericiğe ve yabancı sermayeye karşı yöneltilmişti. Bunlar ulusal bağımsızlığı korumalı ve güçlendirmeliydi. Bu yönden genç Türkiye Cumhuriyeti nesnel olarak çeşitli ülkelerde tedhişçi ve faşist rejim kuran uluslararası finans-kapitale ters düşüyordu. Faşizm, Sovyetler Birliği'ne karşı ele geçirme ve yok etme seferi, küçük ve iyi gelişmemiş devletlerin egemenlik altına alınmasını hazırlamak ve yürütebilmek için finans-kapitalin saldırgan çevrelerine hizmet ediyordu. O halde Atatürk Türkiye'si'nin "faşizm" etiketi ile donatılması söz konusu olamaz.

Mustafa Kemal, Halk Partisi için çağdaş Türkiye'nin niteliğini belirleyen altı ilke koymuştu. Bunlar arasında milliyetçilik, tamamıyla Ziya Gökalp anlamında, birinci sırayı alıyordu. Bu ilkenin iki yanı vardı: Birincisi ulusal Türk devletinin bağımsızlık ve egemenliği, sonra da sınıf çelişkileriyle hiçbir bakımdan parçalanmamış Türk ulusuna ilişkin ütopyik bir görüş. Bu ilkenin pratik siyasal deyimlenmesi, tek parti sistemiydi. Bu sistemin yardımı ile askerlerden ve memurlardan meydana gelme küçük bir tabaka hükümet ediyordu. Cumhuriyetçilik ilkesi

ile her türlü feodal-mutlakiyetçi yeniden dirilme çabalarına karşı konulacaktı. Devrimcilik kavramının ardında, dünya kültürünün ve uygarlığın edinimlerinden Türk halkını yararlandırma çabası yatıyordu. Halkçılık, hem halkla birlikte olmak, hem de Türk halkının kendi kültürüne ve tarihine yönelme anlamına geliyordu. Devletçilik, devletçe ekonominin desteklenmesi, laiklik de din ile devletin ayrılışını ilan ediyordu. Bu ilkelerin ne ölçüde gerçekleştirildiği bir yana, Kemal Atatürk'ün yaptığı hizmet, bunları ortaya koymasıydı. Bunlar, ortaçağ Osmanlı geçmişinden sıyrılarak 20. yüzyılın dünyasına kendi güçleriyle sıçrama yapması için Türk halkına yapılan bir çağrı anlamına geliyordu.

Burjuva-demokratik devrimin, anayasada ve bu ilkelerde somut olarak deyimlendiği programı, Türkiye'nin bundan sonraki gelişmesi için çok önemli olan ve üzüntü kaynağı meydana getiren bir eksikliğini de ortaya koyuyordu. Geniş halk yığınlarının her demokratik hareketinin sınırlandırılması ve bastırılması. Hangi gerekçeye dayandırılırsa dayandırılın, bu sınırlandırma, genç Türk cumhuriyetinin emperyalizm karşısında durumunu zayıflatacaktı. Aynı zamanda Kemalistlerin kapitalist bir kalkınma yoluna girdiğini açıkça gösteren bir işaretti. Kemalizmi geriye doğru bakarak gözden geçirince, bu olumsuz yanının bugün bile gözden kaçması olanaksızdır ve gözden kaçırılmaması zorunludur. Ancak geniş halk yığınlarının eylemci duruma getirilmesi, bugün için az gelişmiş ülkelere toplumsal ilerleme ve emperyalist vuruşlara karşı başarılı biçimde korunma yolunu açabilir.

Böyle bir gelişmenin kaynağı, o zamanın Türkiye'sindeki daha önce belirtilen sınıfsal güçler ilişkisinde bulunuyordu. Bu ilişki, proleterya ve onun devrimci partisine, burjuva-demokratik devrimin başarı ile tamamlanması için gerekli hegemonyayı yüklenme olanağı vermiyordu. Günümüzde ise yirmi yıllarıyla karşılaştırıldığı zaman dünya sosyalizminin eşsiz biçimde büyüyen ağırlığı, Asya ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinde devrimci-demokratik öncü güçlerin aynı toplumsal koşullar altında tam anlamıyla ilerici önlemleri geniş halk tabakalarının yardımı ile ve onların çıkarına gerçekleştirmeye yardımcı olmaktadır.

Yalnız bu aradaki olayların önüne geçmiş olduk. Halife Abdülmecit ile geri kalan Osmanlı prensleri ve prensesleri, Doğu ekspresi ile tahtından indirilmiş hükümdarlar sürüsüne katıldıkları İsviçre'ye posta edilmişti. Ama ülkedeki gerici muhalefet henüz ayakta idi. Ekonomik durumun bozukluğu, halkın bazı tabakalarında hoşnutsuzluğu arttırdı. Karşı devrimciler Rauf Bey'in yönetimi altında bir araya gelmeye başladılar. Rauf ile Kâzım Karabekir, Refet, Ali Fuat ve Halide Edip'in kocası Dr. Adnan (Adıvar) gibi düşünce arkadaşları, Mustafa Kemal tarafından kendilerini köşeye sıkıştırılmış sayıyorlardı. Bunların, Kemal'in muhalifleri durumuna gelmesinde kişisel nedenler arasında, iktidara bizzat katılma isteği önemli bir rol oynuyordu. Bunun yanında köklü bir siyasal ayrılık da söz konusuydu:

Kemal'in tersine, Rauf, Lozan barışı ile ulusal devrimin tamamlandığı kanısındaydı. "Sağlam ölçütlere" yeniden dönülmesini istiyor, Kemal'in tasarladığı reformları hiçe sayıyordu. Bu grubun kışkırtmaları, 1924 yılı yazında ve güzünde Halk Partisi'nin parçalanması sonucunu doğurdu. 17 Kasım 1924'te, "Cumhuriyetçi Terakki Partisi" meydana geldi. Kâzım Karabekir, partinin başkanı, Ali Fuat da genel sekreteri oldu. Her ikisi de daha önce askeri komutanlıklardan çekilmişlerdi. Millet Meclisi'nin 25 milletvekili yeni partiye katıldı. Partinin programı, "bazı kişilerin despotça eğilimlerini" yeriordu. Kuşkusuz bununla Mustafa Kemal'in kendisi kastedilmişti. Parti, cumhuriyeti, demokrasiyi ve liberalizmi benimsiyordu. Bunlarla parti, her şeyden önce İslam dininin müdahalesinden ve onunla laiklik politikasından korunmasını anlıyordu. Mustafa Kemal'le ulusal kurtuluş hareketine birlikte başlamış olan tüm eski paşalar bölüğü, devrimi durdurmak amacıyla şimdi açıkça onun karşısına geçiyorlardı. Söz konusu olan gerçekten buydu; muhalefet partisinin eylemlerinde "terakki" ile ilgili hiçbir şey sezilmiyordu. Ülkenin bütün gerici güçleri bu partinin saflarında toplandılar: İstanbul kompradorları, işi bitmiş padişah memurları, yobaz dervişler ve ulema, ayrıca feodal büyük toprak sahipleri ve aşiret reisleri, Jön Türklerin "İttihat ve Terakki" Partisi'nin yandaşları da yeniden canlandılar ve Kâzım Karabekir'in partisinin saflarına akın ettiler. Parti, yüzyıllardan bu yana karşıdevrimcilerin yaptığı gibi, "dinsel görüşlere ve inanç mezheplerine saygı" sloganı altında taburlarını meydana sürdü. Partinin halifeliğın yeniden kurulması yolunda çaba gösterdiği açık bir sırdı.

Millet Meclisi'nde milletvekilleri İsmet hükümetine saldırıyordu. 21 Kasım 1924'te hükümeti çekilmeye zorladılar. Mustafa Kemal, başkanlığı Fethi Bey'e verdi. Kendisi "ılımlı" biliniyordu. Muhalefet şimdi daha büyük bir hareket özgürlüğüne kavuştu. İsmet'in çekilmesini Halk Partisi'nin zayıflığının bir belirtisi saydı ve bu yüzden daha yürekli hale geldi. İstanbul basını, Kemal'in reform programına karşı zehir dolu yazılar yayınlıyordu. Hocalar köylerde, tanrısız Ankara hükümetine karşı ayaklanma öğüdü veriyorlardı. Mustafa Kemal, bu sıralarda ağır bir kişisel bunalım geçiriyordu. Ağır hasta yatan eski sevgilisi Fikriye'nin Ankara'da kendini öldürdüğü haberini aldı. Yakın akrabalarını bu arada başkente getirmiş olan karısı ile ilişkisi gittikçe kötüleşiyordu. Latife durmadan dikleniyor ve onun siyasal görüşlerine karşı çıkıyordu. Ağustos 1925'te Latife'den ayrıldı. Eskisinden daha çok alkole, oyuna ve şüpheli kadınların arkadaşlığına kendini verdi. Günlük hükümet işleriyle pek az ilgileniyordu. Ama bunun yerine tasarladığı reformları hazırlıyordu. Tarih, iktisat, tarım ve eğitim konusunda çok sayıda kitap okuyor, yabancı gazeteleri sürekli olarak izliyordu.

11 Şubat 1925, Mustafa Kemal'i içinde bulunduğu sanılan hareketsizlikten çekip aldı. Doğuda

Kürt aşiretleri, Şeyh Sait'in öncülüğünde ayaklanmışlardı. Harput, Bitlis ve Maraş'tan, Türk garnizonlarını kaçırmışlar, Diyarbakır'ı baskı altına almışlardı. Kürtlerin bir kısmı göçebe, bir kısmı da demiryolunun, karayolunun ve sanayiın bulunmadığı Doğu Anadolu'nun yaban dağlarında çiftçi olarak yaşıyordu. Babadan oğula geçen feodal soylu sınıfı şeyhlerin egemenliği altında bulunuyordu. Bu sınıf, Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca belli bir özerklik sağlamıştı. Ama cumhuriyet yönetimi altında bunun sonu gelmişti. Yeni devlet gücü, özel haklar kabul etmiyordu ve bunların hepsini kendi egemenliğine aldı. Hükümet, Kürtlerin, mahkeme karşısında ve resmi makamlar önünde Türk dilini kullanmasını istiyordu. Kürt çobanlarının ve çiftçilerin de içinde bulunduğu kötü iktisadi durum ve ulusal isteklerinin dikkate alınmaması, feodal şeyhlere bu kişileri kendi gerici seferleri için kullanma olanağı verdi. Yaban atlı sürüleri, "Kahrolsun Ankara'nın cumhuriyetçi dinsizleri! Yaşasın padişah! yaşasın halife" yollu savaş haykırışları ile Kürdistan vadilerinden fırladılar. Diyarbakır'ın kale duvarlarına, Abdülhamid'in oğlu Selim'in padişah ve halife yapılmasını isteyen afişler yapıştırıldı. Mustafa Kemal tehlikeyi gördü: Ayaklanma yayılırsa, karşıdevrimin zaferi ile sonuçlanabilirdi. Belki de bu işte muhalefetin parmağı vardı. Hükümet, ayaklanmanın bütün Türk topraklarına yayılmasını önlemek için, feodal "aşar" vergisini kaldırmaya karar verdi. Bu atılım başarılı oldu, hareket yerel çerçevede kaldı. Ancak Fethi Bey, çok daha atılgan önlemlere itilebilecek biri değildi. Bu yüzden Mustafa Kemal, 3 Mart 1925'te, İsmet Paşa'yı yeniden başbakanlığa getirdi. Hemen ertesi gün Büyük Millet Meclisi "Düzeni Koruma Yasasını" kabul etti. Bu yasa, "isyancıların, gericilerin ve yıkıcı öğelerin" hesabını görmek üzere hükümete olağanüstü yetkiler tanıdı.

Kürtlere karşı yedi tümen harekete geçti. 63 gün süren kanlı bir savaştan sonra ayaklanma bastırıldı. Bu ceza seferinden sonra, geriye, yanan köyler, dümdüz edilen tarlalar ve sayısız ölü kaldı. Ayaklanmanın, aralarında Şeyh Sait'in de bulunduğu en önemli önderleri saklandıkları yerlerde ele geçirildiler. Askerlerin ardından istiklal mahkemeleri kuruldu ve bunlar isyancılar için çok sayıda ölüm kararı verdi. 25 Haziran 1925 günü Diyarbakır'ın üzerine gecenin karanlığı çökerken Kürt ayaklanmasının korkunç sonu yaşandı. Cami önündeki büyük meydanda darağaçları kararmakta olan gökyüzüne doğru uzanıyordu. O gece isyancıların 46 önderi asıldı.

Mahkemenin yaptığı incelemelerde, İsyancı Kürt şeyhlerinin "Terakki Partisi'ne" büyük umutlar bağladıklarını gösteren belgeler ortaya çıktı. Bu durum, hükümete, feodal-dinci gericiliğin bu örgütünü yok etme fırsatını sağladı. 3 Haziran 1925'te hükümet partiyi yasakladı ve partinin önde gelenlerinin milletvekilliklerini kaldırdı. 150 kişi yurtdışı edildi. Dr. Adnan ile Halide Ebip de Türkiye'yi terk ettiler. İstanbul'da çok sayıda muhalif gazete

kapatıldı. İstiklal mahkemeleri, gazeteciler içinde büyük cezalar verdi. Daha önce kısmen başlamış olan reformların engel görmeden gerçekleşmesi için artık yol açıktı.

4 Mart 1925'te ilan edilen sert önlemlerin ana atılımı sağdan gelen düşmanlara yöneltmiş olmakla birlikte, iktidarda bulunan "Halk Partisi", Kürt ayaklanmasını kötüye kullanarak aynı zamanda işçi hareketine karşı işlemlere girişti. 1923-1925 yıllarında Türkiye Komünist Partisi devletin kovuşturma önlemlerinin kısa bir süre için gevşemesini, örgütünü yeniden kurma ve dünya gibi gazeteleri yayınlama yolunda kullandı. Komünistler özellikle sendikalarda başarılı çalışmalar yaptılar. Sendikalar, güçlü grevler yoluyla hükümeti, maden işçilerinden sonra başka meslek gruplarına da haftada bir günlük tatili -pazar gününün dinlenme ile geçirilmesi Türkiye'de bilinmeyen bir şeydi- kabul etmeye zorladılar. 1925'te, Komünist Partisi, ikinci kongresini yaptı. Ama bunun hemen ardından, Ağustos 1925'te hükümet, düzeni koruma yasasını, Komünist Partisi'ne karşı da uyguladı. Komünist gazeteler kapatıldı ve birçok parti yöneticisi hapse atıldı. Küçük gruplar halinde dağılan, sürekli olarak tutuklanma tehlikesi karşısında bulunan Türk komünistleri ise savaşımalarını yeraltında da sürdürdüler. 1937-38'de parti, kısmen yeniden örgütlenmeyi başardı. Türk komünistleri bir halk cephesi programı ile kamuoyunun karşısına çıktılar, ama gene tutuklandılar ve uzun hapis cezalarına çarptırıldılar. Bunların arasında tanınmış ozan Nâzım Hikmet de vardı.

Türk komünistleri, burjuva-demokratik devrimi, işçilerin ve köylülerin yararına, Kemalistlerin ona verdiği çerçevenin dışına çıkarmak için çaba gösterdiler. Buna karşılık, karşıdevrim, bu devrimi durdurmak ya da yeniden geçersiz hale getirmek için çalışıyordu. Bu amaçla, Kürt ayaklanmasından sonra dikkate değer iki girişimde daha bulunuldu.

Bunların birincisi, karşıdevrimin "Terakki Partisi"nin kapatılmasından sonra fesatçılık yöntemlerine başvurusu oldu. Mustafa Kemal'in çevresindeki muhaliflerle eski Jön Türkler komitesinin üyeleri arasında bağlar kuruldu. Mustafa Kemal'in öldürülmesinden söz ediliyordu. Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet gibi generaller ve Rauf, bu görüşe katılmadılar. Ama kapatılan "Terakki Partisi"nin etkin bir üyesi, Ziya Hurşid adlı eski bir milletvekili, bu planı geliştirdi. Bağımsızlık savaşı günlerinde Mustafa Kemal'in en güvendiği arkadaşı Albay Mehmet Arif de kendisini destekledi. Ziya Hurşid, adamlarından ikisini silahlar ve bombalarla, Mustafa Kemal'in 16 Haziran 1926 günü ziyaret edeceği İzmir'e yolladı. Bunlar, Gazi'nin İzmir'e girince önünden geçmesi gereken bir otele yerleştiler. İşin tamamlanmasından sonra suikastçıları motoru ile bir Yunan adasına götürecek olan kayıkçı kuşkulandı ve şikâyette bulundu. Polis, Kemal'in varışından önceki gece suikaste hazırlanan kişileri tutukladı. Yapılan soruşturma, çok yaygın bir suikast girişimini gün ışığına çıkardı. Terakki Partisi'nin bütün önde gelen kişileri tutuklandı. Yalnız Rauf Bey, vakit geçmeden

yurtdışına kaçabildi. Ayrıca, Jön Türkler döneminde sorumluluk yerlerinde bulunmuş bütün kişiler de, mahkemeye verildi. Mustafa Kemal, artık aynı zamanda ilericiiliğin düşmanları olan siyasal muhalifleriyle kesinlikle hesaplaşmaya iyice kararlıydı. Jön Türklerin eski Maliye Nazırı ve Enver, Talat ve Cemal'den sonra en güçlü adamı Cavit Bey'in bağışlanmasını sağlamak için çok sayıda Fransız, Amerikan ve İngiliz bankası üstüne doğru yürüyünce, bu niyeti daha da güçlendi. Yabancı sermayenin, Türk gericilerinin yardımı ile ülkede eski etkisini korumak ya da yeniden kazanmak istediğini gösteren bundan daha açık bir kanıt gerekli miydi?

Haziran 1925'te, İzmir'de, önce suikaste doğrudan doğruya katılanlarla Terakki Partisi'nin şüpheli önderleri İstiklal Mahkemesi'nin karşısına çıkarıldılar. Mahkeme, 15 kişiye ölüm cezası verdi. Bunların arasında Ziya Hurşid, Albay Arif ve Jön Türklerin üç eski nazırı da vardı. Kâzım Karabekir, Refet, Ali Fuat ve Cafer gibi generallerin suçsuzluğuna karar verildi; suikastten suçlu oldukları konusunda kanıtlar ortaya konamamıştı. Ayrıca Mustafa Kemal, tanınmış ve hâlâ daha sevilen generallerin mahkûm edilmesinin orduda huzursuzluk yaratabileceğinden çekiniyordu. Ama bu dört paşa suçsuz bulunmalarına karşın, dava yüzünden lekeli duruma düştüler ve politikadan çekildiler. İkinci dava Ankara'da görüldü ve özellikle "İttihat ve Terakki" komitesine karşı yöneltildi. Mahkeme sırasında, önce Türkiye'yi savaşa ve yıkılışa sürüklemiş olan, sonra ise sorumluluktan kaçan ve iktidarı ele geçirmek üzere yeniden fırsat çıkması için bekleyen Jön Türkler kliğinin tüm serüvenciliği gözler önüne serildi, Cavid Bey ile üç Jön Türkler politikacısına daha ölüm cezası verildi. Rauf Bey, yokluğunda on yıl kale hapsi cezasına çarptırıldı.

Karşıdevrimin ikinci, ama daha zayıf çıkışı, 12 Ağustos ile 17 Kasım 1930 arasında varlığını sürdüren "Serbest Fırka"nın çalışmaları çerçevesinde gerçekleşti. Fethi Bey, partiyi Mustafa Kemal ile anlaşarak kurmuştu. Bu girişimle ilgili olarak söz konusu olan, parlamenter demokrasi konusunda bir deneme yapmaktan çok, Türk ticaret burjuvazisinin iktisadi hayata, devletin el atmasından dolayı duyduğu hoşnutsuzluğu önleme çabasıydı. Bu yüzden Fethi Bey de özellikle İsmet'in iktisat politikasını eleştiriyor ve özel girişim için daha geniş etkinlik alanı istiyordu. Fethi'nin partisi çok büyük ilgi gördü. Ülkede onun konuştuğu her yere binlerce insan akın akın geliyordu. Gelenlerin arasına havada bir şeylerin kokusunu sezen koyu inançlı din adamları da katıldı. Bunlar, gazete bürolarına ve polis karakollarına halkın saldırılarda bulunması için kışkırtmalar yaptılar. Kanlı çatışmalar oldu. "Serbest Fırka", kendinden önceki "Terakki Partisi" gibi bütün gericilerin toplandığı bir kazan haline geldi.

Bundan dolayı Fethi Bey partiyi dağıttı. Aynı günlerde hükümet 1930 yazında Edirne'de kurulmuş olan "İşçi ve Köylü Partisi"ni de komünist hedefler güttüğü için yasakladı.

Şimdi Kemal Atatürk'ün reform çalışmalarına dönelim. 1925 yazında eskiyi diriltme deneyimi yok edildikten sonra, Kemalistler, ulusal burjuva-demokratik devrimi sürdürme olanağı buldular. Bu çalışmalar, toplumsal yaşamın en önemli değilse bile bazı önemli alanlarında ve yıllar geçtikçe büyüyen ve güçlenen bir yoğunluk içinde yapıldı. Komünist Enternasyonal'in 5. Kongresi'nde Türkiye Komünist Partisi'nin temsilcisi Temmuz 1924'te Türk devriminin bu oluşumunu şöyle belirledi: "Milliyetçi devrimin sınırlarına henüz ulaşılmamıştır, ama bu sınırlar görülebilmektedir ve en radikal burjuvazi bile bundan ötesine gidemez." (130).

Çağdaş bilimin ve tekniğin kaynaklarını Türk halkına açmak için, Müslüman din adamlarının eğitim ve hukuk üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak gerekiyordu. 3 Mart 1924'te din okulları kaldırılmıştı. Bundan sonraki yumruk, dinsel tekkelere yöneltildi. Çeşitli derviş tarikatları, bunlar arasında uzun ve siyah cübbelere, yeşil ya da beyaz sarıklara bürünmüş "uluyan" ve "oynayan" dervişler, ülkenin çeşitli bölgelerinde halk üzerinde büyük etki sahibiydiler. Yoktan haber verme, büyücülük ve ölülerle konuşma gibi yollarla, bilimsel olguların etkisinden uzak kalmış halka "doğru yolu" gösteriyorlardı. Bu tarikatların şeyhleri ve onların müridleri de Ankara hükümetinin zararına öğütlerde bulunmuşlar ve halkı halifelik için ayaklanmaya sürüklemeye çalışmışlardı. Bunlar feodal-dinci karşıdevrimin öncü birliği sayılırdı. Mustafa Kemal -bütün Türk aydınları gibi- burjuva aydınlanmanın görüşlerini benimsemişti ve bu Ortaçağ kalıntısına bir son vermek istiyordu. 30 Ağustos 1925'te, çok tutucu olarak tanınmış Kastamonu halkı önünde bir konuşma yaptı. Boşınanı yerdı ve kutsal kişilerin mucizelerine ve türbelerin doğaüstü gücüne inanmanın ne kadar akla aykırı olduğunu anlattı: "Günümüzde türlü görünüşleriyle bilim, eğitim ve uygarlık karşısında, bedensel ve ruhsal iyileşmeyi şu ya da bu şeyhin elinde gören insanların uygar Türk toplumu içinde bulunabileceğini açığa vurmaktan doğrusu çekiniyorum. Sizler ve bütün ulus bilmelidir ki, ... Türkiye Cumhuriyeti, şeyhlerin, dervişlerin, müritlerin ve tarikatçıların ülkesi olamaz." (131).

Kastamonu halkı Gazi'yi alkışladı. Mustafa Kemal, Ankara'ya döner dönmez hükümetle birlikte işe koyuldu. Eylül 1925'te hükümet, tekkelerin kaldırılmasına ve mallarının devletleştirilmesine, tarikatların da dağıtılmasına ve yasaklanmasına karar verdi. Cübbe ile sarığı bundan böyle yalnız camilerde vaaz veren, nikâh kıyan ve mezar başında dua eden İslam din adamları giyebilecekti. 1935'te de bir yasa, dinsel kıyafetin yalnızca camilerin içinde giyilebileceğini saptadı. Tahtlarından indirilen dervişler, ancak birkaç yerde yeni önlemlere karşı küçük karışıklıklar çıkarmayı başarabildiler.

Hiç kuşkusuz, Kemal Atatürk tanrıtanımadı. Hükümet uygulaması politikasında ise, İslam inancının Anadolu köylüsünde bulunan derin köklerini dikkate alıyordu. Politikasının hedefi, açıkça, Müslümanlığın elinden her türlü siyasal, hukuksal ve toplumsal görevi almak ve

toplumsal alanda devletin egemenlik üstünlüğünü eksiksiz kurmaktı. 10 Nisan 1928'de Müslümanlık, devlet dini olma niteliğini de yitirdi. Bundan sonra atılan adım, Müslüman din adamlarının başbakanlığa bağlı özel bir dairenin yönetimi altına verilmesi ve aylığa bağlanmasıydı. Aynı zamanda, hükümet Türk aydınlarından ve din adamlarından, Müslümanlığı bizzat yenileştirmek ve özellikle "Türkleştirmek" isteyenlerin çabalarını da destekliyordu. Türk milliyetçiliğinin teorisyeni Ziya Gökalp de bunun düşünüyormuştu. Millet Meclisi, Kuran'ın Türkçeye çevriltilmesi için 4.000 Türk Lirası para ayırdı. Bu yapıt Atatürk'ün yaşadığı sıralarda tamamlanmadı. Öte yandan 30 Ocak 1932'de Ayasofya minaresinden müezzinin sesi ilk kez olarak Kuran'ın dilinde çınlamıyordu. Artık "Tanrı uludur" diye Türkçe bir ses duyuluyordu. Birçok kulaklar buna alışık değildi, yabancıydı. Böyle bir değişiklik, bireyin yaşamına, halifelik kaldırılmasından daha etkili biçimde giriyordu. Aynı etki, Mustafa Kemal, daha önce sözü edilen konuşması için Kastamonu'da başı açık, elinde bir panama şapkası ile görüldüğü zaman da olmuştu. Dine inanmış, Müslüman Türkler için şaşkınlık verici bir şeydi bu. Onların başına giydiği şey festi. Fes, onları "inanmayanlardan" ayırıyor, İslam kurallarının saptadığı gibi dua ederken alnın yere değmesine olanak veriyordu. Ama sade Türk'ün bilmediği şey, fesin daha önceki tarihiydi. Daha 100 yıl önce Sultan Mahmut, Yunanlılara özgü bu baş giyimini, din adamlarının öfkeli direnmesini hesaba katmayarak, sarıgın yerine orduda ve memurlar için kabul etmişti. Bunun hemen ardından aynı örümcek kafalılar fesi gerçek inancın işareti olarak kabul ediyorlardı. Jön Türkler zamanında moda olan Tatarların kürklü şapkası kalpağı da, dinsel yasa ile bağdaşmaz kabul ediyorlardı. Kalpağı Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal ile Türk milliyetçileri giyiyorlardı. O halde İslam din adamları için şu ya da bu giyim eşyası önemli değildi; onlar yalnızca her türlü yeniliğe karşı çıkıyorlardı.

1925 yılı ilkyazında, Savunma Bakanlığı, askerlerin güneşten korunması için onların giyeceği bir siperlikli kasket kabul ettiği zaman, baş örtüsü ile ilgili tartışma yeniden başlamıştı. Ama Muhammed Peygamber, "Savaşırken yüzün güneşe dönük olmasını" istememiş miydi? Atatürk'ün yaşam öyküsünü kaleme alan yazarlardan İrfan Orga, kendisinin ve öteki genç subayların, o vakitler yeni şapkeyi giyince utanç duyduğunu anlatır. Ailelerinin yanına eve giderken, siperin arka tarafı göstermesi için şapkalarını ters çeviriyorlarmış. Çok eski bir önyargı böylesine derine yerleşmişti.

Bu durumda, Mustafa Kemal'in fese karşı savaş açması hiç de yanlış bir şey değildi. Ekim 1927'deki büyük söylevinde bu konuda şöyle diyordu: "Kafalarımızın üzerinde bilgisizliğin, yobazlığın, ileriliğe ve uygarlığa karşı kinin bir işareti gibi duran fesi ortadan kaldırmak ve bunun yerine bütün uygar dünyanın baş örtüsü olarak kullandığı şapkeyi koymak, Türk ulusu

ile uygarlığın büyük ailesi arasında düşünce bakımından ayrılık bulunmadığını bu yoldan da göstermek gerekliydi." (132).

Mustafa Kemal, ülkede yaptığı gezi sırasında halka bu düşünceyi her yerde anlatmaya çalıştı. Kastamonu'da kalabalık arasında bir adamı gösterdi ve dinleyenlere onun kıyafetinin çirkinliğini anlattı: Başta kırmızı fes, onun etrafına sarılmış yeşil sarık, bedende ayaklara kadar uzanan uzun ve bol bir mintan, bunun üzerinde de Avrupa biçiminde bir ceket. İnebolu'da belediye binasında zanaatçıların temsilcileriyle görüştü. Onlara, Türk halkının kurtulmak zorunda kaldığı savaş ve baskı yıkımının, Türklerin ve öteki Müslüman devletlerin gelişmelerinde geri kalmalarından, ilerlemeye ve insanlık kültürüne uymayı başaramadıklarından ileri geldiğini anlattı. Artık yabancı müdahalecilere karşı zafer kazanıldıktan sonra savaşım gene sürdürülmeliydi. Başka çare yoktu. Uygarlık, kenarda kalan herkesi yiyip bitiren korkunç bir ateşti.

Mustafa Kemal, ertesi gün gene Panama şapkası elinde, İnebolu sokaklarında çevresine toplanan büyük bir insan kalabalığının önünde konuştu. Bütün Anadolu'da olduğu gibi burada da herkes fes fiyiyordu. Ama birçoğu bunun yanında Avrupa biçimi elbiseler, bir kısmı da Doğulu kılığı ile Avrupa kılığının bir karışımını giymişti. Mustafa Kemal, uygar olmak isteyen bir halkın bunu dış görünüşünde de göstermesi gerektiğini söyledi. Sonra topluluğa iki soru yöneltti: "Kılığımız ulusal mıdır? (Hayır! sesleri) Kılığımız uygar ve uluslararası mıdır? (Hayır, hayır! sesler) Ben de size katılıyorum. Bu garip karışım ne ulusaldır, ne de uluslararası... Arkadaşlar, Turan kılığının peşinden koşmak ve onu yeniden canlandırmaya çalışmak boşunadır. Uygar, uluslararası bir giyim bizim ulusumuz için de yerinde ve uygundur. Biz de onu giyeceğiz. Ayaklarda çizme ya da ayakkabı, bunun üstünde pantolon, gömlek, kravat, ceket ve yelek - ve bütün bunların tamamlanması için kenarlı bir başlık. Çok açık olarak söyleyeceğim: Bu baş örtüsünün adı 'şapka'dır." (133). Mustafa Kemal bunları söylerken oradakilere şapkasını gösterdi ve başına koydu. Hayranlık ve şaşkınlık büyüktü. Ama karşı çıkan olmadı. Mustafa Kemal, insanların güvenini kazanacak ve onları bir konuda inandırabilecek gibi konuşma yeteneğine sahipti.

Kısa bir zaman sonra memurların şapka giymesi zorunlu kılındı. 25 Kasım 1925 tarihli bir yasa, bütün Türk erkeklerinin şapka giymesini buyuruyordu. Bundan böyle fes giyen cezalandırılacaktı. Direnme gösterenler de çıktı. Polis, fesi çıkarmak istemeyen birkaç yüz kişiyi tutukladı. İslam dünyasında tanınmış sözü geçen kişiler, direnmeyi güçlendirdiler. Hepsi de şapka giyen Müslümanların inançsız olduklarını ilan ettiler. Bazı yerlerde de düpedüz şapka bulunmuyordu. Çok garip başlıklar ortaya çıktı. Örneğin bir yerde bütün erkekler hep birden Avrupa'nın kadın şapkalarını, açıkgöz bir tüccarın herkese dağıttığı

modası geçmiş eski şapkaları giydiler. Türkiye'de ve Yakındoğu'nun bütün bölgelerinde bugün için şapka ve Avrupa tipi giyim olağan bir şey haline gelmiştir.

Ancak Mustafa Kemal Kastamonu'da verdiği uzun söylevde yalnız fese değil, peçeye ve onunla birlikte kadınların toplumsal baskı altında tutulmasına da karşı çıktı. Kadının kurtuluşu ve erkekle hukuksal bakımdan eşit tutulması, tüm Türk hukukunun reformundan ayrı değildir. Hukuk, Türkiye'de de meydana gelen toplumsal değişmelere uyma durumundan çoktandır çıkmıştı. İslam hukuku denilen şeriat, 9. yüzyılda ortaya konmuştu. Kuran'a ve İslam geleneğine dayanıyordu. Koyduğu hükümler kısmen gökten inmiş nitelikte ve bu yüzden dokunulmaz sayılıyordu. Bunlar ne tartışılabilir, ne de değiştirilebilirdi. Tüm devlet ve toplum yaşamı, bu hükümlere bağlıydı. 19. yüzyılın yetmişinci yıllarında 1851 maddeyi içeren bir medeni kanun yapılmıştı. Ancak bu, yalnız biçim bakımından çağdaştı ve Fransız "code civil"ine benziyordu. İçeriği bin yıl öncekinin aynıydı.

8 Nisan 1924'te, bütün yargılama gücü, laik mahkemelerin eline verildi. Ama eskisi gibi dinsel yasa geçerlikteydi. Mustafa Kemal, 5 Kasım 1925'te, Ankara'da yeni hukuk okulunu açarken, feodal-mutlakietçi rejime ve onun eskimiş hukuk ölçütlerine bağlı kalmanın ne kadar büyük kötülükler getirdiğini bir örnekle canlandırdı: "Dünya tarihinin 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethi zaferi gibi bir olayını anımsayalım. Bütün bir dünyaya karşın, İstanbul'u her zaman için Türk halkının malı haline getiren aynı güç, hukuk bilimcilerinin sert direncini kırmaya ve yine o sıralarda bulunmuş olan basımevini Türkiye'ye sokmaya yetmemişti. Eski yasaların ve onların bekçilerinin, basımcılığın ülkeye girmesine izin vermesinden önce üçyüz yıl süreyle incelemeler yapıldı, karşı çıkmalar oldu, olumlu ve olumsuz tartışmalarla güç ve enerji tüketildi." Konuşmacı bundan şu sonucu çıkardı:

"Devrimcilerin en güçlü, en fesatçı ve en tehlikeli düşmanları köhnemiş yasalarla onların eskimiş savunucularıdır." Mustafa Kemal'in konuşması şu sözlerle en yüce noktasına ulaştı: "Biz tamamıyla yeni yasalar çıkaracağız ve eski hukuk ölçütlerini kökten yok edeceğiz."

(134).

Hukuk reformu olağanüstü bir yüreklilikle ele alındı. Babıâli'nin eski hukuk danışmanı Kont Leon Ostorog, genç ve hareketli adalet bakanının kendisine, bazı yasa maddelerinin değiştirilmesi konusunda yıllarca danışmalarda bulunmak yerine Türkiye için bir Avrupa yasasının kabul edileceğini söyleyince ne kadar şaşırdığını anlatır. Sonunda, 1907 yılından kalma ve gelişmiş bir burjuva-kapitalist toplumun istemlerine uyan İsviçre Medeni Kanunu seçildi. 26 hukukçudan meydana gelen bir komisyon, İsviçre Yasası'nı hazırladı ve Türkçe'ye çevirdi. 17 Şubat 1926'da Büyük Millet Meclisi bu yasayı kabul etti. Aynı yılın 4 Ekim günü de yasa yürürlüğe girdi. 1930 yılına kadar Türkiye, ayrıca, yeni ceza, ticaret, borçlar ve deniz

hukuku yasaları ile yeni usul yasaları kabul etti. Bunun için Alman, İtalyan ve Fransız yasaları örnek olarak alındı.

Halifeliğin kaldırılması ile devletin en üst düzeyinde başlayan şey, artık toplumsal yaşamın bütün alanlarına kadar götürüldü: İslamlığın devlet ve toplum alanlarının dışında bırakılması. Aynı zamanda, ulusal ve dinsel azınlıkların hukuk alanında ayrı işlem görmesine de son verildi. Şeriat, yalnız Müslümanları hedef aldığı halde, yeni yasalar bütün yurttaşlar için geçerliydi. Daha önce "Müslüman olmayanlar" kendi yaşamını, topluluklarının, Ermeni, Rum-ortodoks ya da Yahudi kiliselerinin kurallarına göre düzenliyordu. Hukuk reformu böylece yeni ulusal Türk devletini sağlama bağıladı.

Medeni Kanun en etkili biçimde bireyin özel alanına etkili oldu ve aile yaşamında devrim meydana getirdi.

Osmanlı hukuku "inanırlar" ile "inanmayanlar" arasında eşitlik tanımadığı gibi, erkek ile kadın da aynı haklara sahip değildi. Gerçi Kuran kadın eşlere de mülkiyet hakları tanıyordu, ama kadınların yanında erkeklere açıkça "öncelik" veriyordu. Kadınların kocalarına boyun eğmesi gerekiyordu. Yalnız Müslümanlar arasında yapılabilen evlilik, gerçekte erkek kadını "satın aldığı" için, bir çeşit üstü örtülü ticarete benziyordu. Muhammed'in koyduğu kurallara karşın, boşanma da tek yanlı, kadının zararına olan bir hukuk işlemiydi. Gerçekte boşanma deyimi konunun içeriğine de uymuyordu. Çünkü erkeğin kadını istememesi yeterliydi. Erkeğin eşine, "Evimi terket" ya da "Artık seni görmek istemiyorum!" (anlamında "boş ol") demesiyle evlilik bozulmuş sayılıyordu.

Doğu'nun herkesçe bilinen çok kadınla evlenme sistemi, Türk kadınının hukuksal ve toplumsal durumunu daha da kötüleştiriyordu: "Hoşunuza giden kadınları, iki, üç ya da dört olsun, alıverin"(135) deniyordu Kuran'da. Avrupa kültürüne açılmış olan Türk burjuva ve aydın çevrelerinde çok kadınla evlilik çoktandır moda olmaktan çıkmıştı. Yoksul Türk köylüsü ile işçisinin de çoğunlukla tek karısı vardı. Çünkü bir ikinci, üçüncü ya da dördüncü kadınla evlenmek için parası yoktu. Kentlerdeki orta tabaka insanları ile varlıklı köylüler için durum başkaydı: Birden fazla kadınla evlenen, bu yoldan ucuz ve ek işgücü sağlamış oluyordu. Bununla birlikte, yükselen geçim giderleri, genel olarak, çok kadınla evlilik sayısını azaltmıştı.

Yeni Medeni Kanun, uygar evliliği ve mahkeme yoluyla boşanmayı getirdi. Bu arada her iki cins eşit duruma getirildi ve çok kadınla evlenme yasaklandı. Artık bir Müslüman kadın, "inanmayan" biri ile de evlenebiliyordu.

Kadının hukuksal kurtuluşu ise henüz gerçekleşmemişti. Geleneksel Müslüman adetine göre kadın, en yakın akrabaları dışında hiçbir erkek topluluğuna yaklaşamazdı. Özellikle bu

kurallar, bazı yerlerde yirminci yıllara kadar çok sıkı biçimde uygulanıyordu. Bir kadın evinden ayrılınca -bu da ancak gündüzün olabilirdi- neredeyse polis gözetimi altında bulunuyordu. Çarşaf denilen bir çeşit örtüye sarınmak ve yüzünü de peşe ile kapatmak zorundaydı. Yolda giderken kadının yanında bir erkek bulunmadığı gibi, kadın bir erkekle de konuşamazdı. Bunu yaparsa, ya da peçesi fazla saydamsa ve çarşafı bedenini fazlasıyla sıkı sarmışsa, baġnazlar tarafından hakaret edilmesi ve üstüne tükürülmesi her zaman için söz konusu olabilirdi. Kendini zamanında saklayamazsa, "düzen koruyucular"ından birinin hemen gelip kendisini bir polis karakoluna sürüklediği olurdu.

Mustafa Kemal, Türk kadınlarını, Doġu âdetinin baġladığı bu zinciri bizzat gösterdiği bir örnekle kırdı. Latife ile evlenirken yapılan düğünde her türlü alıkanlıkların tersine kadınları da konuk olarak çağırmişti. Caddelerde ve lokantalarda, peçesiz ve Avrupa biçimi giyinen karısı ile sık sık birlikte görünürdü. 1923 yılı ilkyazında, onunla bir yurt gezisi yapmıştı. Çoġu zaman Latife de seyircilerin şaşkın bakışları altında konuşmak için kürsüye çıkardı. Bu birlikte yapılan gezi, çağdaşları olan insanlar üzerinde büyük etki yaptı. Mustafa Kemal, daha o zaman, kadının aşağı plandaki durumdan kurtarılması bakımından kendisi için neyin söz konusu olduğunu açıklıyordu: "Eğer bir toplum iki cinsin yalnız biri için çağdaş gereksinmelerin karşılanması ile yetinirse, bu toplumun yarısından fazlası zayıflatılmış demektir. ... Zamanımızın gereklerinden biri, kadının durumunu bütün alanlarda düzeltmektir. Bunun sonucu olarak kadınlar da, erkekler gibi bilim ve teknik adamı olacaklar ve aynı eğitim düzeyine ulaşacaklardır. Bundan sonra, toplumda aynı safta yürüyen kadınlar ve erkekler birbirlerinin destekçisi olacaklardır."(136). Mustafa Kemal, toplumsal ilerlemenin güvence altına alınması için erkekle kadının aynı hakları ve görevleri yerine getirdiği bir aile yaşamını kaçınılmaz bir koşul olarak görüyordu.

Hükümet fese karşı yasal yollarla harekete geçti. Aynı şeyi peçe için yapmadı. Ama kadının hukuksal bakımdan eşit tutulması ve Kemalistler tarafından yürütülen propaganda, peçe ile çarşafı, kentlerin sokak görünüşlerinden kısa zamanda silip attı. Çok sayıda kız ve kadın kendilerine tanınan olanakları kullandı. Artık bürolarda, ticaret yerlerinde, sağlık ve okul işlerinde, yeni kurulan fabrikalarda çalışıyorlardı. Varlıklı tabakaların kızlarına üniversitenin kapıları da açıldı. 1931'de İstanbul Üniversitesi'nden 33 kadın mezun oldu. ortaokullarla liselerde kız öğrencilerin sayısı 1924'te 773 iken 1932 yılında 9.231'e yükseldi. 1930'da kadınlar, yerel seçimler için seçme ve seçilme hakkını elde ettiler. 1934'te aynı hak, Büyük Millet Meclisi seçimleri için de kabul edildi. O yıl 17 kadın, bir Doġulu devletin parlamentosuna ilk kez üye olarak girdi.

Eylül 1925'te İzmir Valisi bir kabul töreni düzenledi. Mustafa Kemal orkestraya bir işaret

verdikten sonra valinin yaverinin kızını bir fokstrot oynamaya çağırdığı zaman, zamanın Türk toplumu için şaşkınlık verici bir olay meydana gelmişti. Daha sonraki günlerde kendisi de çok sayıda balo düzenledi ve böylece memurların, subayların, aydınların ve tüccarların eşlerini eğlenceli bir çağdaş yaşama alıştırdı.

Köylerde ağır tarla işleri altında ezilmekte olan Türk kadınlarının büyük çoğunluğu için önce hiçbir şey değişmedi. Yoksul köylü, büyük toprak sahipleri ile kentlerdeki tefecilerin insafına bağımlı olduğu, mülkiyet ilişkileri onun yararına değiştirilmediği sürece, köyün kadınları da reformlardan yararlanamazdı. Köylerde ve küçük kentlerde peçe daha uzun süre kalkmadı. Yeni Medeni Kanun'a karşı, kadın, yüzyıllar öncesinde olduğu gibi, erkeğin çalışma kölesi olarak kaldı. Pek az sayıda kız ve kadın, eşlerine, babalarına ve erkek kardeşlerine karşı dikelererek kendi haklarını istemek cesaretinde bulunabildi. Daha aydınlık bir geleceğin kapısı Türk kadını için gene de açılmış sayılırdı. Mustafa Kemal'in en büyük hizmetlerinden biri, Türk kadınlarına, 20. yüzyılın yolunu göstermiş olmasıdır.

Kemal Atatürk'ün halkının mutluluğu için savaşıırken gösterdiği çaba ve kişisel girişim gücü daha yaşadığı günlerde onu bütün dünyanın sevilen kişiliği durumuna getirdi. Savaş meydanlarında yaşamını ortaya koymaktan geri durmamıştı; sarık ile fesin gericilik cephesine, şapkası ile karşı çıkmış insandı. Türk halkına, yeni bir yazı öğretmek için karatahta önünde tebeşiri eline alan kişi de gene oydu. Halifelikle şeriat ortadan kalktıktan sonra geri kalmış toplumsal-ekonomik koşullar yanında Türkiye'yi İslam-Osmanlı geçmişine bağlayan güçlü bir bağ olarak Arap alfabesi henüz duruyordu. Daha 1923 ve 1924 yıllarında, Millet Meclisi'nde Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin alınması önerilmişti. Sesli harfi bulunmayan Arap alfabesi, sesli harf bakımından zengin olan Türk dilinin yansıtılmasına asla elverişli olmayan bir araçtı. Bu yüzden yazmayı öğrenmek her Türk için uzun zaman çaba gösterilmesini gerektiren bir işti. Mustafa Kemal, Türkiye'de okur-yazar olmayanların sayısının yüksek oluşunu, halkın aşağı yukarı yüzde 90'ının okuma yazma bilmemesini, kısmen yazının öğrenilmesinde karşılaşılan büyük zorluklara bağlıyordu. 1927'de iç durumun duruluğa kavuşmasından sonra yazı reformunu yeniden gündeme koyduğu zaman, bununla birçok amaç güdüyordu: Bunu, gerek kötülüklerle dolu bir geçmişe, gerekse bilgisizliğe karşı bir savaş kabul ediyordu. Aynı zamanda, bu yoldan uluslararası kültür ve bilim düzeyi ile bağlantı kurmak istiyordu. Ayrıca bu reform, Türk dilini Arap alfabesinin, bunun dışında da birçok Arapça ve Farsça yabancı sözcüklerin ve dilbilgisi öğelerinin çemberinden kurtarma konusunda duyulan derin bir ulusal isteği de anlatıyordu.

1927 yılı, uzmanların geniş araştırmaları ile geçti. Mustafa Kemal, sekiz yıldan bu yana ilk kez 15 Temmuz 1927'de; sağlık nedenleri yüzünden yaz aylarını Dolmabahçe Sarayı'nda

geçirmek üzere İstanbul'a gitti. Bir yıl sonra, burada, "Latin harflerinin kabul edilme olanağını ve biçimini incelemek için" bir komisyon topladı. Tartışmaları bizzat kendisi yönetti.

Komisyonun altı hafta içinde yeni Türk alfabesini hazırlaması daha çok onun bir hizmetiydi.

Alfabe, Latin harflerini içine alıyordu, ama Türk dilinin ses hazinesine de uydurulmuştu.

Alfabenin kapsamı bu yüzden 32 harfti. Bunların 21'i sessiz, 11'i sesli harfti.

9 Ağustos 1928 günü akşamı Gazi, milletvekillerini, bakanları, memurları, gazetecileri, eğitimcileri, tarihçileri ve diplomatları sarayın önünde bulunan parkta bir şölen yemeğine çağırdı. Saat 23'te kendisi şölen yerinde görüldü. Yeni yazı ile birkaç satırı not defterinin bir sayfasına yazdı ve genç bir adamdan okumasını rica etti. Ama genç adam bunu okuyamadı.

Bunun üzerine Mustafa Kemal ayağa kalktı ve konuklara doğru döndü. Kendilerinden yeni yazıyı en kısa zamanda öğrenmelerini istedi. "Arkadaşlar", dedi, "zengin ve ahenkli dilimiz, şimdi yeni Türk harflerinin yardımı ile gerçek değerini gösterecektir. Yüzyıllar boyunca kafalarımızı demir bir çemberin içinde hapis tutan ve kendimizin bile çözemediği bu anlaşılmaz işaretlerden kurtulmak zorundayız. .. Yeni Türk alfabesini çok çabuk öğrenmek zorundasınız. Onu her yurttaşımıza, erkekler gibi kadınlara, hamallara ve kayıkçılara kadar herkese öğretin. Bunu bir yurtseverlik görevi, ulusal bir görev olarak bilin!" (137).

Mustafa Kemal, Dolmabahçe Sarayı'nı bir okul haline getirdi. Orada, günlerce, önce 9 Ağustos akşamı çevresine toplanmış olan kişilere olmak üzere yazı öğretti. Kendisi tahtada harfleri açıkladıktan ve bunlarla ilgili örnekler yazdıktan sonra, orada bulunanların her biri, Başbakan İsmet'ten son yavere kadar tahtanın önüne geçip yeni harflerle adını yazmak zorundaydı.

Sonra bir duvar tahtası ile tebeşiri kuşanarak ülkede bir geziye çıktı. Köy meydanlarında, kahvelerde ve belediyelerde tahtayı kurdu, yeni yazıyı öğretti ve bu yazıda herkesi sınavdan geçirdi. Başbakan ve öteki hükümet memurları onu örnek aldılar. 45 yaşına kadar her Türk için yeni yazıyı öğrenme zorunluluğu kondu. Basımevleri yeni alfabeyi çok sayıda bastı ve gazeteler bunu yaydılar. Büyük Millet Meclisi, 3 Kasım 1928'de, yeni Türk yazısını kabul eden ve Türk dili için Arap yazısının kullanılmasını yıl sonundan başlayarak yasaklayan bir yasa kabul etti.

Yeni yazı, aynı zamanda, bir dil reformunun da başlangıcı oldu. 1932'de devlet başkanının buyruğu üzerine Türk Dil Kurumu kuruldu. Bu kurum, Türk dilini birçok Arapça ve Farsça sözcükten temizledi. Eski metinleri, lehçeleri ve başka Türk dillerini, yabancı sözcüklerin yerine bunlardan sözcükler almak amacıyla incelendi. Milliyetçi arıdıcılardan bazıları asıl hedefin dışına çıktı. Bununla ilgili olarak, 17. yüzyılda kurulan ve aşırılıklara gitmekten kendini alıkoyamayan Alman dil derneklerini düşünelim. Ama kurum, asıl amacına erişti:

Yazı dili gerçekten konuşulan Türkçeye uyduruldu, sadeleştirildi ve böylece teknikle bilimin çağdaş istemlerine yeterli bir araç durumuna getirildi. Bugün bir Türk öğrenci elli yıl önce yazılmış bir kitabı -yeni yazıya aktarılmış olarak- okurken, bizim orta yüksek Almancayı okurken karşılaştığımız güçlüklerle karşılaşır.

Yazı ve dil reformu, tüm Türk eğitimine yeni atılımlar kazandırdı. Daha önce belirtildiği gibi, Mustafa Kemal, her zaman için kendini halkının eğitimcisi olarak görüyordu. Halkın eline yüzyıllarca eski geriliği yenmek için gerekli araçları vermek istiyordu. Bu tutumu ile, gençliğinde yapıtlarını okuduğu 18. yüzyıldaki Avrupa'nın burjuva aydınlanma döneminin gerçek bir evladıydı. Her gün yeni bir okul açmanın Atatürk'ün tutkusu olduğu ileri sürülür. Kuşkusuz bu sav, bir abartmadır. Ülkenin ekonomik gizil güçlerinin azlığı ve reformların olduğu burjuva sınıfsal sınırlar, böyle bir tasarımı olanaksız yapmıştı. Buna karşın, Kemal Atatürk'ün yaşamının son yıllarında, okul alanında yapılmış olan işler gerçekten şaşırtıcıdır. Öğretmen yetiştirme kurumları, teknik ve tarımsal okulların meydana getirdiği bir sistem, ilkokullar ve ekonomik kadroların yetiştirilmesine yardım etti. Eskiden bir tek tarım okulunun bulunduğu Ankara'da bir lise, kızlar için ayrı bir okul, bir ticaret yüksek okulu, bir tıp fakültesi, bir hukuk fakültesi ile bir tarih-dil fakültesi, bir hijyen merkez enstitüsü, bir konservatuvar, bir mimarlık ve şehircilik yüksek okulu açıldı. İstanbul Üniversitesi temelden çağdaş hale getirildi. Hükümet, çok sayıda yabancı bilim adamını ülkeye getirdi. 1933'te Almanya'da kültür barbarlığı başladığı zaman, Kemal Atatürk yurdunu terk eden birçok Alman profesörüne Türkiye'de çalışma alanı sağladı. Türkiye'ye gelen yeni ruhun simgesi olarak, İstanbul'da, ünlü Ayasofya Camisi'nin müze haline getirildiğini ve daha sonra da "bilimin tapınağı" diye adlandırıldığını belirtmek gerekir. Padişahların sarayları da yerli ve yabancı ziyaretçilere açıldı ya da çeşitli eğitim kurumlarının barınma yeri oldu.

Halk eğitimi alanında da çalışmalar oldu. Osmanlılar çağına göre bu alanda belirgin bir ilerleme görüldü. Öğrenci sayısı 1923'te 350 bin iken, İkinci Dünya Savaşı'nın başında 800 bine çıktı. "Halkevleri" ile kentlerde ve köylerde açılan okuma salonları eğitim sistemini tamamladı. Yabancı okullar sıkı bir denetim altına sokuldu. Coğrafya, tarih ve yurttaşlık bilgisi derslerinin Türkçe verilmesi zorunluluğu kondu. Türk dilini yalnız Türk öğretmenler okutabiliyordu.

Ancak burada verilen sayılar, 14 milyonluk nüfus ile karşılaştırılınca, Kemal Atatürk tarafından ortaya atılan konuların gerçekten henüz ne kadar uzak olduğu anlaşılır. Gerçi yasalara göre genel ve parasız okul zorunluluğu vardı, ama 1939'da okul çağında bulunan çocukların ancak yüzde 50'si devlet ilkokullarına gidiyordu. 1927'de okur-yazar olmayanların oranı erkeklerde yüzde 87, kadınlarda yüzde 96 idi. 1935'te aynı oranlar erkeklerde yüzde

76.7, kadınlarda yüzde 91.8 dolayında bulunuyordu (138). 800.000 öğrenci yanında yuvarlak olarak yetişkinlerin ancak 1.3 milyonu okuyup yazabiliyordu. Demek ki, devlet başkanının ve öteki devlet ileri gelenlerinin yeni yazının propaganda edilmesi için yaptığı başdöndürücü geziler, yetişkinler arasında karabilgisizliğin geniş ölçüde azalmasını sağlayamamıştı.

Yeni Türk okulculuğunun eğitim hedefi, ülkenin siyasal, kültürel ve ekonomik yaşamına başarılı biçimde katılabilmek için gerekli pratik bilgilere sahip, ulusal bilinçte, cumhuriyetçi yurttaşlar yetiştirmektir. Atatürk'ün koruyuculuğu altında kurulan "Türk Tarih Kurumu", yurtseverlik, Anadolu yurdu üzerine gurur duyma yolundaki eğitimi destekliyordu. Mustafa Kemal, 1932'de, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde bir konuşma yaptı. Bu konuşması ile, bundan böyle Türk tarihçilerinin çıkış noktası yapacakları ana savı ortaya koydu: Türk halkının tarihi, Müslümanlığın kabul edilmesiyle ve Osmanlı hükümdar soyunun iktidara geçmesiyle başlamaz, bundan daha eskidir. Kendi halkının kökenlerini araştırmak ve böylelikle Osmanlı-İslam geleneğinden sıyrılmış, kendine özgü bir Türk ulusal bilinci sağlamak yerinde ve değerli bir şeydi. Ama bu çaba ile ilgili olarak birçok Türk tarihçisi şovenist bir yola saptı. Akla-aykırı, faşist ırk teorilerine benzer, Türklerin dünyanın asıl kültür halkı oldukları ve Orta Asya'dan dağılarak, Çin'e, Hindistan'a, Yakındoğu'ya ve Afrika'nın en uzak köşelerine uygarlık götürdükleri yollu savlar ortaya attılar. Sümerler ve Hititlerin Türk toplulukları olduğuna bir şey denemezdi.

Bilim ve sanatın bütün öteki alanlarında da reformlar yapıldı. Örneğin besteciler, eski Türk folkloruna, klasik ve çağdaş Avrupa müziğine yöneldiler. İslamlık, sanatçıların insan bedeninin resmini yapmasını yasaklamıştı. Artık bu önyargı da ortadan kalktı. Bunun gözle görünür kanıtları, halka sanatta yeni yolu tanıtmak için Gazi'nin yaşadığı günlerde yapılmış birçok at sırtındaki heykelidir.

Bu sayılanlarla reformlar hiç de bitmiş değildir. Metrik sistemin, Gregoryan takviminin kabul edilmesi, yer adlarının Türkleştirilmesi ve en son olarak da 28 Haziran 1934 tarihli yasanın belirtilmesi gerekir. Bu yasa, efendi, bey ve paşa gibi bütün Osmanlı rütbelerini kaldırdı, 1 Ocak 1935'e kadar her Türkün bir aile adı bulması zorunluluğunu getirdi. Kişi adlarında o güne kadar görülen karmaşa çağdaş bir toplumsal örgütlenme için altından kalkılması olanaksız bir şeydi. Evlilik durumu kayıtlarının sağlanması, posta dağıtımında yanlışlıkların önlenmesi, ya da herkesin babasının özadına bile benzemeyen rastgele bir adı kendi özadının yanına koyması halinde, bir aileden gelen üyelerin saptanması nasıl yapılabilirdi? Gazeteler ve radyo spikerleri altı ay süreyle soyadları için uzun öneri listeleri ilan ettiler. Mustafa Kemal de paşa ve gazi rütbelerini terketti. Büyük Millet Meclisi, ona, "Türklerin babası" anlamına gelen Atatürk adını verdi.

Türkiye'nin hareketli çağdaşlaşma politikası, Asya ve Afrika'ın sömürge ve yarı-sömürge ülkelerindeki bütün ulusal bilinçte güçlerin, İslam ülkelerinin gözünde Kemal Atatürk'ün ve Türkiye'nin saygınlığını daha da yükseltti. Bu ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketi, Orta Asya Sovyet cumhuriyetleri yanında Türkiye'de de yeni bir örnek ve aynı zamanda yalnız emperyalist efendileri yenmenin değil, onlarla birlik halinde olan feodal-dinci gericiliği yenmenin de olanaklı olduğu konusunda kanıt bulmuştu. İran ile Afganistan, artık birçok noktada, Türkiye'yi öykünmeye değer bir örnek olarak gördüler. Arap ülkelerinde kültürel, toplumsal ve ekonomik koşullar biraz başka türüydü. Ama buralarda da Kemalist politikanın ilkeleri, ulusal kurtuluş güçleri üzerinde verimli etkiler yaptı.

Bununla birlikte, yabancı bir gözlemci için Kemal Atatürk'ün reformlarının da sınırları görülür durumdaydı. Kuşkusuz burjuva Türk milliyetçileri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki koşullara göre önemli bir ilerleme sağlamışlardı. Ama kendilerine kalan toplumsal yapıda hiçbir şey değiştirmediler. Ne bir tarım reformu, ne de ilerici çalışma yasaları yapıldı. Demokratik ve sosyalist hareket baskı altında tutuldu. Türk halkının büyük yığını köylüler, eskiden olduğu gibi yoksulluk ve gericilik içinde sürüklenip gittiler. Bu yüzden Türk örneği, gelişmesi zayıf ülkelerin halkları arasında demokrasi ve sosyalizm düşüncelerinin yer ettiği ölçüde çekici gücünü yitirecekti.

Ancak son bir yargıda bulunma olanağına erişmek için Kemalist programın önemli bölümlerini, bu arada ekonomi ve dış politika alanlarını da incelemek gerekiyor.

İKTİSADİ BAĞIMSIZLIK İÇİN

Türklerin ulusal kurtuluş hareketinin ulaştığı zafer, Anadolu'yu İtilaf emperyalistlerinin yarı-sömürgesi olmaktan korumuştur. Lozan'da İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletler, bu zaferi siyasal bakımdan da tanımak zorunda kalmışlardı. Ama genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, emperyalist devletlerin gerek dünya piyasasında ve gerek bizzat Türkiye'de sahip buldukları güçlü ekonomik yığılmalar karşısında nasıl ayakta kalmak istediği sorusu henüz yanıtlanmadı.

Kapitalist dünya ekonomisinde, Türkiye, son derece zayıf bir duruma sahipti. Ekonomik bakımdan az gelişmiş bir ülkeydi. El zanaatları işletmeciliği önde geliyordu. Türkiye'ye yatırılmış olan yabancı sermaye, Lozan Antlaşması'na göre, 63.4 milyon İngiliz lirasını buluyordu. Bu yatırımların dağılımı, emperyalistlerin, yalnızca, Türkiye'nin hammaddelerini kolayca ülkeden dışarı çıkarma olanağını kendilerine veren ekonomi dalları geliştirdiklerini tanıtlar. Toplam yabancı yatırımlarının yüzde 62'si demiryolu şirketlerinin, yüzde 21'i bankalarla ticari girişimlerin, yüzde 8'i belediye işletmelerinin ve yüzde 5'i de madenciliğin

payına düşer. Sermayenin yalnız yüzde 4'ü sanayi kesimine yatırılmıştır (139).

Bu kesim de, birkaç tekstil, deri, yaprak sigara ve sigara, kereste işleme ve yiyecek maddesi girişimlerinden meydana geliyordu. İç ve dış ticaret, yabancı tekellerle işbirliği yapan Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarların elindeydi. Belirgin biçimde bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin 1923 yılında ABD, Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dan 3 milyon İngiliz Lirası tutarında ekmeklik buğday ithal etmek zorunda kalması gerçeği, savaşın yıkıntıya çevirdiği tarımın durumunu tanımlar.

Kemal Atatürk, henüz bağımsızlık savaşı yapılırken, ülkenin tam bağımsızlığı ve özgürlüğü için siyasal ve askeri bağımsızlık yanında, adalet, ekonomi ve maliye bağımsızlığının da gerekli olduğunu belirtmişti. "Bu sayılan alanların birinde ülkenin ve ulusun bağımsızlığının başkası tarafından ele geçirilmiş olması, onların bağımsız olmadığı anlamına gelir." (140). O halde anti-emperyalist savaşım, askeri zaferden sonra, en başta ekonomik alan üzerinde yoğunlaşmalıydı. Tüm ulusun olduğu kadar, gelişmekte olan Türk burjuvasının çıkarları da bunu böyle gerektiriyordu. Ulusal ekonomi politikasının temel çizgilerini, 17 Şubat ile 4 Mart 1923 günleri arasında İzmir'de toplanan "Türkiye Genel İktisat Kongresi" hazırladı. Mustafa Kemal, kongreyi açış konuşmasında şöyle dedi: "Askeri zaferlerimiz ne olursa olsun, ekonomi alanındaki zaferlerle tamamlanmadığı takdirde, sürekli olamazlar, parlaklığını ve önemini kısa zamanda yitirirler. Bundan dolayı, kesin sonuçlar alabilmek için... ülkenin ekonomik bağımsızlığını sağlamak üzere ekonomimizi geliştirmek ve güçlendirmek gereklidir." (141). Böylece İzmir Kongresi, yıkılan ülke ekonomisini yeniden kurmak, var olan hammaddelere dayalı ve ülkeye özgü ulusal bir sanayi meydana getirmek ve bunun için gerekli sermayeyi bulmak, yabancı sermayeyi atmak, bir demiryolu ve karayolu ağının yapımı ile ülkeyi geliştirmek, tarım gelirlerini yükseltmek gibi konularla uğraştı. Özel sermayenin bulunmadığı yerde, doğrudan doğruya devlet, ekonomi ve ulaştırma kalkınmasına el atacaktı.

Ancak Mustafa Kemal, bununla ilgili olarak, kendi kanısınca Türk ulusunun birbiriyle savaşan sınıflardan meydana gelemeyeceğini, köylülerin, zanaatçıların, tüccarların ve işçilerin ulusal bir birlik meydana getirmesi gerektiğini yineledi. Böylece halkın demokratik etkinliği sanayileşme programının gerçekleştirilmesi sırasında yasaklanmış oluyordu. Bu nokta, kongrede bulunan işçi heyetinin ortaya koyduğu dileklerin dikkate alınmaması ile de deyimlenmişti. Öncü durumundaki subaylar ve memurlar tabakasına egemen olan burjuva ideoloji, var olan mülkiyet ilişkilerine etkili biçimde el atılmasını kabul etmiyordu. Dünya ekonomik bunalımının başlangıcına kadar ülke, savaşın kendisine açtığı yaraları pek yavaş iyileştirdi. Bu süre içinde hükümet, çeşitli önlemlerle var olan ve özel girişimciler tarafından yeni kurulan fabrikalarda yerli malların yapımını özendirmek, ulaştırma ağını geliştirmek ve

yabancı tekellerin elinde bulunan imtiyazları satın almakla yetindi. Bu politikanın göz önünde bulundurduğu başlıca nokta yabancı yardımına karşı temelden olumsuz bir tavır alınmadığı halde, tek bir kez bile Osmanlılar zamanında olduğu gibi geniş çapta borçlanmalara gidilerek yabancı sermayeye bağımlı duruma gelmemekti. Bu yüzden Türk devleti, sanayi girişimlerini hemen yalnızca son derece dar olan bütçesinden ve iç borçlanmalardan finanse ediyordu. uluslararası para dünyası Ankara'nın anti-emperyalist politikasını büyük bir kuşku içinde izliyordu ve bundan dolayı da Türkiye'de -şimdi çok daha elverişsiz olan koşullar altında- yeniden sermaye yatırımı yapmaya kendi açısından pek az eğilimliydi.

Hükümet çok sıkı tutumluluk önlemleri ile 1925 yılından sonra sürekli olarak bütçe fazlası sağlıyordu. Özel sanayi için gerekli kredileri sağlamak üzere 1924'te Türkiye İş Bankası kuruldu. Bu projeyi, Kemal bizzat destekledi ve kendi varlığını bu bankanın paylarına yatırdı. Bankanın ilk müdürü sonradan iktisat bakanı, başbakan ve 1950 ile 1960 arasında devlet başkanı olan milletvekili Celal Bey (Bayar) idi. İş Bankası ile, o güne kadar Türkiye'nin ekonomik yaşamına engel olan yabancı bankalar cephesinde ilk yarık açılmış oldu. Bir yıl sonra devletin "Türkiye Sanayii ve Madenler Bankası" kurulunca bu yarık daha da genişledi. Bu banka, Osmanlı devletinin mülkiyetinden devir alınan işletmeleri yönetmek, finanse etmek ve yeni işletmeler kurmak amacıyla kuruldu. Böylece Ankara hükümet çevreleri, özel işletmeler yanında, devlet işletmeleri de kurmak niyetinde olduklarını belirtmiş oluyorlardı. Banka, en başta devletin büyük pay sahibi olarak, yabancı şirketlerin paylarını satın alıyor ve böylece, özellikle madencilik alanındaki bu şirketler karma şirketler haline dönüşüyordu. Birkaç çimento, şeker ve tekstil fabrikası, Türkiye'de sanayileşmenin bu ilk döneminde kuruldu. Bu sırada devletin sermaye yatırımlarının toplamı gene de ancak 6.6 milyon Türk Lirası tutarındaydı.

Buna karşılık devlet, 1927 yılında kabul edilen ve 1942 yılına kadar yürürlükte kalan "Sanayi Teşvik Kanunu" ile özel Türk girişimcilerini destekliyordu. Bu yasanın yardımı ile özel girişimciler devletin arsalarını ve binalarını parasız elde edebiliyor, vergi bağışıklıkları kazanıyor, indirimli taşıt ücretleri ödüyor ve gümrük kolaylıkları görüyorlardı. Yasa, devlet makamlarını, yabancı mallarından yüzde 10 oranında daha pahalı olsalar bile satın almada yerli ürünlere öncelik vermek yükümlülüğü altında bulunduruyordu. Devletin bu yoldan desteklediği işletmelerin sayısı 1927'de 342 iken, 1933'te 1.473'e yükseldi (142). Devlet en başta orta ve büyük çaptaki işletmeleri dikkate alıyordu. Ancak yüzde 88'inin elektrik tesisinin bulunuşu, bu girişimlerin gelişme düzeyini tanımlamış olur. Bunların yüzde 70'i de tarımsal hammadde işliyordu (143).

Sanayi Teşvik Kanunu, ulusal Türk burjuvasına başka yollardan da yeni hareket alanları açtı.

Söz konusu fabrikalarda yalnız Türk uyruklu kişilerin yönetici görevlerde bulunabileceği saptanıyordu. Ticaret ve esnaflık alanlarında Rum egemenliği, daha önce Lozan Antlaşması'nda kabul edilen göçmen değiş-tokuşu ile kırılmıştı. 1.3 milyon Rum, Küçük Asya'yı terk etti. Buna karşılık 600.000 kadar Türk, Yunan Makedonyası'ndan Anadolu'ya göç etti. İstanbul'da gene de 80.000 Rum ile 45.000 Ermeni'nin meydana getirdiği güçlü bir azınlık kaldı. Rum tüccarlar, köylülere zorla düşük fiyat kabul ettirip onlara verdikleri sanayi mallarını tefeci fiyatına satarak, Türklerin tütün, incir, kuru üzüm, fındık vb. gibi başlıca ihraç maddelerini satın alma sonucu sürekli olarak zenginleşmişlerdi. Bu Rum aracılarının yerini, bu kez Türk ögeler aldı. ulusal azınlıkların elinde kalan ticaret yerleriyle öteki girişimlere de, bir dizi yasalar yoluyla sürekli olarak artan oranda Türk yönetici ve memur kullanma zorunluluğu getirildi. Bazı meslekler, örneğin belli zanaatlar yabancılara yasak edildi.

Türkiye, ekonomik kalkınmanın bu ilk döneminde, en çok göze çarpıcı başarılarla demiryolları yapımı alanında ulaştı. Daha 1924'te, savaşta hemen tamamen kullanılmaz duruma gelen demiryollarının yenileştirilmesine ve yeni yolların yapımına başlanmıştı. Böylece ülkenin doğusuna kadar uzanan bir demiryolu ağı meydana geldi. O güne kadar birbirinden kopuk biçimde var olan ekonomi alanları artık bir bağlantıya kavuştu ve böylece ilk kez sanayi ve tarım ürünleri için ulusal bir pazar meydana geldi. Demiryolu yapımı, yürütülmesini yerli ve yabancı inşaat firmalarına veren devletin tekeli altında gerçekleşti. Yabancı firmalar arasında bir Belçika, bir İsveç - Danimarka konsorsiyumu ve Alman Julius Berger - Bau - Union firması vardı. Ancak bu firmalar, Abdülhamid zamanındaki gibi demiryollarından mülkiyet hakları elde edemiyor, yalnız yaptıkları iş için Türk devlet bankalarının ödediği parayı alıyordu. Mülkiyet sahibi, Türk devletiydi.

1923 ile 1940 yılları arasında 3.624 km. demiryolu yapıldı. Bundan başka 1923'te var olan 3.220 km. demiryolu da Türk devleti tarafından yabancı firmalardan satın alındı (144). Bu işlemler, 1928'de "Anadolu Demiryolu Şirketi"nin ve bunun alt şirketlerinin satın alınması ile başladı. Bu şirketin pay senetleri daha çok Deutsche Bank'ın elinde bulunuyordu. Daha sonra, otuzuncu yıllarda, İngiliz ve Fransız hatları satın alındı. Bunlar arasında Bağdat demiryolunun savaştan sonra Fransız mülkiyetine geçen kısmı da vardı.

Kemal Atatürk'ün zamanında Türkiye'yi ziyaret eden bir yabancıyı, demiryolu ve karayolu yapımı yanında özellikle birçok yeni hükümet binaları, okullar, yüksek okullar, hastaneler, tiyatrolar vb. etkiliyordu. Ankara birkaç yıl içinde çağdaş bir büyük kent haline geldi. Bu işler için Atatürk, tanınmış Avusturyalı ve Alman şehir plancıları ve mimarlar getirtti.

Demiryolu şirketleriyle başlayan devletleştirme dalgası, uzun yıllardır yabancı sermayenin egemenliği altında bulunan ekonomik yaşamın öteki alanlarına da atladı. Ulaştırma alanında

Alman sermayesi ön sırada geliyor, madencilik alanı ise, ana üssünü Zonguldak kömür madenlerinde kurmuş olan Fransız ve İtalyan tekellerinin egemenliği altında bulunuyordu. Kentlerin elektrik işletmeleri daha çok Belçika şirketlerinin elindeydi. Sanayi girişimlerinde İngiliz firmaları, bankacılık alanında Fransız sermayesi yanında Alman sermayesi üstünlük sağlamıştı. Türkiye'nin ticaretinde İngiliz şirketleriyle Amerikan ve Fransız şirketleri söz sahibiydiler. 1923 ile 1933 arasındaki dönemde millileştirme yoluyla 142 milyon İngiliz Liralık yabancı sermaye yatırımları toplamı 26 milyona indirilerek yüzde 84 oranında azaltıldı (145). Ama Türk hükümetinin satın almaları kırkuncu yılların başına kadar sürdü. Örneğin 30 Mayıs 1940 tarihli yasa ile tüm kömür madenleri devletin sahipliğine geçti. Yabancıların elinde yalnızca bir kısım ticaret şirketleriyle banka şubeleri kaldı.

Yeni kurulan Türk bankaları ve yabancı varlığın devletleştirilmesi, yabancı banka şubelerinin etkisini de daralttı. 1863'te Fransız bankerleri tarafından kurulan ve bir Türk devlet bankası rolünü oynamış olan "Osmanlı Bankası", 1933'te banknot çıkarma hakkını "Türkiye Merkez Bankası'na" bıraktı ve Maliye Bakanlığı'nın denetimi altına sokuldu. Çeşitli yabancı banka kuruluşları, artık eskisi gibi hesaba geçirecek para bulamadıkları için Türkiye'den ayrıldı. 1923'teki yirmi yabancı banka şubesinden 1938'de ancak yedi tane kaldı. Kemalist hükümet, bu bankaların çalışmasını, Türkiye ile kendi ülkeleri arasında yapılan dış ticarete aracılık görevi yapma çerçevesinde sınırladı.

Fransız ve İngiliz finans-kapitali, Türkiye'nin davranışlarına, otuzuncu yılların ortasına kadar kendini duyuran, amaca yönelik bir boykotla karşılık verdi. Çeşitli tekeller, Türkiye'den ayrıldılar. Bir kısmı da, örneğin Zonguldak kömür madenlerine sahip bulunan Fransız - İtalyan şirketi, girişimlerinde hiçbir yatırımda bulunmadılar, tersine bunları devletleştirilinceye kadar sömürürcesine hoyratça işlettiler. İngiliz - Fransız etkisinin ortadan kalkması ile meydana gelen "boşluğa" oturmaya bir yandan hazır bulunan Alman tekelleri arasında bile, öte yandan Ankara hükümetinin tutumundan dolayı kırınglık görülüyordu. 1929'da Reichsbank Başkanı Schacht, hazırladığı bir raporda Türk hükümeti için tasarlanan ulusal bir bankanın kurulmasını kabul etmedi. Deutsche Bank temsilcileri, Avrupa çıkarlarının hâlâ sürüp giden devletleştirilmesinde gösterilen ivedilikten yakınıyorlardı. Türk hükümeti, büyük Alman şirketlerinin, Deutsche Bank'ın Ergani bakır madenlerinin işletmeye açılmasında sağladığı olanak gibi, belli projelere sermaye yatırarak katılmasına izin vermekle birlikte, bu şirketler, kısa ya da uzun bir dönemde, paylarının Türkler tarafından satın alınacağını göz önünde bulundurmak zorundaydılar. IG-Farben şirketi bu yüzden öteki tekellere şu öğüdü vermek gereğini duydu: "Sözü edilen alanlarda yabancı sermaye sahiplerinin yeniden çıkarlar elde etmesi gelecekte söz konusu olmayacaktır. Halen elde

bulunan imtiyazların kullanılması da devlet etkisinin artması karşısında salık verilemez."(146).

Ancak otuzuncu yılların sonunda, yabancı tekeller, Türkiye'nin sanayi kalkınmasını önlemeye yetmediği için, koydukları boykotu kaldırmak zorunluluğunu duydular. Atatürk'ün politikası, 1914'ten önce olduğu gibi kapitülasyonlar, parasal denetim ve imtiyazlar yoluyla Türkiye'yi siyasal bakımdan da bağımlı yapmak yolunu tekellere kapadığından, bunlar da yeni ve daha az göze çarpan yöntemlere başvurdular, ama bu yöntemlerle de gene aynı hedefe ulaşmaya çalışıyorlardı. Bu yöntemler, bugün "yeni sömürgecilik" diye tanımladığımız şeye çok benzer. Özellikle Alman ve İngiliz tekelleriyle hükümet çevreleri bu yeni taktiği uyguladılar. Yeni taktiğin ağırlık noktasını, kaçınılmaz olduğu anlaşılan sanayileşme sürecine karışmak meydana getiriyordu. Yabancı tekellerle bunların hükümetleri, Türkiye'nin devlet olarak bağımsızlığına özenle saygı gösteriyor, ama ekonominin dolaylı yolu üzerinden ülkeyi yeniden kendi emperyalist iktidar alanlarına sokmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla Türkiye'nin birinci beş yıllık planı (1934-1939) için uzmanlar yolladılar ve sanayi tesisleri verdiler. IG-Farben dosyalarında tekellerin bu taktikleri konusunda ilginç bilgiler vardır. IG-Farben Direktörü İlgnier, 31 Aralık 1936'da bir Türk kimya sanayiinin kurulmasına IG-Farben'in katılması konusunda şöyle yazıyordu: "Türkiye er geç bizzat üretime geçeceği için, başka ülkelerin sanayi gelişmesine katılma konusundaki düşüncelerimiz... Türk hükümetinin sürekli olarak hizmetine hazır görünmekle birlikte şu yada bu fabrikanın yapımını yüklenebilecek durumda olup olmadığımızı, her konuya göre ayrı ayrı incelemeyi amaçlıyor." Türk hükümetinin güvenini bu yoldan kazandıktan sonra, "daha sonraları belli bir etki sahibi olma olanağı ortaya çıkabilir. ...Bu olanak, özellikle, Türkiye tarafından, yalnız bizim için de ekonomik açıdan akla-uygun görünen projelerin uygulanması bakımından sağlanabilir." (147). Alman tekelleri için ekonomik açıdan akla-uygun görünme demek, ancak Almanların hazır mallarının Türkiye piyasasında satışına engel olmayan ve onlar için rakip sayılmayacak sanayi kollarının kurulması demektir. Oysa Türkiye, kapitalist sanayi ülkelerinden üretim araçları satınalma gereksinmesi içindeydi ve bu gereksinme, bugün Asya ve Afrika'nın genç ulusal devletlerinin sanayide çok gelişmiş sosyalist blok karşısında duyduğu gereksinmeden çok daha fazlaydı. Bu olgu, nesnel biçimde karşılaşılan dünya piyasa durumunun da sonucu olarak yirminci ve otuzuncu yıllarda Türkiye için ekonomide ve politikada kendine özgü, ulusal çıkarlara yarayan bir yol tutmanın ve bu yolda direnmenin ne kadar güç olduğunu gösterir.

Öte yandan, yabancı devletlerin ekonomik çıkarlarının 1914'ten önce olduğu gibi siyasal egemenliğe götürmesini önlemek isteyen Kemalist hükümet, kapitalist dünya piyasası ile

bağlarını kopartmamaya da çalışıyordu. Bu yüzden yabancı imtiyaz sahiplerinin hepsine tazminat ödedi. Türk hükümeti yalnızca devletleştirilen demiryolları için 350 milyon İsviçre Frangı ödedi. Böylece devlet bütçesi ağır bir yük altına girdi ve halkın üzerinde vergilerin ağırlığı sürekli olarak arttı. Başka bir yük de Osmanlı devletinin borçlarıydı. Türkiye'nin bu borçlardan ödeyeceği kısım 1928'de 84 milyon Türk Lirası tutarında altın olarak saptandı. Dünya ekonomik bunalımından sonra uluslararası finans-kapital, borç tutarının geniş ölçüde azaltılmasına razı olmak zorunda kaldı. Türkiye'nin bütçesi 1956 yılına kadar hep bu borçların yükü altında kaldı.

Böylece sanayi kalkınmasının finansmanı da, belli sınırlar içinde kaldı. Ancak sanayi kalkınması, geçmişin başka bir kalıntısının daha etkisi altındaydı. Türk heyeti, Lozan'da, 1929 yılına kadar eski gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmişti. Bu tarifeler çok düşüktü ve dışardan akan ucuz yabancı ürünlere karşı yerli malların korunmasını sağlamıyordu. Gümrük oranlarının üretim ve Türk sanayi ürünlerinin ihracatı üzerinde nasıl engelleyici bir etki yaptığına ilişkin belirgin bir örnek, Türk dış ticaret istatistikleridir. İhracat, değer olarak 85 milyon Türk Lirası'ndan (1923) 155 milyon liraya (1929) yükseldiği halde, ithalat her zaman için ihracattan yuvarlak olarak 70 milyon Türk Lirası fazlaydı. Ancak 1929 yılında yeni bir gümrük korunma sisteminin kabul edilmesinden sonra, Türkiye Cumhuriyeti olumlu bir ticaret bilançosuna kavuştu (148).

Bununla birlikte, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal politikasının asıl sorununu, halkın yüzde 85'inin çalışmakta olduğu tarıma yeni atılımlar sağlamak meydana getiriyordu. Ancak köylünün yarı-feodal zincirlerden kurtulması halinde, sınai alım gücü olan bir iç piyasaya kavuşabilir ve bu da onun gelişmesini hızlandırabilirdi. Bununla, aynı zamanda, köylü, yüzyıllardır süregelen uyuşukluktan ve gerilikten kurtulabilir, en kaba bir sömürünün hedefi olmaktan çıkarak Türk halkı için mutlu bir geleceğin oluşumuna katkıda bulunacak duruma gelirdi. Daha bağımsızlık savaşı sırasında yalnız Türk komünistleri değil, küçük burjuva-demokratik "Yeşil Ordu"da mülkiyet ilişkilerinin küçük ve topraksız köylülerin çıkarına kökten değiştirilmesini istemişti.

Osmanlı döneminde büyük toprak sahipliği önde geliyordu. Serbest çiftçilik için ayrılan topraklar illere göre önemli değişmeler çerçevesinde, ekilebilen tüm alanların ancak yüzde 15-50'sini meydana getiriyordu. Köylü işletmelerinin çoğunluğu, beş-altı üyeden meydana gelen her aile başına 2-3 hektar toprağa sahipti. Bu topraklar, çoğunlukla ağaç sabanla olmak üzere, en yoğun biçimde işleniyordu. Ancak Adana, Mersin ve Eskişehir çevreleri gibi verimli bölgelerde bir köylü işletmesinin ortalama büyüklüğü 4, hatta bazen 10 hektar oluyordu (149). Bu yüzden köylüler, büyük toprak sahiplerinin arazilerinde çalışmak zorunda kalıyordu. Bu

da çoğunlukla yarı-kiracılık biçiminde oluyordu. Buna göre büyük toprak sahibi, kiracıdan ürünün yarısını alıyordu. Buna, bir de köylünün devlete vermek zorunda olduğu aşar ekleniyordu. Aşar, köylüleri hoyratça yağmadan geçiren vergi mültezimleri tarafından toplanıyordu.

Kemal Atatürk'ün çevresinde toplanan ulusal-burjuva yönetici tabaka, bu soruna eğilmeye nasıl ve ne ölçüde istek göstermiş ve eğilmeyi başarmıştı? Kemal'in niyetleri konusunda, 1 Mart 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşma belge olabilir. Bu konuşmasında, milletvekillerine, Türkiye'nin asıl efendisinin kim olduğu sorusunu soruyor ve buna karşılık da şu yanıtı veriyordu: "Türkiye'nin asıl sahibi, asıl efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. Bundan dolayı köylü, refahı, mutluluğu ve zenginliği herkesten önce hak eder. O halde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ekonomi politikası, bu yüce hedefin gerçekleşmesine yönelik olmalıdır. Denebilir ki, arkadaşlar, şu andaki mutsuzluğumuzun ve yoksulluğumuzun tek nedeni, bu gerçeği göz önünde tutmamış olmamızdır. Yedi yüz yıldır kanını emdiğimiz, dünyanın her köşesine yolladığımız, kemikleri oralarda yabancı toprak altında çürüyen, çabalarını ve iyiliklerini yedi yüzyıldır boşuna harcadığımız, fedakârlıklarını nankörlükle, arsızlıkla ve zorbalıkla karşıladığımız, bir uşak düzeyine indirmek istediğimiz bu soylu sahip karşısında bugün saygı ile eğilelim." (150). Kemal Atatürk, çok zaman acılarını köylülerin kendilerinden de dinliyor, bu acıları hafifletmek için ötede beride konulara el attığı oluyordu. Köylü, Kemalist devrimle Atatürk'ün sözlerine göre ona tanınan düzeye gerçekten yükseltildi mi? Gerçeklere bağlı kalalım. Kuşkusuz, 17 Şubat 1925'te aşarın kaldırılması, köylü için büyük bir rahatlama olmuştu. Böylece bütçede köylülerin vergi payı yüzde 40'tan yüzde 10'a indi. Buna karşılık devlet, arazi vergisini, özellikle de tütün, alkol, kibrit vb. gibi ürünlere konan dolaylı vergiyi yükseltti. Çok sayıda tarım okulları açıldı, orduda tarım dersi verildi, köylüler için kredi kolaylıkları sağlandı, örnek çiftlikler ve sulama tesisleri yapıldı. Bütün bu önlemler, tarımda hektar başına düşen ürünün yükselmesine ve ekim alanlarının büyümesine yardımcı olacaktı. Kısa zamanda başarılar da sağlandı. Türkiye, hububat ithal eden bir ülke olmaktan çıkarak hububat ihraç eden ülke durumuna girdi. Pamuk ekimi, nitelik ve nicelik bakımından önemli yükselmeler gösterdi. Ayrıca tütün, üzüm ve zeytin gibi öteki ihraç maddelerinde, merinos koyunu yetiştirme alanında, önemli bir gelişme sağlandı. Ama yoksul ve topraksız köylüler, bu gelişmeden bir pay almamışlardı. Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı yasalar, çoğu zaman yalnızca, işletmelerini büyütebilen sermayece güçlü köylülerin yararına oluyor ve böylece Kemalist politikanın akışı içinde burjuva zengin köylüler tabakası meydana geliyordu. Bu durum, özellikle ihraç maddelerinin yetiştirildiği bölgelerde söz konusuydu. Köyde kapitalist özel mülkiyet iyice sağlamlaştı. Devlet toprağını

kalıt yoluyla kiralamış olan kişiler bu toprakların tam sahibi oldular. Oysa köylüler, yirmi kat kira bedeli ödeme karşılığında eski Müslüman din kurumlarının topraklarından bir kısmını elde edebiliyorlardı. Rumların terk ettiği topraklar da satışa hazır tutuluyordu. 1938 yılına kadar dağıtılan 1.047.000 hektar devlet ve vakıf topraklarından ancak 210.000 hektarını küçük çiftçiler aldılar. (151).

Halk Partisi içindeki ilerici güçler, radikal bir toprak reformu yapılması için yıllarca çaba gösterdiler. Ama partide ve hükümette bulunan büyük toprak sahiplerinin gücü karşısında başarısızlığa uğradılar. Ancak 1937'de yapılan bir anayasa değişikliği, çiftlik sahiplerinin topraklarının ödeme karşılığında köylülere verilmesini öngörüyordu. Bu sınırlı reform da gerçekleşmedi. Daha sonra savaş, Halk Partisi içindeki gerici güçler için, konuyu tüm olarak gündemden çıkarma konusunda bulunmaz bir fırsat sağladı.

Büyük köylü yığınının yaşam koşullarının otuzuncu yılların sonunda, 1923'ten önceki döneme göre, hiç değişmediği konusunda bütün gözlemciler görüş birliği içindedirler. Bunun şüphe götürmeyen tanığı Başbakan İsmet İnönü'dür. Kendisi, Aralık 1936'da, Halk Partisi'nin parlamento grubunda şöyle bir açıklama yapmıştı: "Eğer toprak onu işleyen kimsenin malı değilse, ondan iyi ürün beklememelidir. En zengin bölgelerde bile, köylülerin nerdeyse yarısı toprak sahibi değildir ve başkasını malı olan topraklar üzerinde en ağır koşullar altında çalışmak zorundadır." (152).

1945'te Türk gazeteleri, köylü işletmelerinin ancak yüzde yedisinin yeteri kadar toprak sahibi olduğunu, ekilebilen alanların yüzde 35'inin 33.000 büyük toprak sahibinin elinde bulunduğunu yazıyordu.

O halde Kemal Atatürk'ün sözleri ve vardığı sonuçlarla bunların gerçekleşmesi arasında geniş bir uçurum vardır. Bu olguyu, onun öteki reformları ile ilgili olarak daha önce de saptama olanağı bulmuştuk. Burada yalnız karabilisizliğe karşı yapılan savaşımı anımsatalım. Bunun nedenleri, yalnızca, yıllar geçtikçe Kemal Atatürk'ün hükümet işleri üzerindeki etkisinin hastalığının sonucu olarak azalmasında aranamaz. Türkiye'nin ilk devlet başkanının siyasal uzak görüşlülüğü, bir yandan kökeni eski asker ve memur tabakasına dayanan ve öte yandan da liberal çiftlik sahipleriyle henüz oluşmakta bulunan büyük Türk burjuvazisine en sıkı bağlarla bağlı olan egemen subay ve memur tabakasından kopamadığı için, çoğunlukla gerçekleşme durumuna gelememiştir. Bu sınıflar, ulusal devrimden yararlanıyordu. Çünkü devrim, o zamana kadar egemen olan yabancı sermaye karşısında onların durumunu güçlendirmişti. Gene de köklü bir toprak reformundan, hem kendi gelirleri bakımından korkuyorlar, hem de onu, kendilerinin siyasal egemenliğini devirebilecek geniş bir halk hareketi tehlikesini doğuracağı için istemiyorlardı. Bu yüzden, çeşitli alanlarda başlayan

reformların sonuna kadar götürülmesi onları hiç ilgilendirmiyordu. Bu tabakalar, otuzuncu yıllarda ilerici gelişmeyi artık tamamen ortadan kaldırmak amacıyla onu engelleme çabalarına giriştiler. Bu nesnel etkenlere karşı, Kemal Atatürk gibi üstün bir kişilik de güçsüz kalmıştı. Aslında onun burjuva-milliyetçi fikir dünyası da, işçilerle köylülerden çok ulusal burjuva ve büyük toprak sahipleri sınıfına daha yakındı.

Şimdi bir kez daha Türkiye'nin sanayileşmesi konusuna dönelim. Yirminci yıllarda hükümetin bütün çabalarına karşın, sanayileşme çok yavaş yürüdü. Türk ticaret sermayesinin sanayi alanında deneyimi pek azdı. Türlü özendirmelere karşın, bu ekonomi dalına istemeyerek para yatırıyor. Ayrıca, örneğin başlangıçta yüksek kâr veremeyen ağır sanayi alanında yatırımlara girişmek için sermaye de yoktu. Köylerde iç piyasayı daraltan feodal kalıntılar ve yetişmiş işgücünün eksikliği de yeni engelleyici öğeler oluyordu.

Dünya ekonomi bunalımının baş göstermesiyle durum daha da kötüleşti. Türkiye, başlıca sanayi ülkelerinin, bunalımın yükünü omuzlarına yüklemeye çalıştığı, gelişmesi zayıf kalmış ülkeler arasındaydı. Türk tarımının ihraç ürünlerinin fiyatları sürekli olarak düşüyordu.

1928'de bunların fiyat endeksi 1.077 iken, 1932'de 548'e düşmüştü. İthal edilen sanayi mallarının endeksi ise ancak 1.198'e düştü (153). Sanayi ürünleriyle tarım ürünleri arasındaki bu fiyat farkı, Türkiye'nin ödeme bilançosu üzerinde ağır bir yükü. Türk aydınları arasında güçlü bir anti-kapitalist akım yayıldı. Az gelişmiş ülkelere karşı uluslararası finans-kapitalin uyguladığı yağmacılık politikası, gene Osmanlı borçları yönetiminin ve kapitülasyonların anısını canlandırıyor. 1930 yılında Serbest Fırka'nın uygun gördüğü serbest girişimcilik kalkınması, çeşitli basın organlarının kanısınca, ancak ülkenin ekonomisi üzerinde yabancı denetimini yeniden kurabilirdi. Sovyetler Birliği'nin sosyalist planlı ekonomi yardımı ile izlediği başarılı sanayileşme politikasına şöyle bir bakınca, bunalımların sarstığı kapitalist dünya ekonomisi yanında yeni bir seçeneğin kesinlikle bulunduğu tanıtlanıyordu.

Kemalistler, ülkenin ekonomik gelişmesini ve bağımsızlığını güvenceye almak, kapitalist sanayileşmenin acılarıyla dolu tipik yolunu kısaltmak için, "devletçilik" adını verdikleri bir devlet sanayileşme programı kabul ettiler. Bunu da, eşi olmayan ve Türklere özgü bir önlem olarak görüyorlardı. Devlet, ülkede çok bol olarak bulunan hammadde kaynaklarına, özellikle maden yataklarına ve pamuk ürününe dayanarak, kendi malı olan işletmeler kuracaktı. Bu işletmelerle sanayide ve madencilikte yalnız devlete özgü bir sektör meydana gelecekti.

Avrupa ülkelerinde bu türlü devlet kapitalizmi uygulamaları yeni bir şey değildi. Ancak burada yeni olan, az gelişmiş bir ülkenin, geriliği ve emperyalist yabancı vasiliğini yenmek için devletçi bir sanayi kalkınma yolunu seçmiş olmasıydı. O halde devletçilik, geri kalmış bir ülkenin kendi ulusal sanayiini kurmak için alınan ve anti-emperyalist öğeler taşıyan bir devlet

önlemleri sistemi demekti. Kemal Atatürk ve Türk milliyetçileri, bu programla ve bununla sağlanan başarılarla, böylesi sorunlarla ancak ellinci ve altmışıncı yıllarda karşılaşan Asya ve Afrika'nın birçok genç ulusal devletlerine çok öncesinden örneklik yapmış oluyorlardı. Ama bu programı yerine getirebilmek için Türkiye'nin kendi güçleri yeterli değildi. Bir Amerikan uzmanlar grubunun gönderdiği teknik yardımı, Ankara hükümeti geri çevirdi. Bunun yerine parasal ve teknik yardım için Sovyetler Birliği'ne yönünü çevirdi. O sıralarda Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve teknik güçleri ABD ile öteki kapitalist ülkelerin çok daha gerisinde olduğu halde, Sovyetler Birliği kapitalist dünyadan farklı olarak, bunalımlardan etkilenmeyen ve sürekli olarak ileriye doğru gelişen bir halk ekonomisine sahipti. Ayrıca Sovyetler Birliği, başarılı bir siyasal-askeri kurtuluş savaşımından sonra ekonomik bakımdan da emperyalizmin boğucu yumruğundan kurtulmaya çalışan bir devlete, olanakları çerçevesinde yardım etmeyi kendisi için uluslararası bir yükümlülük kabul ediyordu. Bu yüzden, Sovyet hükümeti, Türkiye'nin dileğini kabul etti. İnönü'nün Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında iki taraf 8 Mayıs 1932'de bir anlaşma yapmayı kararlaştırdı. Anlaşma gereğince Türkiye, 8 milyon dolar tutarında bir Sovyet kredisi alacak ve bu kredi 1935'te 10 milyon dolara çıkarılacaktı. 21 Ocak 1934 tarihli Sovyet-Türk kredi anlaşmasına göre Sovyetler Birliği bu para karşılığında dört yıllık bir süre içinde makine ve teçhizat verdi. Türkiye, kredinin karşılığını 20 yıl içinde geleneksel Türk ihraç ürünleri olarak faizsiz ödeyecekti. Böylece Sovyetler Birliği, Türkiye'ye, herhangi bir emperyalist devletten alınan kredilere göre daha elverişli kredi koşulları sağladı. Sovyet planlı ekonomisinin Türkiye'nin sanayi planlaması üzerindeki etkisi de çok belirgindir. Türkiye'nin ilk beş yıllık planının hazırlanması ile ilgili görüşmelere Sovyetler Birliği Devlet Plan Komisyonu Başkanı G.M. Krjijanovski de katıldı. Kendisi Ekim-Kasım 1933'te Vorosilov'un başkanlığındaki bir hükümet heyeti ile Türkiye'yi ziyaret etmişti (154).

Bununla birlikte Kemal Atatürk'ün çevresindeki ulusal öncü güçlerin sınıfsal durumu bakımından, bunların, Türkiye'nin artık "Moskova" örneğini izleyeceği konusunda basın tarafından ileri sürülen türlü tahminleri kabul etmemek için gösterdikleri aşırı çaba tanımlayıcı bir örnektir. Bütün resmi açıklamalarda ve konuşmalarda, devletçi sanayileşmenin kapitalist toplum düzeni çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği sık sık belirtiliyordu. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi'nin 20 Nisan 1931'de ilan edilen "altı ilkesi"nde şöyle deniyordu: "Özel çalışmayı ve etkinliği temel kabul etmemize karşın, başlıca ilkelerimizden biri, ulusu ve ülkeyi elden geldiği kadar kısa zamanda refaha götürmek için, ulusun genel ve en önemli çıkarlarının söz konusu olduğu yerde devletin her işle etkin olarak ilgilenmesidir..." (155). İktisat Bakanı Celal Bayar, devlete doğrudan doğruya sermaye birikimini hızlandırma

görevini yüklüyordu. Devlet, "sermaye yığılmasını çeşitli biçimlerde desteklemeli" ve "bireyin çalışmasının ya da sermayesinin yetişmediği yerde" müdahalede bulunmalıydı (156). Ayrıca Kemal de, Türk devletçiliğini her türlü sosyalist eğilimden kesin sınırlarla ayırdı: "Devletçilik, 19. yüzyıldan bu yana sosyalizm teoriklerinin ortaya koyduğu düşüncelerin aktarılması değildir (157). Bu devletçiliği, Türklere özgü bir şey olarak tanımladı. Ancak daha sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Sovyet ordularının üstün zaferleri ile ilgili olarak, Türk hükümet çevrelerinden biraz başka renkte sesler duyuldu. Zamanın Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, devletçiliği "sosyalizmin çağdaş bir tipi" olarak niteledi. Sosyalizmin çekici gücünün nasıl arttığı, bugün sömürge boyunduruğundan kurtulmuş olan Asya ve Afrika devletleri önderlerinin, vaktiyle Kemalistlerin yaptığı gibi, kendi devletçi sanayi kalkınmaları ile sosyalizm arasındaki benzerlikleri geri çevirme yolunu tutmamaları bir yana, bilinçli olarak böyle benzerlikler bulmakta olmalarından da anlaşılabilir.

Asya ve Afrika'nın genç ulusal devletlerinin çoğunun, altmışıncı yıllarda, bağımsızlıklarını güçlendirmek için ekonomide bir devlet sektörü yaratmaları, otuzuncu yıllarda Türk Kemalizminin sağladığı deneyimler ile bağıntılı olduğu kabul edilebilir. Ama aralarında, Cezayir'in, Mısır'ın, Suriye ve Burma'nın da bulunduğu bu ülkelerin bir kısmı, devrimci-demokratik güçlerin öncülüğünde, bu devletçi ekonomi sektörü temeli üzerinde tamamen yeni bir politikaya, kapitalist olmayan gelişme yoluna girdiler. Leonid Brejnev, Moskova danışma toplantısında, "Bu, çağımızda sömürge boyunduruğundan kurtulan halkların, kapitalizmi aşarak toplumsal ilerleme yoluna girebildiklerine ilişkin Lenin savının yeni ve pratik bir doğrulanmasıdır" dedi (158). 1969 yılındaki Moskova danışma toplantısının ana belgesinde, bu yolun genç devletlere "sömürge geçmişinden devir alınan geriliği aşma ve sosyalist bir gelişmeye geçme koşullarını sağlama" olanağını verdiğine işaret edilir (159). O halde, "devletçilik" politikası otuzuncu yıllarda Türk halkına da bu olanakları getirebilirdi. Ama ulusal öncü güçlerin burjuva sınıfsal durumu, devletçiliği yabancı sermayeden koruma ve yerli sermayeyi destekleme sınırları içine hapsetti. Türkiye'nin bu sanayileşme programının bilançosu, böyle bir açıdan bakılarak çıkarılmalıdır.

Türkiye'nin 1934'te ilan edilen birinci beş yıllık planı, üçte-biri Sovyet kredisi ile finanse edilen 43.9 milyon Türk Lirası değerinde yatırımları öngörüyordu (160). Bununla güdülen amaç, yığınsal gereksinme malları ithalatının sınırlandırılması ve böylece ticaret bilançosunun istikrara kavuşturulmasıydı. Plan, özellikle tekstil sanayii alanında girişimlerin gerçekleştirilmesini öngörüyordu. Bu arada Sovyetler Birliği'nin teknik yardımı ile Kayseri ve Nazilli tekstil kombinaları, pamuk ve yün ipliği fabrikaları ve dokuma fabrikaları kuruldu. Ayrıca kâğıt, cam, porselen, çimento ve kükürt üretimi için fabrikalar ve ağır sanayi tesisleri

yapıldı. Türk hükümeti, 1936'da, İngiliz, H.A. Brassert and Co. firması ile, Krupp firması ile yapılan görüşmeler başarısızlığa uğradıktan sonra, 27 milyon Türk lirası değerinde bir demir ve çelik fabrikasının satın alınması için anlaşma imzaladı. Fabrika, yabancı uzmanların görüşlerinin tersine, stratejik nedenlerden dolayı, Karadeniz kıyısında değil de, ülkenin iç taraflarında Karabük'te, Zonguldak kömür havzasından 110 km uzağa kuruldu. 1939'da üretime başladı ve 1941'de tam kapasitesine ulaştı. Fabrikanın kapsamı iki yüksek fırın, birer haddehane, çelik çekme, boru çekme tesisi, enerji tesisi ile, kömür ve kok yan ürünleri için bir tesisti. Fabrika çok çeşitli türde ham demir, şekilli demir ve hazır demir yanında, demiryolu rayı, vagon demir parçaları vb. üretir.

Hükümet henüz beş yıllık plan dönemi bitmeden yeni tasarımlar hazırladı. Bunlar arasında limanların, ticaret gemiciliğinin, enerji santrallerinin yapımı ve genişletilmesi ile özellikle zengin maden yataklarının geniş ölçüde işletilmesi vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemin son yıllarında, taşkömürü üretiminin artırılması, Divrik'te yeni maden cevheri, Guleman'da büyük krom yataklarının işletmeye açılması ve Ergani'de bakır üretiminin yoğunlaştırılması başarılıydı. 1933 ile 1939 arasındaki dönemde devlet işletmelerinin sayısı 36'dan 111'e çıktı (161). Bunların içinde, kuşkusuz devletleştirilen girişimler de var. Gerek yenilerinin ve gerekse eskiden beri var olan devlet işletmelerinin yönetimi ve finansmanı için iki yeni banka kuruldu. Sanayi ve Madencilik Bankası'nın da birleştirilmesiyle 1933'te kurulan Sümerbank, sanayi girişimlerini yönetiyordu. 1935'te kurulan Etibank, madencilik ve enerji ekonomisinden sorumluydu. Ülkenin en büyük özel bankası olan İş Bankası da, devlet işletmeleri için kredi veriyordu. Böylece Sümerbank ile İş Bankası, ortaklaşa tekstil, şeker ve cam sanayiini finanse ettiler. Sümerbank, ayrıca çeşitli özel işletmelere sermayesi ile geniş ölçüde ortak oluyordu. Madencilik sektöründe çok küçük üretim kapasitesine sahip pek az özel işletme vardı. Yeni yatırımlar yalnız devlet eliyle Etibank tarafından yapılıyordu. Sümerbank, Atatürk'ün ölüm yılı olan 1938'de toplam sermayesi 46.474 milyon Türk lirası olan (1933'te bu rakam 9.02 milyondur) fabrikalara sahipti. 13.643 milyon Türk lirası değerinde fabrika da yapım döneminde bulunuyordu (162). Tümü ile devlet sektörü 1954'te Türkiye'nin sanayi kapasitesinin yüzde 32'sini kapsıyordu (163).

Kemal Atatürk'ün ekonomi politikası bazı başarılarından yoksun kalmamıştı. 1933 ile 1938 yılları arasında ülke ileriye doğru önemli bir adım atmıştı. Devletçi sanayi kalkınması, çeşitli alanlarda yeni üretim olanakları getirdi ve dışarıya ekonomik bağımlılığı azalttı. Aşağıdaki tablo, Kemal Atatürk'ün yaşamının son yıllarında, Türkiye'nin ekonomik gelişmesi konusunda bir bilgi verebilir:

ÜRETİM (164)

(TON OLARAK)

(Sanayi Kesimleri) 1933 1938/39

Pamuk 760 1.639

Pamuklu mallar 3.805 10.200

Çimento 11.900 239.600

Şeker 65.068 94.000

Taş kömürü 154.000 216.000

Bakır - 561.000

Cam - 419.000

Kâğıt - 745

Türk sanayii 1939'da şeker, çimento, kereste, kauçuk ve deri ürünleri bakımından yerli gereksinmeyi tam olarak karşılıyordu. Yerli gereksinme, pamuklu kumaşlarda yüzde 42, yünlü kumaşlarda yüzde 83, kâğıt ve mukavvada yüzde 32, kükürtte yüzde 70 ve cam eşyada yüzde 63 oranında karşılanıyordu (165). Ayrıca Türkiye'nin bakır ve bakır bileşiklerini de artık ithal etmesi gerekli değildi. Hatta bu döviz getiren cevherin ihracatına bile başlamıştı. Krom üretimi daha da başarılı olarak gelişti. Türkiye, kapitalist dünyada, krom üreticisi ve ihracatçısı olarak Güney Rodezya'dan sonra ikinci sıraya geçti.

Bu başarılar, Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerinde de yansıyor. Dış ticaret açığı kapanmıştı ve Türkiye, 1938 yılı bir yana, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürekli olarak önemli ölçüde ihracat fazlası sağladı. Böylelikle de yabancı alacaklılarla ve mallarına el konan imtiyaz sahipleri ile kesin hesaplaşma yapma olanağı gerçekleşti. Sanayileşme ile birlikte ithalatın yapısı da değişti. Üretim araçlarının ithalatı yükseldi, buna karşılık tüketim araçları ithalatı önemini yitirdi. İşte birkaç örnek: 1933'te makine, madeni mallar ve ulaştırma araçları ithalatı tüm ithalatın yüzde 28'ini, 1938'de ise yüzde 48'ini meydana getiriyordu.

Tekstil ithalatının oranı da aynı dönemde yüzde 36'dan 22'ye düştü (166).

Ekonomik ve politik yönden önemli olan bu deneyimde yanlışlıklar da yok değildi. Bunlar, şurada ya da burada elverişli olmayan bir yerin seçilmesi, yanlış hesaplamaların yapılması ya da bürokrasi örgütünün çok sayıda uydurma engeller çıkarması gibi noktalar olabilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan ekonomi uzmanları Türk hükümetine verdikleri bir raporda bu yanlışlıkları iyice abartırken, güttükleri niyet apaçıktı: Devletçi sanayileşme,

Amerikan finans-kapitalinin Türkiye'ye elini kolunu sallayarak girmesine karşı güçlü bir kale olarak duruyordu ve bundan dolayı da kötülenmeliydi. 1950'de Devlet Başkanı Bayar'ın verdiği görev üzerine Türk ekonomisini inceleyen "International Bank for Reconstruction and Development"ın bir heyeti, 1938'de dış kredi almadığı için Türkiye'yi sert biçimde eleştirdi. "Twentieth Century Fund"ın Max Weston Thornburg başkanlığında aynı amaçla kurulan bir grubu da, Atatürk'ün sanayileşme yolunda, sözü edilen eksiklerden dolayı hiç de iyi şeyler söylemez: "Türkiye'de gördüğümüz şey, planlı bir ekonomi değil, sermayenin çoğunun, rasgele, hükümet tarafından sağlandığı, kötü yönetilmiş bir kapitalist ekonomiden başka bir şey değildir." (167).

Oysa gerçekten önemli olan eksikler tamamen bambaşka bir alandadır. Bunlar iki küme halinde özetlenebilir. Birincisi, köklü bir toprak reformunun yapılmaması ve sanayi kalkınmasında emekçilerin demokratik yoldan kararlara katılmasının sağlanmaması, ikincisi de ulusal Türk burjuvasının Atatürk'ün ilkelerinden sapmasıdır.

Köy halkının büyük çoğunluğu eski geri kalmış koşullardan sıyrılamamıştı, sanayi gittikçe büyüyen bir talebin dürtücü ögesinden yoksundu. Köylerde geniş halk yığınlarının durumunun nasıl bir gelişme gösterdiğini, yaşam düzeyine ilişkin birkaç rakam kanıtlar. 1934 ile 1938 yılları arasında günlük kalori tüketimi yuvarlak olarak 2.560, 1947/48'de ise ancak 2.170 dolayındaydı (168). Ellinci yılların başında kişi başına düşen ulusal gelir 125 dolardı. O yıllarda aynı rakam İtalya'da 343, Fransa'da 684 dolar dolayındaydı (169). Söz konusu ülkelerin hektar başına düşen verimi de karşılaştırılınca buna benzer bir oran ortaya çıkar. Başka bir büyük engel de, burjuva-ulusal devlet iktidarının anti-demokratik politikasıydı. Bu devlet iktidarı, en başta padişahlık zamanından kalma eski memur takımından yararlanıyordu. Bu memur takımı, öteden beri en belirgin olan özelliklerini yeni çağa beraberinde aktarmıştı: rüşvet ve halk yığınlarını bir uçurumun dibindeymiş gibi küçük görmek. Çoğunlukla bağımsızlık savaşında gerçekten hizmetleri görülmüş kişilerden, subaylardan ve aydınlardan çıkmış olan en yüksek devlet görevlileri de, halkı, yönetilecek ve güdülecek hareketsiz bir yığın olarak görüyordu. Sanayi kalkınmasında işçi, gerçi işgücünü ortaya koymuştu. Ama sorumlulara göre işletmelerin yönetiminde ve geliştirilmesinde işçinin yaratıcı girişimini uyandırmak demokrasi ile yapılacak çok tehlikeli bir deneyim olarak görülüyordu. Haftalık çalışmayı 48 saat olarak saptayan, aynı zamanda grevi de cezaya bağlayan 1937 yılının iş yasasına karşın, işçiler gene bu yüzden siyasal ve toplumsal haklarına bir türlü kavuşamadılar, özel girişimlerde olduğu kadar devlet işletmelerinde de sömürüldüler. İş kazalarından korunma, sosyal sigorta ve işsizlik sigortası, 1946 yılına kadar tümünden savsaklandı. Özel girişimcilerin devletin ekonomi politikasına karşı gittikçe artan eleştirileri, halk

yığınlarının yakınmalarından daha başka nedenlere dayanıyordu. Kentte ve köyde çok sayıda burjuva ögeleri, devlet işletmelerinden dolaysız biçimde yararlanıyordu. Bunlar, yapı girişimcileri, devlet işletmelerine pamuk, yün, şeker pancarı ve tütün gibi hammaddeleri veren büyük toprak sahipleri ile büyük çiftçiler, devlet tarafından üretilen yarı-işlenmiş malları yeniden işleyen küçük ve orta çapta girişimcilerdi. Bu arada Türk olmayan azınlıkların yerine, tüm dış ve iç ticareti ele geçirmiş olan Türk ticaret ve banka burjuvası da, ekonomik gelişme, dış ticaretin yararına olduğu için, kârlarını yükseltebiliyordu. Örneğin 1926 ile 1936 yıllarında siyasal nedenlerden dolayı mesleğinde çalışma olanağı bulamayan tanınmış Türk gazetecisi Ahmet Emin Yalman, kardeşi ile birlikte bir ticarethane kurduğunu ve sermayesini üç katına çıkardığını anlatır. Böyle bir başarı göstermesinin başlıca nedeni de, Amerikan firmalarından kredi alması ve Amerikan mallarının ithalatının büyük ölçüde artmasıydı. Buna benzer ve daha da büyük ticaret işlerini Alman piyasası ile bağlantılı ticarethaneler elde ettiler. Çok sayıda özel pay sahibi, İş Bankası yoluyla, bu özel bankanın finansmanına katıldığı devlet işletmelerinden temettü çekti.

Yıllar geçtikçe eski İstanbul ve İzmir komprador burjuvazisi ile Anadolu ulusal burjuvazisi arasındaki farklar silinmeye başladı. Azınlıkların dışta bırakılmasından başlayarak devletçiliğe kadar uzayan tüm kemalist ekonomi politikası, otuzuncu yılların sonuna doğru kendi Türk burjuvasının meydana gelmesi ile sonuçlandı. Bu burjuvanın ağırlığı eskiden olduğu gibi gene ticaret alanında bulunuyordu, ama bu arada bankacılığa iyice yerleşmişti ve sanayie de girmeye başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı bu iki tabakaya yeni kâr olanakları getirdi. Çünkü savaşa giren iki taraf da, tarafsız Türkiye'nin stratejik bakımdan önemli hammaddeleri uğrunda çetin rekabet savaşmaları ile birbirlerine karşı çıkıyordu. Türkiye'de sermaye birikiminin bu sürecini özel banka biriktirme hesapları açıkça gösterir. 1924'te bu hesaplarda toplam olarak ancak 13 milyon Türk Lirası varken, bu sayı 1938'te 227 milyona çıktı ve 1945'te 528 milyona ulaştı (170).

Türkiye'nin bu yeni ticaret ve finans burjuvazisi, gücünü ve bilincini yükselttikçe, aynı ölçüde devletin genel politikasını da etkilemeye başladı. Onun için bağımsızlık savaşı ile başlamış olan ulusal devrim bitmişti. Artık gittikçe daha güçlü ölçüde kendi dar sınıf hedeflerini tüm ulusal çıkarların üzerine çıkarıyordu. Devletçiliği pek öyle ulusal bağımsızlığı koruma aracı olarak değil, daha önce değinildiği gibi, bir kâr kaynağı ya da sert eleştiri için hedef olarak görüyordu. Yeni burjuvazi, bir kez ayaklarının üstüne kalkıp dikildikten sonra, devletçi ekonomi politikasına neler borçlu olduğunu çok çabuk unutu. Örneğin sanayi burjuvazisi için, kendisinin devletçe desteklenen girişimlerinin üretim değerinin 1933 ile 1937 arasında 154 milyondan 259 milyon Türk Lirası'na yükselmesi yeterli gelmedi (171). Bundan sonraki kâr

çabaları için, devletin sanayi sektörünü ve ekonomik yaşamın devlet eliyle yönetilmesini bir sınırlama olarak görüyordu. Bundan dolayı özel girişim için daha büyük olanaklar ve yabancı sermaye için bir "açık kapı" istiyordu.

Bu türlü görüşler hükümet çevrelerine gittikçe büyük ölçüde girmeye başlamıştı. 1937-38 yıllarında başbakanlık yapan ve banka sermayesinin küçük, ama etkili grubunun güvenilir adamı olan Celal Bayar, özel girişime devlet yardımı ile belli bir gelişme düzeyine erişmiş olan bütün alanlarda daha geniş olanaklar sağlayan bir yasa çıkarttı. 1939 yılı yazında Halk Partisi'nin organı Ulus, devletin ağırlığının daha fazla oluşuna karşı, burjuva çevrelerin duyduğu hoşnutsuzluğu gidermeye çalışıyordu. Gazete, devletçiliğin bir tanımlamasını yapıyordu. Ama bunda, Kemal Atatürk'ün kabul ettiği ulusal çıkarlar hemen hiç söz konusu değildi. Buna karşılık, devletçiliğin tek hedefi, kapitalist birikim sürecinin çabuklaştırıcısı olarak yorumlanıyordu: Devletin ekonomik etkinliğinin "anlamı -Ulus'a göre-, devletin çeşitli sınırlamalarla özel girişimin olanaklarını daraltması ve bu olanakları kendi etkinliği için saklaması demek değildir. Devlet, özel girişimin yapamadığı işleri yerine getirmeli ve böylece özel girişimin her türlü gelişmesi için gerekli temeli sağlamalıdır." Bu program daha sonra devletçiliğin siyasal-toplumsal hedefleri konusunda burjuvayı yatıştırıyor ve bunda Atatürk'ten daha da ileri giderek, apaçık tutucu bir yöne giriyor: Devletin hedefi, "yaşamın bütün alanlarında uygulanacak bir çeşit sosyalist devlet ekonomisi değildi. Türk devletçiliğinin toplum biçimini değiştirmeyi hedef aldığını hiç kimse ileri süremez." Sonunda da özel sermaye için iyimser bir görünüş ortaya çıkıyor: "Özel girişimin bugünkü durumu ... gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığı zaman henüz çok geridir. Ama bizim ekonomimizde özel girişimin büyük bir geleceği vardır." (172). Kapitalist gelişme yönünün bu açık ve kesin onayı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle 1950'de Bayar'ın "Demokrat Parti"sinin iktidara geçmesinden sonra yoğun biçimlere büründü. Devlet sektörü, aydınların ve küçük-burjuvanın yurtsever çevrelerinin direnmesine karşı, bir daha genişletilmedi. Demokrat Parti'nin programı, bu sektörü, taşımacılık, enerji üretimi, su enerjisinin düzenlenmesi ve madencilik alanları çerçevesinde sınırlamayı hedef alıyordu. ABD ile NATO bundan sonrasını tamamladılar. Ekonomik baskının bütün araçlarını kullanarak, devlet işletmelerinin özelleştirilmesini zorladılar. ABD emperyalizminin gönüllü bir yardımcısı olan ve Bayar'ın başbakanlığını yapan Adnan Menderes, ellinci yıllarda yabancı sermayenin her dediğini yaptı ve çok sayıda devlet işletmesini sattı.

Bayar'ın başbakanlığı sırasında, 1938'de, ilk kez kapitalist ülkelerden geniş ölçüde kredilerin alınması kabul edilince, yabancılara olan borçlanmalar birden tekrar yükseldi. Burada söz konusu olan, 16 milyon İngiliz Lirası tutarında bir İngiliz kredisi ile 150 milyon RM'lik bir

Alman kredisiydi, Alman emperyalistleri ile bağlantısı yapılan ticaret işi, 1939 yılındaki siyasi olaylar yüzünden onaylanmadı. Ama 1942'de bu iş, Türkiye'nin Hitler Almanyası'ndan savaş gereçleri satın alması için verilen 100 milyon RM kredi ile yeniden canlandı. İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye, yeni İngiliz kredileri daha aldı. En sonunda bu durum, 1947'de Ankara'nın egemen çevrelerinin Kemal Atatürk'ün ilkelerinden kesinlikle vazgeçmesine ve Truman doktrini çerçevesinde Amerikan sermayesine bütün kapılarını açmasına kadar vardı. Kemal Atatürk'ün giriştiği, ulusal bağımsızlığın ve egemenliğin güvencesi hedefini güden sanayileşme programının umut dolu başlangıçları böylece daha ileriye götürülmemiş oldu. Yirminci ve otuzuncu yıllarda gelişip serpilen Türkiye'nin büyük burjuvazisi, kendi kazanç çabasını ulusal çıkarların üzerinde tutuyordu. Bu yüzden ellinci yılların sonuna kadar Kemal Atatürk'ün programının hedeflerine de ulaşamadı. Gördüğümüz gibi, hafif sanayi birkaç dalında dış ithalata bağımlılık ortadan kaldırıldı. Bununla birlikte, zengin maden yatakları dolayısıyla Türkiye'de kesinlikle olanağı bulunan güçlü bir ağır sanayinin kurulması yoluna, Amerikalı "uzmanların" öğütlerine dayanılarak gidilmedi. Böylece ellinci yılların sonuna doğru Türkiye'nin makine sanayii yurt gereksinmesinin ancak yüzde beşini karşılayabiliyordu. Türkiye az gelişmiş bir tarım ülkesi ve bununla birlikte de ileri düzeyde sanayileşmiş emperyalist devletlere bağımlı olarak kaldı. 1957'de tarım, ulusal gelirin beşte-dördünü sağlıyor ve ihracata da aynı oranda katılmış oluyordu (173).

Burjuva - demokratik devrimi sonuna kadar tamamlamak ve Türkiye'yi daha İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ilerici, demokrasi ve sosyalizm fikirlerine dönük bir ulusal devlet haline getirme konusundaki büyük tarihsel fırsat, yukarıda anlatılan sınıfsal güçler durumu dolayısıyla kullanılmadı. Devletçilik politikası, büyük Türk burjuvazisinin meydana gelmesinde önemli bir gelişme basamağı oldu. Özellikle Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra büyük burjuvazi diktatörlüğünü, geniş halk yığınları üzerinde sistematik biçimde kurdu. Ama Kemal Atatürk ile taraftarlarının, ekonomik bakımdan zayıf gelişme göstermiş ülkelere, emperyalist egemenliğinden kurtulmak istedikleri takdirde, tutabilecekleri yolu gösteren bir örneği de devletçilikle aynı zamanda ortaya koymuş olmaları, ortada bir hizmet olarak durmaktadır. Bu arada Kemalist ekonomi politikasının kaçırdıkları ve eksikleri de, günümüzün ulusal kurtuluş hareketinin deneyimler hazinesine katılmış bulunuyor.

BARIŞÇI BİR DIŞ POLİTİKA

Avrupalılar yüzyıllar boyunca "Türk" sözcüğünü, kana susamış bir fetihçi kavramı ile bağıntılı görmüşlerdir. Türkler, Viyana önlerinden çoktandır uzaklaştıkları, hatta birbiri

ardından durmadan yenilgilere uğradıkları zaman bile bu efsane onları çevreliyordu. Özellikle 19. yüzyılda kin besledikleri Osmanlı boyunduruğundan kurtulmuş olan Balkan halkları, Boğaziçi'nde olup bitenleri kuşku ile izliyordu. Bu Mustafa Kemal, padişahların izinden gidecek ve Balkanları yeniden yakıp yıkacak mıydı?

Ancak Kemal'in daha 1920-1922 yıllarında yaptığı birçok açıklamalar, anti-emperyalist savaşım içinde doğan yeni Türkiye'nin Osmanlıların kötülüklerle dolu mirasından bu noktada da kurtulmak istediğini gösteriyordu. Mustafa Kemal, her ulusun özgür ve bağımsız yaşama, bu hakkı elinde silahla savunma ya da ele geçirmeye hakkı olduğunu kabul ediyordu. 1922'de bütün dünyaya şu sözleri yöneltiyordu: "Biz, ulusal sınırlarımız içinde özgür ve bağımsız yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz. Haklarımızı çiğnememesini Avrupa'dan istiyoruz. Bizim dış politikamızda hangi devlete karşı olursa olsun, saldırganca bir niyet yoktur. Ama haklarımızı ve onurumuzu savunuyoruz, her zaman da savunacağız. Meclisimiz ve Meclisimizin hükümeti, savaşçı ya da serüven düşkünün olmaktan çok uzaktır. Bunun dışında, onlar, insancılık ve uygarlık düşüncelerinin yerleşebilmesi için coşku ile savaşmaktadırlar. Bu ilkeler çerçevesinde sürekli olarak, gerek Batı dünyası ile gerekse Doğu dünyası ile iyi ilişkilerin ve dostluk bağlarının kurulmasına çalışıyorlar. Ama başka bir ulus benim ulusumu egemenliği altına sokmak isterse, kendisi bu çabasından uzaklaşmıncaya kadar ben onun amansız düşmanıyım."(174). Dolayısıyla, onun için savaş, ancak eğer Türk ulusunun yaşama haklarının savunulmasına hizmet ediyorsa, haklı bir şeydir. Bu kararlı anti-emperyalist tutum, gericiğin yamağı olarak ve kişisel iktidar tutkusu yüzünden ülkelerini emperyalistlerin eline teslim eden politikacı asker türünden de Kemal Atatürk'ü ayırıyordu ve ayırmaktadır. Latin Amerika ile siyah Afrika'nın en yakın tarihi bununla ilgili bazı örnekler gösterir.

Kemal Atatürk, bir devletin dış politikasının onun iç yapısına bağlı olduğu görüşündeydi. Bu görüşü ile kemal Atatürk, kendisi bunun bilincine varmamış olsa da, iç politikanın önceliğine ilişkin Marksist - Leninist teori ile uyuşum halindeydi. Osmanlı çökuluslu devletinin dış politikasını, halk düşmanı küçük padişah kliğinin politikası olduğu için, hanedancı olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını da, Türk halkının çıkarına yürütüldüğü için, ulusal politika olarak niteliyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi, Türkiye Cumhuriyeti, kapsamlı bir reform programına girişmişti. Bunu gerçekleştirebilmek için barış, yaşam kadar önemliydi. Kemal, "Yapacağımız çok şey var ve bütün bunlar ancak barış zamanında yapılabilir." diyordu (175). Başka bir ilişki dolayısıyla Devlet Başkanı düşüncelerini somut bir görünüme büründürmüştü: Yalnız kılıçla zafere ulaşabileceğine inanan kimse, sonunda yenilgiye uğrayacaktır. Asıl zafer, sabanla kazanılabildir. Saban, her zaman kılıcı yenmiştir. Onun bu yalın sözleri, Kemal Atatürk'ün devlet adamı olarak büyüklüğünü gün ışığına çıkarır. Savaşın

bitiminde sonra bir daha üniforma giymemesi de, bu davranışına ilişkin küçük bir dış görünüş belirtisi olarak kabul edilebilir. O günlerde çekilmiş fotoğraflar, Türkiye'nin ilk Devlet Başkanı'nı çoğunlukla sade ve şık bir siyasi elbise içinde bize gösterir. Ama Küçük Asya'da ezilen İtalyan emperyalizminin sahneye koyucusu Mussolini'ye, bir gün, asker çizmelerini gene çok çabuk giyebileceğini söylemesi de, onun bu görünüşünü tamamlar.

Ancak Türk ulusal kurtuluş hareketinin burjuva bir nitelik taşıdığını da hiçbir zaman unutamayız. Gerçi bu hareket birinci planda İtilaf emperyalistlerinin boyunduruk altına alma planlarına karşı yönelmişti, ama emperyalistlerle uyuşmalara girme eğilimleri kadar, milliyetçi ve hatta şoven özellikler de ona yabancı değildi. Mustafa Kemal'in, Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulmasından hemen sonra Rusya'ya karşı Jön Türklerin yürüttüğü pantürkist ele geçirme politikasından kendini ayırdığını daha önce söz konusu etmiştik. İtilaf Devletlerinin Yunanlı yardımcılarına karşı kazanılan zaferden sonra da bu görüşünü doğruladı: "Büyük Millet Meclisi hükümeti, milliyetçilik ruhu ile doludur. Bu hükümet gerçekçidir. Ulsu kayalara çarpan, bataklıklara gömen ve sonunda onu hayalci ülküler peşindeki çabalarla kurban ederek yok eden türden cinayetlerden kendini uzak tutan bir hükümettir."(176). Bununla birlikte ulusal öncü güçler içinde Turancılık çok daha yaygındı ve Mustafa Kemal, pantürkizmden uzaklaşmanın zorunlu olarak ortaya koyduğu iç politika sonuçlarına varmayı başarınca kadar büyük güçlükleri yenmek zorunda kalmıştı. Ancak 1931'de, Azerbaycanlı, Tatar, Türkmen, Özbek vb. diye tanımlanan, göç etmiş beyaz muhafız "Rusya Türklerinin" siyasal önderleri, Türkiye'den çıkarıldı ve yayınladıkları basın organları yasaklandı. 1973'te Başbakan İsmet İnönü artık şu açıklamayı yaptı: "Pantürkizmi olduğu gibi Panislamizmi de politikamızdan tamamen silkip attık."(177).

Böylece Türkiye, aynı zamanda 16 Mart 1921 tarihli Sovyet - Türk dostluk ve kardeşlik anlaşmasının bir gereğini yerine getirmiş oldu. Kemal Atatürk'ün ve Türk halkının büyük çoğunluğunun isteği gereğince, Kuzeydeki büyük komşu Sovyetler Birliği ile olan dostluk, denebilir ki, Türk dış politikasının köşe taşı haline geldi.

Emperyalist devletlerin zincirini kıran ve böylece Türk halkına başarılı bir ulusal kurtuluş savaşı yapma yolunda elverişli olanaklar sağlayan, Büyük Sosyalist Ekim Devrimi olmuştu. Sovyet hükümeti, Türk ulusal kurtuluş hareketine kardeş elini uzatmış, onu dünya emperyalizmine karşı savaşta doğal bir müttefik olarak görmüştü. Sovyet Rusya, Türkiye'yi eşit niteliklere sahip bir ülke olarak tanıyan ilk devlet olmuş ve Çarlık zamanından kalma küçük düşürücü anlaşmaları kökten ortadan kaldırmıştı. 1919-1922 yıllarında dış müdahaleye karşı Kızıl Ordu'nun başarılı savaşı, İtilaf emperyalistlerinin Türkiye'ye karşı güttükleri yağmacılık isteklerinin yerine getirilmesini büyük ölçüde güçleştirdi. Daha sonraları öne

sürülen, NATO tarafından da ustaca uydurulan tarihsel yalanın ortadan silemediği sarsılmaz bir gerçek vardı: 1919-1923 yıllarında yeni Türk devletinin meydana gelmesinde ilk işçi ve köylü devleti ile yapılan ittifak başta gelen önemli bir koşuldur. Türk halkı, dünyanın ilk sosyalist devletinin yeni Türkiye'ye var olma yolunda savaş verdiği anda her türlü diplomatik, askeri ve parasal yardımda bulunduğunu hiç bir zaman unutmadı. Kemal Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. kongresinde geçmişe bakarak 1935 yılında şöyle diyordu: "Sovyetlerle dostluğumuz her zamanki gibi sürekli ve içtenlikli oldu. Tarihimizin karanlık günlerinde doğan bu dostluk, Türk halkı için her zaman değerli ve unutulmaz bir anı olarak kalacaktır." Atatürk açıklamasını yaparken, geleceğin Türk kuşaklarına sanki bir vasiyet bırakıyordu: "Türk - Sovyet dostluğu, bugüne kadar dünya barışı davası için yalnız iyilik ve yarar getirmiştir. Bundan böyle de yalnızca yararlı ve iyilikçi olacaktır." (178).

Sovyetler Birliği ile Türkiye değişik toplumsal yapıda devletler olduğu için, bunlar arasındaki ilişkilerde geçici sarsıntılar da ortaya çıktı. Üstelik yurt içinde kaba, anti-komünist bir baskı politikası izleyen ulusal öncü tabakanın burjuva sınıf görüşü, sık sık ve özellikle Atatürk'ün ömrünün son yıllarında karşılıklı anlaşmayı bulandırdı. Ama Kemal Atatürk'ün gerçekçiliği ve uzak görüşlülüğü, yaşadığı günlerde Sovyetler Birliği ile genel olarak dostluk ilişkisinin ayakta kalmasını güvence altına aldı. Atatürk, bir temel ilkeye bağlı kaldı: Yalnız çok yanlı dostluk ve Sovyetler Birliği'nin yardımı, emperyalistlerin çeşitli yayılma isteklerine karşı direnme olanağını, Doğulu devletler için olanaklı duruma getirebilir.

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin de Türk politikacılarının davranışını bu anlamda yorumluyordu. Onun kanısına göre bu politikacılar, "yalnız Sovyetler Birliği'nin, Batılı sermayenin, en başta İngiliz sermayesinin baskısına karşı savaşında gerçekten sağlam destek ve yardım sağlayacağını göz önünde tutmalıdırlar. Türkiye'de bu görüşün pekişmesinde her bakımdan göstermekle yetinmediğimiz Türkiye ile olan ilişkilerde pratik olarak da girdiğimiz dostluk çizgisi büyük ölçüde yardımcı oluyor." (179). Türk hükümeti, 1925 yılında, yurt ayaklanmasından ve İngiltere ile olan Musul anlaşmazlığından dolayı zor durumda kaldığı zaman, Sovyet yardımının değeri çok belirgin olarak kendini gösterdi. Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Y.Z. Zuris, Sovyetler Birliği'nin 1921 antlaşmasını daha da genişletmek istediğini Türk hükümetine bildirdi. Yeni antlaşma, taraflardan birine karşı yönelmiş her türlü saldırılara, ortaklıklara ve düşmanca eylemlere katılmayı yasaklayacaktı. Sovyet diplomasisi, Türkiye ile İran arasındaki dostluğun daha da pekiştirilmesinde de yardımcı oldu. İngiliz tarafı, çözümlenmemiş sınır sorunları dolayısıyla aralarında ufak tefek görüş ayrılıkları bulunan bu iki ülkeyi birbirine düşürmeye çalışıyordu. Batı Avrupa'nın burjuva basını, oluşma halindeki Türk-Sovyet işbirliğini baltalamak için, Türkiye'ye karşı sözde Sovyet saldırıları

hazırlanıyormuş yolunda söylentiler yayıyordu. Bu söylentiler Sovyetler Birliği tarafından derhal yalanlandı. Türkiye Dışişleri Bakanı, Ağustos 1925'te, Büyükelçi Zuris'e, Sovyetler Birliği ile anlaşma imzalamaya hükümetinin hazır olduğunu bildirdikten sonra, Londra yeni bir manevra ile bunu önleme çabasına girişti. Yunan aracılığı ile Türkiye'ye ve öteki Balkan devletlerine, Locarno Antlaşması'na katılmaları önerildi. Ama Türkiye bunu kabul etmedi. 16 Ekim 1925'te, İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında imzalanan bu antlaşmanın Sovyet düşmanlığına yönelik amaçlarını görmüştü: 21 Kasım 1925'te Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi, Sovyet hükümetine, "Türk hükümeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin politikasının bu olay karşısında aynı olması gerektiği görüşündedir." (180) diye bildiride bulundu.

Böylelikle öngörülen antlaşma yönünde artık bir engel kalmamıştı. 17 Aralık 1925'te iki ülke arasında saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması imzalandı. Antlaşma şunları öngörüyordu: "Madde 1: Taraflardan birine karşı bir ya da birkaç başka devlet tarafından askeri bir saldırıya geçilmesi halinde, antlaşmadaki öteki taraf, antlaşmanın birinci tarafı karşısında tarafsız kalmayı kabul eder. ...Madde 2: Taraflardan her biri, karşı tarafa karşı her türlü saldırıdan kaçınmayı kabul eder; bunun gibi, başka bir ya da birkaç devletle, antlaşmayı imzalayan tarafa yönelmiş bir ittifaka ya da siyasal nitelikteki sözleşmeye katılmamayı yükümlenir. ...Ayrıca tarafların her biri, başka bir ya da birkaç devletin taraflardan birine karşı yönelmiş düşmanca bir eylemine katılmamayı da yükümlenir." (181).

Antlaşma, Türkiye'nin uluslararası durumunu ve saygınlığını, Musul anlaşmazlığı ile ilgili olarak özellikle İngiliz ve İtalyanların savaş korkutmaları karşısında güçlendirdi. Londra ve Roma basını, antlaşma konusundaki öfkesini ve düş kırıklığını gizlemedi. Bir "Asya tehlikesi" umacısı uydurmak ve "Sovyetler'in koruyuculuğu altında bir Asya birliği" kehanetinde bulunmak çabasına girdi. Sovyetler Birliği ile Türkiye, bu suç uydurmalarına aldırılmayarak, ilişkilerinin geliştirilmesini sürdürdü.

17 Aralık 1929'da iki ülke, antlaşmayı, taraflardan birine karşı tarafın komşu ülkelerinden hiçbiri ile, onun bu konudaki onayını almadan siyasal bir anlaşma yapmama hükmünü katarak genişletti. Daha sonraları iki taraf da bu anlamda davranış gösterdi. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişmekte olan güvenin başka bir kanıtı, 7 Mart 1931 tarihli ek protokoldür. Bununla Karadeniz'de ve Akdeniz'de iki tarafın donanma birliklerinden meydana gelen güçlenmelerden karşılıklı olarak birbirini haberli yapma konusunda anlaşmaya varıldı. İyi kazanımların elde edilmesi sonucu olarak taraflar, 7 Kasım 1935'te, antlaşmanın geçerlik süresini on yıl daha uzattılar. İki devlet arasındaki sıkı işbirliği, uluslararası politikanın çeşitli sorunlarında tarafların aynı görüşü benimsemesi ile kendini gösterdi. Bu konuya başka bir

yerde ayrıca değinilecektir. Önde gelen devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri yoluyla, bu kişiler arasında sıkı bir kişisel ilişki de meydana geldi.

Ekonomik bağlar da bunun gibi başarılı gelişmeler gösterdi. Sovyet hükümeti, Türk işadamlarına önce bazı malların lisans aranmadan Sovyetler Birliği'nin ihraç hakkını verdi. Bazı Sovyet malları da bu yoldan Sovyetler Birliği'ne ithal edilebiliyordu. İstanbul'da bulunan Rus-Türk ortak derneği, karşılıklı ticaretin yürütülmesi ile uğraşıyordu. 1925'te Sovyetler Birliği Dış Ticaret Bankası İstanbul'da bir şube açtı. Bu banka şubesi bunalımlı 1929 yılında Türkiye'nin parasal iflase sürüklenmekten korunmasında yardımcı oldu.

1927'den bu yana iki yanlı ticaret, bir ticaret ve gemicilik anlaşması çerçevesinde yürüyordu. Bu, Sovyetler Birliği'nin, bir Yakındoğu ve Uzakdoğu ülkesiyle yaptığı bu tür ilk anlaşmaydı. Kuşkusuz, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin devletçe sanayi kalkınması yolunda yaptığı ve başka bir yerde daha önce üzerinde durulan parasal ve teknik yardımı ile en yüksek noktaya erişti (182). Ağır Sanayi Halk Komiserliği, Kayseri ve Nazilli tekstil kombinalarını kuran ve bu amaçla 160 Sovyet uzmanını çalıştıran "Turkostroy" adlı tröstü kurdu. Kayseri kombinası 13 ay gibi rekor sayılan bir süre içinde kuruldu.

"Turkostroy", Türk işçileri için yetiştirme kursları düzenledi ve işçiler bu kurslarda Sovyetler Birliği'nde girişilen sosyalist sanayileşmenin büyük başarıları konusunda bilgi sahibi oldular. İsmet İnönü, Kayseri kombinasını hem "Sovyet-Türk dostluğunun bir anıtı", hem de "Sovyet sanayiinin durumunu anlatan parlak bir örnek" olarak tanıladı (183).

Sovyetler Birliği, Türkiye'ye, tekstil makineleri vb. verdikten başka, Türkiye'nin belli tarımsal ürünlerinin sürekli alıcısı olarak da büyük bir önem taşıyordu. Sovyet dış ticaret organları, çok sayıda canlı küçük baş hayvan, yün ve tiftik satın alıyordu. Doğu illerinde bu ve başka malların yüzde yüzü Sovyetler Birliği'ne ihraç ediliyordu. Böylesi alımlar Türkiye'nin iç piyasasını canlandırdı ve tarımsal ihraç mallarının fiyat düzeyi yükseldi, bunun sonucu olarak Türkiye'nin kapitalist dış ticaret ortakları da daha yüksek fiyat önerileri yapmak zorunluluğunu duydular.

Daha yirminci yıllarda her iki ülke arasında bilimsel ve kültürel bağlarda kurulmuştu. V.V. Barthold, P.M. Jukovski ve N.R. Mar gibi tanınmış Sovyet Bilim adamları, Türk tarih ve dil kongrelerinin ve kurumlarının çalışmalarına katıldılar. Ayrıca üniversite ve yüksek okullarda birçok konferans verdiler. Sovyet hekimleri, ana ve çocuk sağlığının korunması ve genel sağlık korunması alanında deneyimlerini Türk meslektaşlarına aktardılar. Verem, sıtma, doğuda çok yaygın olan ve körlük yapan göz hastalığına karşı savaşımında onlara yardım ettiler.

1934 yılında tüm uluslar yazarları 1. kongresine tanınmış Türk yazarı Yakup Kadri de katıldı.

Gene aynı günlerde, çağdaş Türk tiyatrosunun öncüsü rejisör Ertuğrul Muhsin, Stanislavski'nin dramaturg alanındaki deneyimlerini tanıdı. Moskova'da Türk müzikçilerinin konserleri, Ankara ve İstanbul'da Sovyet sanat sergileri, bu ve buna benzer olaylar sürüp gitti. Çok çeşitli nedenlerle çok yanlı gidişgeliş akımı, Türk bilim adamları ile sanatçılarının Sovyet bilim adamları ve sanatçıları ile bağlar kurmasını sağladı. İki ülkenin insanları, yirminci ve otuzuncu yıllarda birbirini daha iyi tanımak için birçok olanaklara sahiptiler.

Başka ülkelere karşı Türkiye'nin güttüğü politikanın iki hedefi vardı. Birincisi, Lozan Barış Konferansı'nda çözümlenememiş olan sorunların aydınlığa kavuşması gerekiyordu. Bunun dışında Ankara hükümeti, yabancı devletlerle kendine özgü yeni bir anlaşmalar sistemi meydana getirme konusunda çaba gösteriyordu. Bu anlaşmalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin, onun egemenliğinin ve bağımsızlığının bir çeşit tanınması anlamına gelmeliydi. Bunlar, eski kapitülasyonları ve eşit olmayan anlaşmaları ansızın hiçbir düşünce taşıyor, sınıksız karşılıklılık ve eşitlik temeline dayanıyordu.

En güç olan şeyin, emperyalist Batı devletleriyle ilişkilerin normal duruma getirilmesi olduğu sonradan anlaşıldı. Londra, Paris ve Roma, Lozan Antlaşması'nın altına iyi ya da kötü imzalarını koymak zorunda kalmışlardı. Çünkü Küçük Asya'yı İtilaf Devletlerinin Yakındoğu sömürge imparatorluğuna katma planı, Türk halkının direnişi karşısında başarısızlığa uğramıştı. Bunun ardından daha da kötüsü geldi: Türkiye'nin millileştirme politikası yabancı finans-kapitalin Türkiye'de uzun yıllardır sahip olduğu durumu sallantıya sokmuştu. Bundan dolayı İngiliz ve Fransız ekonomi çevreleri, Türk tarafının ticaret bağları kurma girişimlerine karşı buz gibi soğuk bir tavırla tepki gösterdi. Özellikle İngiliz sömürge beyleri, Kemal Atatürk'ün reform politikasını önce kuşku ve soğuklukla karşıladılar. Türk ulusunun herhangi bir yoldan yeniden canlanacağını mümkün görmüyorlardı. "Boğaziçi'ndeki hasta adam" emperyalist Yakındoğu politikasının çıkarına, iyileşmemeliydi. Londra'nın iş merkezinde ve Downing Street'te, Türk toplumunun ve devletinin yeniden kurulduğuna ilişkin haberlerin ciddiye alınması ve Ankara karşısındaki taktiğin yeniden gözden geçirilmesi de pek yavaş başladı.

Lozan Konferansı, zengin petrol bölgesi Musul konusunda verilecek kararı ertelemişti. 1924 yılında İngiliz-Türk görüşmeleri sonuç vermeden kapandığı için konu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne ve daha sonra da Lahey Yüksek Adalet Divanı'na havale edildi. İngiltere, Musul'u askeri bakımdan işgal altında tuttuğundan dolayı işin başından bu yana daha güçlü durumdaydı. Her iki uluslararası kuruluş Musul bölgesinin İngiliz koruyuculuğu altındaki Irak'a verilmesi gerektiğini kararlaştırdı. Ankara hükümeti, önce her iki kararı da kabul etmedi. Bölgede halkın çoğunluğunun Müslüman Kürtlerden meydana geldiğini ve Kürt

halkının büyük çoğunluğunun da Doğu Anadolu'da yaşadığını ileri sürerek buranın kendisinin olmasını istedi. Sınırdaki bazı çarpışmalar oldu. İngiliz uçakları sık sık Kürt köylerini bombaladılar. "Intelligence Service" ajanları, Şeyh Sait İsyanı'nda rol oynadılar. Anadolu'da yayılma hedeflerine ulaşamamış olan İtalyan emperyalistleri, bu gergin durumdan yararlanmaya giriştiler. Türkiye'nin ana topraklarına bir akında bulunmak üzere oniki adalarda çok sayıda asker yığınağı yaptılar. Ama Ankara hükümeti zamanında uyarıldı ve Türk ordusunu seferberlik durumuna soktu. Bu durumda iken 17 Aralık 1925 tarihli Sovyet-Türk anlaşması Türkiye için değerli bir moral destek oldu.

Daha sonraki İngiliz-Türk görüşmeleri, 5 Haziran 1926'da, bir anlaşmanın imzalanması ile sonuçlandı. anlaşma Musul bölgesini kesinlikle Irak'a bırakıyor. Türkiye'ye de 20 yıl süreli olarak petrol kaynaklarının işletilmesinden yüzde on oranında kazanç payı ile 500.000 İngiliz Lirası tutarında zarar ödentisi verilmesini kabul ediyordu.

Fransa ile olan ilişkiler de uzun yıllar boyunca iyi değildi. Parisli pay sahipleri, Osmanlı devlet borçlarının ödenmesi için baskıda bulunuyorlardı. Türk-Suriye sınırında, sınır anlaşmazlıkları yüzünden sürekli olarak çatışma vardı. 1928 ve 1929'da bu sorunlar anlaşmalarla sağlama bağlandı. Ankara o yıllarda birçok devletle ticaret, tarafsızlık, dostluk ve hakemlik anlaşmaları imzaladı. Almanya ile 1927'de, İtalya ile 1928'de bu tür anlaşmalar imzalandı. Lozan Antlaşması'nı imzalamamış olan ABD ile de 1927'de diplomatik ilişkiler kuruldu.

Son olarak, 1930'da, Yunanistan'la da ilişkiler normale döndürülebildi. Türk-Yunan göçmen değiş-tokuşu sırasında ortaya çıkan bütün sorunlara çözümler bulundu. 26 Ekim 1930'da Yunanistan Başbakanı Venizelos bir dostluk ziyaretinde bulunmak üzere İstanbul'a geldi. Bir yıl sonra da İsmet İnönü bunun karşılığında bir ziyaret yaptı. Türk ve Yunan halkı arasındaki ilişkilerin geniş ölçüde düzelmesi, Kemal Atatürk'ün en büyük hizmetlerinden biri sayılır. Her iki ulus, Osmanlıların yabancı ülkelerdeki egemenliği ve daha sonra da emperyalist Doğu politikası dolayısıyla Batı dünyasının gözünde "kanlı bıçaklı düşmanlar" diye damgalanmıştı. Küçük bir olay, Kemal Atatürk'ün bu konu ile ilgili tutumunu çok iyi aydınlatır. 1932 yılında Amerikan Büyükelçisi Charles H. Sherrill, Anadolu'daki meydan savaşı bölgelerini kendisiyle birlikte gezmek istediğini açıklayınca, Kemal, ona, Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkilerinin içtenlikli bir dostluk niteliği almasından sonra eski zaferlerini anımsamak istemediğini bildirdi. Kemal, son savaşın iki ulus arasında uzun zaman için acı duygular bırakacağını öne süren büyükelçiye karşı çıkarak şöyle dedi: "Savaşın nedenlerini ortadan kaldırın, savaşın yaraları da iyileşecektir." (184).

Türkiye, İran ve Afganistan arasında sıkı dostluğa dayanan bir ilişki geliştirdi. Ekonomik-

toplumsal ve kültürel geriliği aşma yolundaki reform politikası, İngiliz emperyalistlerinin entrikalarına karşı alınan ortak tavır ve Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk politikası, bu üç ülkeyi birbirine bağladı. Şah Rıza Pehlevi ve Afganistan Kralı Emanullah, Kemal Atatürk'ü ziyaret ettiler. İmzalanan birçok antlaşma, üç ülkeyi birbirine bağladı. Çok sayıda Türk subayı, ekonomi uzmanı ve öğretmen Afganistan'a gitti, orada Hindukuş Dağları'nın eteklerindeki ülkenin Ortaçağ'dan çıkarak 20. yüzyıla götüren yola girmesinde yardımcı oldular.

Türkiye, 18 Temmuz 1932'de, Milletler Cemiyeti'ne girerek Batılı devletlerle ilişkisini daha da normal duruma soktu. Ancak bu adımı atmadan önce, Türkiye'nin görüşüne göre ayrıca çözümlenmesi gereken iki güçlük üzerinde duruldu. Birincisi Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde bir üyelik istiyordu. 1934'te bu üyeliği de aldı. İkincisi, Milletler Cemiyeti'nin daha etkili bir barış aracı haline getirilmesi olanağını sağlamak üzere saldırganın tanımlanmasının yapılmamış olmasını eleştirdi. Türk hükümeti bu sırada Sovyet hükümetine başvurdu ve Milletler Cemiyeti'ne girmesinin Sovyetler Birliği ile olan dostluk ilişkisinde herhangi bir değişiklik anlamına gelmediğini bildirdi.

Kemal Atatürk, yaşamının son yıllarında dünya politikasının ufuklarında toplanan ve gölgesini Türkiye'nin de üzerine sarkıtan korkutucu bulutlardan dolayı durmadan artan kuşklar gösteriyordu. 18 Eylül 1931'de Japon militaristleri Mançurya'ya saldırdılar ve dünyanın emperyalist çerçevede yeniden bölüşülmesi yolunda açık bir savaşıma başladılar. İkinci savaş kazanı, Almanya'da iktidarın Nazilere geçmesiyle birlikte Orta Avrupa'da kaynamaya başladı. Alman finans-kapitalinin yağmacı çevreleri, Hitler faşistlerini hükümete soktu. Bunlar, "doğuya açılma" denilen kötülük dolu bir politikayı, Weimar Cumhuriyeti'nde ve Wilhelm İmparatorluğu zamanındaki öncülerinden daha sert yöntemlerle ve araçlarla gerçekleştirmek istiyorlardı. Bu politika, sürekli olarak Güneydoğu'ya doğru ilerleme ile de bağlantılıydı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucundan hoşnut kalmayan İtalyan emperyalistleri, bu uluslararası gelişmeden cesaret alarak, Akdeniz'i bir "mare nostrum", bir "İtalyan denizi" yapma hazırlığına giriştiler. İngiltere ve Fransa, bu üç savaş kazanı yüzünden durumlarının tehlike altına girdiğini görüyordu. Gene de bu ülkelerin önde gelen hükümet adamları, geniş halk yığınlarının ve burjuvazisinin gerçekçi düşünen çevrelerinin isteklerini hesaba katmayarak, faşist saldırganların cephesinden kendilerine doğru da gelen tehlikeyi küçümsediler. Berlin-Roma-Tokyo mihverine ödünler vererek onu yatıştırabileceklerini umdular. Bu türlü ödünler, özellikle Alman ve Japon emperyalistlerini, Batı devletlerinin çıkar bölgelerinden vazgeçip Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya sürüklenme yoluna itti. Oysa barışı bozanları duvarları arasına itmek için etkili olacak bir tek araç vardı: Sovyetler

Birliği ile dünyadaki bütün barışsever güçler tarafından istenen kolektif güvenlik sistemi. Halkı için barışı korumak isteyen Kemal Atatürk, Sovyetler'in çabalarını destekledi. 1929'da Türkiye, Sovyetler Birliği ile oteki bazı devletler arasındaki Briand-Kellogg Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine ilişkin Moskova protokolünü imzaladı. Saldırđanlık savaşını yeren antlaşma, Ağustos 1928'de Paris'te imzalanmış, ama yıl sonuna kadar onaylanmamıştı. Cenevre'de Milletler Cemiyeti'nin silahsızlanma konferansında da Sovyetler Birliği ile Türkiye birlikte davrandılar. Silahlanmanın adım adım azaltılmasına ilişkin şubat 1932 tarihli Sovyet önerisini destekleyen konferans yesi tek lke Türkiye olmuştu. Türkiye, 3 Temmuz 1933'te, Sovyetler Birliği tarafından sunulan saldırđanın tanımlanmasına ilişkin sözleşmeyi de imzaladı.

Kemal Atatürk, savaş korkutmaları ve küçük uluslara karşı zor kullanmalarla dolu bir dünyada uyarıcı sesini duyurdu. Barışın çiğnenmesi karşısında ilgisiz kalmayı zararlı buluyordu: "İnsan, kendi ulusunun varlığına ve mutluluğuna nasıl dikkat ediyorsa, dünyanın bütün uluslarının rahatını ve mutluluğunu da aynı biçimde düşünmek zorundadır. Kendi ulusunun iyiliğine nasıl değer veriyorsa, bütün ulusların iyiliğine yararlı olmak için de elinden gelen her şeyi yapmak zorundadır... Çok uzaklarda olup bittiğini sandığımız bir olayın günün birinde bizim başımıza da gelip gelmeyeceğini bilemeyiz. Bu yüzden insanlığın tümünü tek bir bedenmiş gibi görmeli ve ulusu onun içinde bulunan bir organ olarak kabul etmelidir."(185).

Sovyet Dışışleri Bakanı Litvinov tarafından oluşturulan "barışın bölünmezliği" kavramına uygun bu düşünceleri, Kemal Atatürk, bir tek sözde özetliyordu: "Yurtta barış, dünyada barış." (186).

Ekim 1931'de ikinci Balkan Konferansı'nın delegelerini selamlarken Kemal, Japon militaristlerinin Çin topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmesine ve bu topraklarda aklın almayacağı kanlı eylemlerde bulunmasına izin verdiği için tüm emperyalist sistemi gözler önüne serdi. şöyle konuştu: "İnsanları başka birini mutlu yapmak zr altında birbirini boğmasına götüren bir sistem, insanlık-dışıdır ve son derece istenmeyen bir şeydir. İnsanlar, ancak, birbirlerine yakınlık duymaya, karşılıklı saygı ve sevgiye, onların maddi ve manevi gereksinmelerinin çok yanlı olarak karşılanmasına yönetilmiş enerji dolu bir etkinlik yoluyla mutlu edilebilir." Atatürk, bu sözlerden ortaya çıkan alabildiğine insancıl tutumuna, eylem için öne sürdüğü istemini ekledi: "Bütün dünyayı kaplayan bir barış içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak, bu yüce lk için savaşanların sayısı yükselince olanaklı duruma gelecektir." (187).

1919 ile 1923 arasında geçen yıllar, Kemal Atatürk'e, emperyalist sömürge politikasına

yalnızca halkın silahlı gücü ile karşı konabileceğini öğretmişti. Bundan dolayı, her zaman Türkiye'nin her saldırıya karşı ekonomik ve askeri bakımdan güçlü duruma gelmesini üzerine basarak istiyordu. Kurtuluş Savaşı'nı anımsarken ve acı da duyarak, Büyük Millet Meclisi'nin üyelerine şöyle diyordu: "Herkesçe bilinen, haktan önce güç gelir yollu gerçek, bizi de kuralının dışında tutmadı. Ulusal güç, gerçek ve kesin zaferine ulaşmadığı sürece, dünya barışı bize kollarını açmaz." (188).

İktidarın nazilere verilmesinden yalnız birkaç ay sonra, Alman emperyalistlerinin yayılma tutkuları ile karşı karşıya bulunduğunu Türkiye de gördü. Hitler'in Ekonomi Bakanı Hugenberg, 16 Haziran 1933'te Londra Ekonomi Konferansı'nda, yalnızca Afrika'da bir Alman sömürge imparatorluğu değil, Doğu Avrupa'da da "yeri olmayan halk" için yerleşme bölgeleri istedi ve bu arada Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist toplum düzenine karşı sert saldırılarda bulundu. Müsteşarı Dr. Posse de, aynı konferansta, az gelişmiş ülkelerin sanayi kurmalarına karşı çıktı. Bir "iş bölümü" önerdi. Buna göre, Türkiye gibi ülkeler hammadde ihraç eden ülkeler olarak buldukları durumu koruyacaklardı. İstanbul ve Ankara basını gibi Londra'daki Türk heyeti de, Türkiye'nin sanayileşme politikasına yapılan bu saldırıyı etkili biçimde geri püskürttü.

Hitler Almanların yayılma hedeflerini zamanından önce ağızından kaçırarak Hugenberg'den biçimsel olarak kendini ayrı göstermişse de, Sovyetler Birliği ile birlikte bütün dünya kamuoyu alarma geçti. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras), 13 Temmuz 1933'te, İtalya'daki Alman Büyükelçisine'ne, Hugenberg'in görevden çekilmesine karşın, "bir Alman bakanının Doğuya doğru ekonomik yayılmadan söz etmiş bulunmasının bir gerçek olduğunu ... bunun, ilgililer arasında ancak güvensizlik ve direnme meydana getirebilecek bir saldırı" sayıldığını açıkladı (189). Türk Devlet adamları için Hugenberg ile Posse'nin çıkışları dünya, ekonomik bunalımının kapıyı çalması ile birlikte Tuna bölgesine ve Balkanlar'a Aman tekellerinin ihracatı hızla yükseltmesinden sonra daha da kuşku verici olmalıydı. Öte yandan tekeller, bu ülkelerden büyük çokluklar halinde hammadde satın alıyordu. Güney Avrupa devletleri giderek Hitler Almanyası'nın ekonomik bağımlılığı içine giriyordu. Türkiye piyasasında da Almanya birinci sıraya sığradı. 1933'te Türkiye'nin ihracatında Almanya'nın payı yüzde 19 ve ithalatındaki payı da yüzde 25.5 idi. 1938 yılına kadar bu oranlar yüzde 42.9 ve 47'ye çıktı (190).

Alman Nasyonal Sosyalist Partisi'nin Dış Politika Dairesi Müdürü Alfred Rosenberg ile 1934 ve 1938 yılları arasında Viyana'da Alman Büyükelçisi olan Fransız von Papen'in açıklamalarından anlaşıldığına göre, Alman emperyalistlerinin hedefi, Güneydoğu üzerinde "Alman ekonomik ve siyasal denetimini" kurmaktı. Arnavutluk'u kendi etkinliği altına almış

olan, aynı şeyleri Macaristan ve Bulgaristan'da uygulayan Mussolini İtalyası'nın çabaları da bu yoldaydı. Türk diplomasisi, bu eğilimlere karşı engeller kurmaya çalışıyordu. Bölgesel bir güvenlik antlaşması, "Balkan itilafı" bu amaca hizmet edecekti. Ama Türk hükümeti, bütün Balkan ülkelerini bir araya getirmeyi başaramadı. 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Balkan Antlaşması'nı imzaladı. Bulgaristan ve Arnavutluk bunun dışında kaldı. Antlaşma, imzacı devletler arasında statükoyu güvence altına alıyor ve taraflardan birinin başka bir Balkan devleti tarafından "Balkanlı olmayan bir devletle" ittifak çerçevesinde saldırıya uğraması halinde, karşılıklı yardımda bulunma yükümlülüğünü içeriyordu. Böylece antlaşma, ilk planda, Yugoslav, Yunan ve Romen toprakları ile ilgili olarak Bulgaristan'ın öne sürdüğü düzeltme isteklerine karşı yöneliyordu. Bu istekler, İtalya ve Hitler Almanyası tarafından destekleniyordu. Çünkü söz konusu istekler, bu iki devletin Balkanlarda yayılma politikasını destekleyici özellik taşıyordu. Balkan Antlaşması, Yugoslavya ve Romanya yoluyla, Fransa'nın koruyuculuğu altında bulunan "küçük itilaf"a bağlanıyordu.

Ama 1941 yılına kadar olan gelişmelerin de gösterdiği gibi, bu iki ittifak sistemi, Balkanların peyk devletlerin avı durumuna düşmesine engel olacak güçte değildi. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Doğu ve Güneydoğu Avrupa için önemli bir barış etkeni olan Sovyetler Birliği'nin bu sistemin dışında bırakılmasıydı.

Türkiye, Balkan Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç hafta sonra saldırgan devletlerin yayılma hedeflerinin ön haberine bir kez daha tanık oldu. 18 Mart 1934'te Mussolini, Roma imparatorlarının ardılı biçimine bürünerek şöyle dedi: "İtalya'nın tarihsel hedeflerinin iki adı vardır: Asya ve Afrika... Güney ve Doğu, İtalyanların başlıca çıkar alanlarıdır."(191).

Roma'daki Türkiye Büyükelçisi derhal müdahalede bulundu. Mussolini, Türkiye'nin uyanıklığını yatıştırmaya çalıştı: Aslında bir Avrupa devleti olarak gördüğü Türkiye'yi konuşmasının tek hecesinde bile aklına getirmediğini söyledi. Ama Ankara'nın güvensizliğini bu yoldan gideremedi. Türkiye daha çok bir Asya ülkesiydi ve yalnız Avrupa ile İtalyan emperyalistlerinin iştahı dinmiyordu. Bu yüzden Türk hükümeti savunma giderlerini arttırdı ve On iki Ada'da bulunan İtalyan deniz ve hava üslerinin burnuna kadar yaklaşan Ege kıyılarının bir kısmında gösteri niteliği taşıyan manevralar düzenledi.

Bir yıl sonra, Japonya'nın yanında Avrupalı saldırgan devletlerin de, zora başvurarak dünyanın yeniden bölüşülmesine başlamaya hazır durumda bekledikleri daha iyi anlaşıldı. Almanya, Versaille Barış Antlaşması'nın askeri hükümlerini yırtıp atmıştı ve silahlanma yarışını daha çok zorluyordu. İtalya, Habeşistan'a karşı, bu ülkeyi kendi sömürge imparatorluğuna katmaya doğru yönelik istekler öne sürmeye başladı. İtalyanların sömürge

asker sürüsünün askeri kışkırtmaları gündeme gelmişti. Gerek Alman ve gerekse İtalyan emperyalistleri gerçek niyetlerini saklamaya çalışıyorlardı. Onların sözüne inanılırsa, güttükleri politika, yalnızca kendi halklarının özgürlük, eşitlik ve yaşama alanı yolundaki ulusal çıkarlarına hizmet etme amacına yönelikti. Faşist diktatörler tarafından ulusal düşüncenin asıl bu yoldan kötüye kullanılmasına ve ikinci bir korkunç dünya çatışmasının ateşi ile oynanmasına karşı Kemal Atatürk susamazdı. 21 Haziran 1935 tarihli bir basın demecinde bu konuda şöyle dedi: "Savaşın ciddiyetini dikkate almayan bazı içtenliksiz önderler, kendilerini saldırının ajanları durumuna soktular. Egemen oldukları halkları, ulusal düşünceleri ve gelenekleri küçük düşürmek ve kötüye kullanmak yoluyla aldattılar. Bu nazik zamanda anarşiye karşı koymak üzere, halk yığınları için, karar verme yetkisini bizzat ele almak, sorumluluk yerlerini, sağlam karakter, yüksek moral gücü ve vicdana sahip insanlara teslim etmek anı gelmiştir."(192).

Kemal Atatürk bu durum üzerinde fazla kötümser bir yargıda bulunmamıştı. 3 Ekim 1935'te faşist İtalya, Habeşistan üzerine saldırdı. Bir yıl sonra İspanya'da Alman - İtalyan müdahalesi bunu izledi. Akdeniz artık İtalyan faşistlerinin "mare nostrum"u olmuş muydu? Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü bakımından durum nasıldı? Türkiye için tehlikeler görmezlikten gelinecek gibi değildi. Atatürk, küçük halkların haklarını ayakları ile çiğneyen Mussolini'ye karşı duyduğu tiksintiyi hiç de saklamıyordu. Yabancı gazetecilerin karşısında şöyle dedi: "Bu kendini beğenmişlik dağının, masum Habeş "yabanlarını" bir an bile duraksamadan yok edebilen, asker çizmesi giymiş bu sırtlanın dünyasında yaşamak zornuda kalmam üzücü değil midir?... Ben halkım için savaştım, ama her şeyden önce bu masum "yabanlar" için de savaştım."(193).

Büyüyen İtalyan tehlikesi karşısında Türkiye'nin güvenliğini güçlendirmek için Ankara hükümeti şimdi hangi girişimde bulunuyordu? Önce Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı koyduğu -pek zayıf olmakla birlikte- ekonomik yaptırımlara katıldı. Sonra da özellikle böyle bir zamanda eskisine göre gerçekleştirilmesi umudu daha çok olan bir isteme el attı: Boğazlar gibi önemli bir su yolu kıyılarının askerden arınmasını saptamış olan Lozan Boğazlar statüsünün değiştirilmesi istemi. Türkiye, 16 Nisan 1936'da, Lozan Konferansı'na katılanları, yeni bir Boğazlar statüsü üzerinde görüşmelere çağırdı. Önce Sovyetler Birliği öneriyi kabul etti, sonra öteki devletler de bunu izledi. Yalnız İtalya, Türkiye'nin yaptırımları dolayısıyla görüşmelere katılmayı kabul etmedi. Boğazlar Konferansı 22 Haziran ile 20 Temmuz 1936 günleri arasında Montreux'de toplandı. Çanakkale ve İstanbul boğazları bölgesinde Türk egemenliğinin tam olarak yeniden sağlanması konusunda kısa zamanda görüş birliğine varıldı. Türkiye artık yeniden Boğazlar bölgesinde asker bulundurabilecek ve kıyıların savunma için

pekiştirilmesini yapabilecekti. İtalyanların yayılma politikası karşısında bu, zorlayıcı bir gereklilikti. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin ve Karadeniz kıyısında bulunan bütün devletlerin güvenliğinin sağlam bir savunucusu olduğunu bir kez daha ortaya koydu. Karadeniz'e kıyı olmayan devletlerin savaş gemileri için geçişin sınırlandırılmasını istedi. Buna karşılık İngiltere, eski Lozan statüsü hükümlerinin elden geldiği kadar geniş ölçüde aynen bırakılmasına çalıştı ve Karadeniz'in bir "açık deniz" olarak kabul edilmesini istedi. Türk heyeti, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki eski güven ilişkisinin tersine, birçok noktalarda İngiliz tutumunu destekledi. Sovyetler Birliği, sonunda, Karadeniz devletlerinin güvenliğini, henüz tam olarak güvence altına almamakla birlikte, artıran bir anlaşmanın meydana gelmesini büyük güçlkle kabul ettirdi. Karadeniz'e kıyı olmayan devletlerin savaşa gemilerinin geçiş hakkı, barış zamanı çerçevesinde sınırlandırıldı. Bir savaş tehlikesi halinde Türkiye Boğazları kapatabilecekti. Karadeniz'e kıyı olmayan devletlerin Karadeniz'de bulunan tüm savaş gemilerinin toplam tonajı 30.000 tonu geçemeyecekti. Bu gemiler, Karadeniz'de 21 günden fazla kalamayacaklardı. Bunun dışında Sovyet heyeti, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin barış zamanlarında İstanbul ve Çanakkale boğazlarından Akdeniz'e tamamıyla serbestçe geçebilmeleri hükmünü de kabul ettirdi. İngiliz emperyalistleri daha önce böyle bir düzenlemeye sürekli olarak karşı çıkmışlardı. Ama İtalyan politikası, Akdeniz bölgesinde ve Yakındoğu'da özellikle onların durumunu tehlikeye soktuğu için, İngiliz diplomasisi Sovyetler Birliği'nin tutumuna karşı ilgisiz kalamadı ve bu yüzden söz konusu ödünü vermeye razı oldu.

Yakın ve Ortadoğu'da Türkiye'nin ittifak politikası, İtalya'nın Kuzeydoğu Afrika'daki saldırganlık eylemine bir tepki oluyordu. Türkiye, Balkan antlaşması sistemini Doğu'ya doğru genişletmeye çalıştı. İran ve Afganistan'la olan dostluk ilişkilerini daha da pekiştirdi. Bu üç devletin hükümetleriyle Irak hükümeti, İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı dolayısıyla Cenevre'de Milletler Cemiyeti'ne ortak bir protesto notası verdi. Türkiye, Arap ülkelerine karşı eskisinden daha geniş ölçüde yeniden yöneldi. Bu, İskenderun sancağı konusundaki Türk - Fransız anlaşmazlığının Türk - Arap ilişkilerini de etkilemesi bakımından gerekliydi. 1936'da Suriye - Fransa anlaşması, Suriye üzerindeki Fransız koruyuculuğunun kaldırıldığını ilan edince, Ankara hükümeti, Türklerin daha çok bulunduğu İskenderun bölgesinin Arap Suriye'den ayrılmasını ve özerk bir Türk yönetimine verilmesini istedi. Bu konuda 10 Ekim 1921 tarihli Franklin-Bouillon sözleşmesi ile Lozan Antlaşması'na dayanılıyordu. Fransa, bu sözleşme ile, daha çok Türk memurlardan meydana gelen bir özel yönetimin İskenderun bölgesinde kurulmasını ve burada Türkçenin eşit nitelikte resmi dil olarak kabul edilmesini yükümlenmişti. Türkiye daha ileri bir hedef olarak, "misakımilli" sınırları içinde bulunduğunu

kabul ettiği bu bölgeyi kendi topraklarına katmayı göz önünde tutuyordu. 1939 yılında bu hedefe de ulaştı. En sonunda Milletler Cemiyeti'nin de el attığı bu anlaşmazlık süresi boyunca, İskenderun bölgesinde Türklerle Araplar arasında çarpışmalar oldu.

Dışişleri Bakanı Aras ve Türk basını, Arap dünyasından bunun izlerini silmek ve İtalya karşısında Yakındoğu ülkelerinin elden geldiğince aynı tutuma girmesini sağlamak için, Arap ulusal hareketine karşı sık sık yakınlık gösterme çabasında bulundu. Başbakan İsmet İnönü, 12 Ocak 1937'de, Türkiye'nin Irak, Yemen ve Suudi Arabistan ile en dostça ilişkiler kurmak istediğini açıkladı. Türkiye 7 Nisan 1937'de Mısır'la bir dostluk antlaşması imzaladı.

Türkiye'nin bütün bu girişimlerinin en yukarı noktası, 8 Temmuz 1937'de Tahran yakınındaki Saadabad Sarayı'nda Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında imzalanan antlaşma, imzacı devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmamasını, ortak sınırlarına saygı göstermesini ve uluslararası anlaşmazlıklarda birbirleri arasında danışmalarda bulunmalarını öngörüyordu.

Ayrıca saldırganlık da yeriliyordu. Böylece dışarıya karşı Türkiye'nin uluslararası durumu saygı uyandırıcı bir etki yaptı. Çünkü Türkiye, Pamir Yaylası'ndan Tuna'ya kadar uzanan iki ittifak sisteminin ortasında bulunuyordu. Balkan Antlaşması'nın zayıf yanlarından daha önce söz etmiştik. Saadabad Paktı da, içsel karışıklıktan dolayı parçalandığı için etkili olamadı. Irak, İngiliz İmparatorluğu'nun kâhyası rolünü oynuyor ve bu yoldan İngiltere, paktı, kendi etkisi altına sokmak istiyordu. Buna karşılık Afganistan, tam bir tarafsızlık politikasına ve Sovyetler Birliği ile olan dostluğuna sınıksız bağlı kalıyordu.

Türkiye bu iki kutbun arasında bulunuyordu. Otuzuncu yılların ortasından sonra, örneğin Afganistan'ın izlediği yoldan belirgin biçimde uzaklaştı ve Batılı devletlere daha çok yanaşmaya çalıştı. öte yandan da bağımsızlığından ve Sovyetler Birliği ile olan anlaşmalarından vazgeçmek istemiyordu. Türkiye'nin Montreux'de takındığı tavra daha önce değinilmişti. Türkiye, daha Aralık 1935'te, İngiltere'nin bir sorusuna yolladığı karşılıklıta, İtalyan donanmasının İngilizlerin Akdeniz'deki silahlı kuvvetlerine saldırması halinde İngiltere'ye yardım etmeye, Milletler Cemiyeti tüzükleri çerçevesinde hazır olduğunu bildirdi. Ankara, böylelikle İtalya'nın Akdeniz politikası karşısında durumunu güçlendirmek istiyordu. Türk hükümeti, ayrıca, Batı ile daha sıkı ekonomik ve siyasal bağlar kurarak, ekonomik alanda durmadan yükselen Alman etkisine karşı koyabilmeyi umut ediyordu. Böyle bir yönelme içinde Türkiye, saldırganlar karşısında İngiltere'nin uyguladığı yatıştırma politikasının yedeğine sürüklendi. Bu yüzden İngiltere'nin peşinden giderek İspanya içsavaşında "ademi merkeziyet" (hiçbir şeye karışmama) politikasına katıldı. İtalya, İngiltere'nin Akdeniz'deki bütün ödünlerine karşın, Arnavutluk ve Korfu için hazırladığı ele geçirme planlarından ve Türkiye'ye karşı düşmanca tutumundan vazgeçmedi.

Ankara hükümeti, durumun ciddileşmesi halinde İngiltere ile bir ittifak kurmayı düşünüyordu. Dışişleri Bakanı Aras, 21 Temmuz 1938'de, basına, Türkiye'nin hiç bir zaman İngiltere'ye düşman olan bir blokta bulunmayacağını açıkladı. Ona göre İngiltere belki bir çarpışmayı yitirebilirdi, ama bir savaşı asla yitirmezdi. Aynı sonucu vaktiyle Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nın gidişinden çıkarmıştı.

O sıralarda Türkiye'nin dış politikasından sorumlu olan yöneticilerin, Dışişleri Bakanı Rüştü Aras ile Müsteşar Numan Menemencioğlu'nun, yoğun ekonomik ilişkiler dolayısıyla, Almanya ile dostluk bağlarını geliştirme yoluna kaydığı anlaşılıyor. Ama Almanya ile bir ittifak kurmayı, Kemal Atatürk de, ulusal güçlerin büyük çoğunluğu da kabul etmiyorlardı. Birçok Türk subayı Prusya'nın ve imparatorluk Almanyası'nın askeri başarılarına büyük değer veriyordu. Ama bunların çoğunluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile olan ittifakın Türklerin yalnız kurban vermesine ve onur kırıklığına uğramasına neden olduğunu unutuyordu. Kemal Atatürk, yaşamı boyunca bu acı deneyimleri hiç unutmadı ve gençliğinde bu dersleri hatırdan çıkarmaması için çaba gösterdi. Faşist Eğitim Bakanlığı'nın memurları, İstanbul'daki "Alman okulu"nun da okutmak zorunda olduğu Türk tarih kitaplarını inceledikleri zaman büyük bir öfke ile şunu saptadılar: "Bir Alman-Türk silah arkadaşlığından ya da Gelibolu'daki çetin savaşlarda Almanların komuta ettiğinden hiçbir yerde söz edilmiyor..." Örneğin ilkokul 4. sınıf tarih kitabında, Birinci Dünya Savaşı'nın "Almanların Türkiye'nin bütün işlerine karıştığı ve Türklere zulüm ettikleri" yazılıydı (194). Kemal Atatürk, kendisine karşı yaltaklanmaktan geri durmayan Hitler'in hedefleri konusunda hiçbir zaman hayalci olmadı. Dostlarının yanında, Alman ve İtalyan tekelci sermayesinin en saldırgan çevrelerini temsil eden Hitler ile Mussolini konusunda görüşlerini sık sık açıklıyordu: "Bu büyük deliler karşısında dikkatli olmalı! Bunlar, kişisel tutkularını doyurmak için hiçbir şeyden gözlerini kırpmazlar. Bu arada dünyanın her tarafı gibi kendi ülkeleri de yerle bir olsa bile, onlar buna aldırılmazlar." (195).

Emperyalist Almanya da, İngiliz ve Fransız rakipleri gibi, Türkiye'yi, önemli bir stratejik kale ve belirtilerini gösteren yeni dünya çatışması için yedek bir hammadde deposu olarak görüyordu. Bu yüzden, bütün bu devletler, Türkiye'yi kendi siyasal oyunlarının içine sokmaya çalışıyordu. Burada, Aras ve Numan tarafından izlenen bloklar arasında dolambaçlar yapma politikasının bu konuda Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya yeterli olup olmadığı sorusu ortaya çıkıyor. Sorumlu Türk politikacıları, otuzuncu yılların sonuna doğru Sovyetler Birliği ile dostluğu geliştirmekten çok, dikkatlerini bu eyyamcı politikaya yönelttiler. Bu yüzden 1937'de karşılıklı bir yardım anlaşmasının imzalanması konusunda Sovyetler Birliği'nin yaptığı öneriyi kabul etmediler ve bu öneriden, hem

İngiltere'yi, hem de Almanya'yı haberdar ettiler. O halde ülkeyi o güne kadar izlenen kolektif güvenlik politikası yolundan ayırmak isteyen büyük güçler işe koyulmuştu. Atatürk'ün 1935'te söylediği şu sözler unutulmuşa benziyordu: "Savaş bir bomba gibi ansızın patlak verince, halklar bütün silahlı güçlerini ve parasal olanaklarını saldırıya karşı birleştirmekten geri duramazlar. En ivedi ve en etkili önlemler, güçlü saldırganı saldırısından hiçbir yarar elde edemeyeceğini açıkça anlatacak uluslararası bir örgütün meydana getirilmesi çabalarıdır." (196).

1937 yılında Kemal Atatürk'ün sağlık durumu hızla kötüleşti. Hekimlerin karşı çıkmalarına karşın, gene dostlarıyla ve yabancı diplomatlarla gecelerini hep içki sofrası başında geçiriyordu. Gündüzleri de şaşılacak kadar çok sigara ve kahve içiyordu. Eskiden kendisini böbrek ve kalp sızıları yatağa düşürdüğü halde, şimdi bir karaciğer iltihabı haftalarca, hatta aylarca işinin başından uzak bulunmasına neden oluyordu. Ama işte bu sıralarda ulusal burjuvazinin gerici çevrelerinin dış politika üzerindeki etkisi büyüdü. Büyük ticaret ve bankacılık çevreleri kendini duyurmaya başladı. Türkiye'nin siyasal bakımdan gereksinmesi dolayısıyla, yabancı sermayenin Türkiye'ye karşı ekonomik ve parasal boykotunu gevşetmeye başlaması karşısında, ülkenin ulusal burjuvazisi aynı ölçüde emperyalist devletlerle bağlarını güçlendirdi. 1937 yılı güzünde İnönü'nün yerine başbakan olan Celal Bayar, bu akımın temsilcisiydi. Bayar'ın gerici iç politikasının nereye kadar vardığını, daha önce mahkûm edilen cumhuriyet düşmanları için -komünistlerin dışında- bir genel af çıkarması ve Turancı propagandaya yeniden izin vermesi gösterir.

Atatürk'ün hastalığı bu gelişmeye elverişli bir ortam hazırladı. Kendisi ara sıra henüz çalışabiliyor ve ülke içinde yorucu gezilere çıkıyordu. Ama yakın çevresi onda büyük değişmelerin meydana geldiğini anlıyordu. Eskiden çok güçlü olan belleği zayıflamıştı, çalışma gücü düşmüştü. Buna karşın, gene de Türk dış politikasını yöneten kişileri, özellikle Sovyetler Birliği ile olan dostluğa zarar getirebilecek temelli yön değiştirmelerden alıkoyabilecek durumdaydı. Hasta yatağında bile hükümet üyelerinden bu dostluğa önem verilmesini ve savaş başlayacağı için ekonomik kalkınmanın çabuklaştırılmasını istedi. Kemal Atatürk'ün barış politikası iki dünya savaşı arasında Türkiye'ye uluslararası alanda büyük saygınlık kazandırmıştı. Kemal Atatürk'ün dış politikasının kendinden sonra dünyaya bıraktığı başlıca öğretiler, ulusal bağımsızlığın ve dünya barışının güvenceye alınması, Sovyetler Birliği ile dostluk olmuştur. Bununla birlikte emperyalizm karşısında sınıf durumundan ileri gelen çelişki, ulusal Türk burjuvazisinin doğasında bulunan bir şeydi. Bu çelişki, özellikle otuzuncu yılların sonuna doğru çeşitli dış politika eylemlerinde kendini gösterdi. Aynı şey, Alman ve İtalyan faşizminin siyasal tehlikesini çok iyi görmekle birlikte,

Almanların ekonomik sızmasına karşı gerekli dikkati göstermeyen Atatürk'ün kendi düşüncesinde de vardır. Bundan başka Atatürk, İkinci Dünya Savaşı arifesinde sağlam bir barış etkeni olarak gördüğü İngiliz politikasının niteliği konusunda da hayalci olmuştur.

KEMAL ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ VE VASIYETİ

Ölüm, Kemal Atatürk'ü, yaklaşmakta olduğunu gördüğü ikinci bir toplu öldürmeyi yaşamak zorunda kalmaktan korudu. Güçlü beden yapısı, kaçınılmaz sonuca karşı uzun süre dayanmasını sağladı. 1938 ilk yazının başlarında bir grip yüzünden yatağa düştü. Mayıs sonunda ülkenin güneyine bir gezi yapmak için gerektiği kadar güçlü duydu gene kendini. Hekimlerin ve dostlarının söylediklerini dinlemeyip bu yorucu geziye çıktı ve yüzlerce kilometre uzayan bozuk, delik deşik yollardan geçti. Gülümsemesi artık yalnız bir gösterişi. Eskisinden daha dermansız durumdaydı. Ama görüşme masasında İskenderun sancağı için savaşım yapıldığı nazik bir anda, ulusa ve dünyaya kendini göstermek istiyordu. Fransız gazeteleri onu durmadan "işini tamamıyla bitmiş" diye niteliyordu.

26 Mayıs'ta geziden döndükten sonra derhal Ankara'dan, Boğaziçi'ndeki Dolmabahçe Sarayı'na götürüldü. Yabancı ve Türk hekimler onu kurtarmak için ellerinden geleni yaptılar. Ama karaciğer hastalığı artık durdurulacak gibi değildi. Hasta Kemal Atatürk yaz mevsimini Savarona yatında geçirdi. Bir pazar günü Boğaz'da bir sandal gezintisi yapacak kadar güçlü olduğunu sandı. Plajlarda serinlenen binlerce insan, kayığı ve beyaz pantolonlu, mavi denizci ceketli devlet başkanını tanıdı. Ona el salladılar ve sevinçle peşinden haykırdılar. Ama sandaldan doğrularak kendisini alkışlayanları selamladığı zaman yüzü solgun ve zayıftı. Bu, onun halk arasında son kez görünmesi oldu.

Temmuz sonunda durumu öylesine kötüleşti ki, tekrar Dolmabahçe Sarayı'na götürülmesi zorunlu oldu. 5 Eylül 1938'de noteri yanına çağırdı ve vasiyetnamesini yazdırdı. Kızkardeşini, kız evlatlıklarını -bağımsızlık savaşında ölenlerin yetimleri- ve İsmet İnönü'nün çocuklarını düşündükten sonra, varlığının büyük kısmını eşit olarak Türk Tarih Kurumu'na ve Türk Dil Kurumu'na bıraktı. 16 Ekim'de ağır bir buhran geldi. Bilincini yitirdi. Günlük hekim bültenleri başkanın durumu konusunda halka bilgi veriyordu. Bir kez daha kendine geldi ve Cumhuriyetin 15. kuruluş gününü de farkettiler. ne bu yıldönümünde, ne de Büyük Millet Meclisi'nin yeni çalışma döneminin açılışında konuşabildi. Kamuoyunun korkuları arttı. 10 Kasım 1938'de, sabah saat 9'u 5 geçte Kemal Atatürk, 57 yaşında iken dünyaya gözlerini kapadı. Atatürk'ün ölümünden sonra yayımlanan ilk hükümet bildirisinde, "Türk vatani büyük mimarını, Türk ulusu büyük önderini ve insanlık büyük bir evladını kaybetmiştir" (197)

deniyordu.

Türk halkı üzüntü ve acılarla doluydu. Atatürk'ün ardından, onun acıklı toplumsal durumlarını düzeltmediği milyonlarca insan da ağladı. Kendisi, onlar için de, yabancı boyunduruğundan kurtaran insan ve daha iyi bir geleceğin umut belirtisiydi. Ölüm haberi açıklandıktan sonra Türkiye'de caddelerin tüm görüntüsünü, gözyaşları, ağıtlar, umutsuzluğa gömülmüş insanlar meydana getiriyordu. Üç gün üç gece ölünün bulunduğu katafalkın önünden durmadan insanlar geçti. Sonra on iki general Türk bayrağına sarılı tabutu bir top arabasına taşıdı. Atatürk, ılık ve güneşli bir sonbahar günü, birçok acılı deneyimlerden geçtiği bir kente, ama en çok sevdiği bir kente, İstanbul'a veda etti. Cenaze alayı eski saraya doğru yürüdü, orada tabut "Yavuz" zırhlısına kondu. Türk savaş gemileriyle, aralarında Sovyet zırhlısı "Moska"nın da bulunduğu yabancı savaş gemilerinin eşliğinde Yavuz, Asya kıyısındaki İzmit'e geldi. Özel bir tren Kemal Atatürk'ün ölümlü kalıntısını, yeni Türkiye'nin başkenti, Atatürk'ün çabasının asıl simgesi olan Ankara'ya getirdi. Tabutun bulunduğu top arabasının geçtiği yolun çevresinde İstanbul'da olduğu gibi sonu görülemeyen bir insan kalabalığı toplanmıştı. Cenaze alayı Chopin'in cenaze marşının melodilerine göre etkileyici bir sessizlik içinde Etnografya Müzise'ne geldi. Ölü için burada geçici bir dinlenme yeri hazırlanmıştı. Cenazeye eşlik eden askeri birlikler, yalnızca Türk Silahlı Kuvvetleri'nin her çeşit kolundan gelmiş askerler değildi. Hemen bütün Avrupa devletleri, büyük devlet adamına ve ordu komutanına son saygı görevini yerine getirmek için cenaze heyetleri ve askeri birlikler yollamışlardı. Bunların arasında vaktiyle hükümetleri Mustafa Kemal'e "haydut" ve "haydut başı" diye bağırان ülkelerin heyetleri de vardı.

Tabutun ardından kızkardeşi Makbule ile yeni devlet başkanı, bağımsızlık savaşı sırasında yeni Türkiye'nin kalkınmasında en yakın çalışma arkadaşı İsmet İnönü de yürüyordu. Türk tarihinde yeni bir bölüm başlıyordu. Atatürk'le birlikte, Türkiye'nin burjuva-ulusal kurtuluş hareketinin kahramanlık ve ilerilik dönemi de mezara gömüldü. İnönü ve 1950-1960 arasında Bayar, Atatürk'ün adına sığındılar, ama onun kalıtını ve vasiyetini karnı doymuş büyük Türk burjuvazisinin bu temsilcileri değil, işçilerin, köylülerin, aydınların ve küçük-burjuvanın demokratik hareketi yaşadığımız günlere kadar getirdi.

Kemal Atatürk'ün dünya tarihinin büyük kişilikleri arasında sayılması elbette bir abartma olamaz. Ama onun büyüklüğü "tarihi yapan insanlardır" anlamında değil, yüzyılımızın ilk üçte-birinde dünyanın tarihsel gelişiminin gereklerini Asya ve Afrika'nın burjuva-ulusal kurtuluş hareketinin öteki bütün önderlerinden daha iyi kavramış ve buna göre davranmış olmasındadır. Bu yönden kendisi, büyük Çin devrimcisi Sun Yat-sen'in demokratik ve toplumsal düşüncelerinden daha geride olsa da, anti-emperyalist ve anti-feodal Çin kurtuluş

hareketinin bu öncüsü ile karşılaştırılabilir. Kemal Atatürk, Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin damgasını bastığı çağın eşiğindedir. Rus işçilerinin ve köylülerinin başarısının sömürgecilik altında ezilen halklara da yeni bir yol açtığını bu devrimin onlara ulusal kurtuluşları için başarılı bir savaşı yürütmelerinde kolaylık sağladığını görmüştü. Kendisi için bundan, söz konusu ilk sosyalist devrimin devlet gücü ile, Sovyet hükümeti ile sıkı dostluk ilişkileri kurmak ve onun gibi dünya barışının korunması yolunda çalışmak sonucu çıkıyordu. Kemal Atatürk, tarihsel bir kişilik olabildi ve böylece kişiliğiyle tarihin çarkını ileri doğru çevirmeyi başardı, çünkü Türk halkının emperyalist egemenlikten kurtuluş, feodal-mutlakiyetçi padişahlık rejiminden kurtuluş yolundaki çabasına kendini verme gereğini duydu. Halkın bu çabasını bir program olarak ortaya koydu ve emperyalizmin Doğu politikasına karşı direnmeyi örgütledi. Askerlik alanındaki üstün yetenekleri, silahlı bir kurtuluş savaşında İtilaf Devletlerinin çok iyi silahlandırılmış Yunanlı yardım birliklerine karşı Türk halkını zafere götürmesini kolaylaştırdı. Bununla, emperyalizme karşı askeri bir çıkışta bulunmanın kural olarak başarıya götüremeyeceğini kabul eden ve yalnızca zora başvurmaksızın direnme yolunu tutan bütün ulusal kurtuluş teoriklerini de yalanlamış oldu. Atatürk'ün yapıtı, ulusal egemenliğin sağlam temellere dayandırılması isteniyorsa, emperyalizmin hegemonyası ile birlikte yabancı sermayenin en güvenilir ajanı olan yerli egemen feodal kliğinde ortadan kaldırılması gerektiğini daha sonraki kuşaklara öğretti. Onun devletçilik politikası, yani sanayide bir devlet sektörünün kurulması, çetin bir savaşla elde edilen siyasal bağımsızlığın ekonomik alan açısından güvenceye alınmasının yolunu gösterdi. Kemal Atatürk'ün temel insancıl tutumu, Türk halkını içinde bulunduğu, İslam din adamlarının darkafalılığının ve yobazlığının yüzyıllardır onu hapis ettiği bilisizlikten kurtarmak istemesinde, halka dünya kültürünün ve uygarlığının hazinelerini tanıtmaya çalışmasında kendini gösterdi.

Atatürk'ün kişiliğinin ve çalışmasının sınırları, kendisinin burjuva bir milliyetçi olmasıyla ve Türkiye'de egemen olan sınıfsal güçler durumuna bağımlı bulunmasıyla belirlenir. Güçlü bir işçi sınıfının ve devrimci bir proleter-köylü yığın partisinin bulunmayışı, ayrıca yirminci ve otuzuncu yıllardaki genel dünya durumu, Türkiye'de burjuva-demokratik devrimin yarım kalmasına neden olmuştur. Türkiye'deki özel koşullar dolayısıyla kurtuluş savaşında olduğu gibi yeni bir Türk devletinin kurulmasında da öncülüğü yüklenmesi gereken, ulusal bilinçli çoğu asker olan aydınlar topluluğu, gittikçe geniş ölçüde büyük toprak sahiplerinin ve oluşmakta bulunan ulusal Türk burjuvazisinin çıkarlarının temsilcisi oldu. Bu koşullar yüzünden köklü toplumsal-ekonomik değişiklikler ve eski Osmanlı devlet örgütünün demokratik bir yenileştirilmesi gerçekleşmedi. Buna karşılık bağımsızlık savaşınının

bitiminden sonra halkın her demokratik özgür girişimi bastırıldı ve anti-komünizm, bir devlet öğretisi düzeyine getirildi. Egemenliği elde eden ulusal burjuva, emperyalizmle uyuşmalara girme eğilimi gösterdi. Bu tür uyuşmalar, 1947'den sonraki dönemin de tanıtıldığı gibi, Kemal Atatürk yönetiminde ulaşılan ulusal bağımsızlığı ve egemenliği yeniden tehlikeye soktu. Bu bakımdan 1923'ten sonraki Türk tarihi, kapitalist yönde bir gelişmenin genç bir ulusal devletin gittiği yolu nasıl engellediğini ve güçlülere soktuğunu gösteren uyarıcı bir örnektir. Genç general Mustafa Kemal Paşa, birçok üstün yeteneklere ve karakter özelliklerine sahipti. Ancak nesnel toplumsal gereklilikler böyle bir kişiliği istemeseydi, onun bu yetenekleri ve özellikleri hiçbir zaman gün ışığına çıkmayacak ve yeni Türkiye'nin tarihine asla onun bireysel damgasını vuramayacaktı. İtilaf Devletlerinin haince bölüşme ve boyunduruk altına alma planlarına karşı ortaya çıkan Türk halk hareketi, bir önder ve örgütleyici gerekiyordu. Bu örnekte de Friedrich Engels'in yazdığı gibi oldu: "Gerekliliği ortaya çıkar çıkmaz, adam da hemen bulunmuştur." (198). Bu adamın da Mustafa Kemal olması aynı yeri alabilme olanağına gerçekten sahip bulunan birçok başka kişilerden daha güçlü bir isteği ve daha büyük bir uzak görüşlülüğü kendinde toplamasından ileri geldi.

Mustafa Kemal'in en çok göze çarpan karakter özelliği, son derece soğukkanlılıkla her şeyi ölçüp biçen bir gerçekçiliği, karar verme isteğiyle birlikte kendinde birleştirmesi, bu arada çok sert, diktatörce yöntemleri kullanmaktan çekinmemesindedir. Bu özelliği ile başarılı bir komutan ve ustaca taktikler kullanan bir politikacı olmak için üstün bir uygunluğa sahipti. Bazı yaşamöyküsü yazarları, kahramanlarının bu niteliğini soyutlaştırmışlar ve onun gerçek büyüklüğünü, hedeflerini sınırlamasında görmüşlerdir. Oysa onun güce olan sarsılmaz inancını, Türk halkının erdemlerini ve geleceğini, Atatürk'ün kişisel bütünlüğünü ve özverisini, insanlığın sürekli ilerlemesi konusundaki inancını da daha öncekilere eklersek ancak o zaman ona karşı haksızlık etmemiş oluruz. Halkı ile olan ilişkisinde Kemal Atatürk'ün tanımlanması çerçevesine girer. Kendisi küçük burjuva kökenli olduğu halde Osmanlı İmparatorluğu'nun üst tabakasına yükselmiştir. Ona verilen adlar arasında, general ve paşa vardı. Halka da bu açıdan bakıyordu. Halka bakarken aşağıya doğru eğiliyordu. Genç askere ve yaşlı köylüye bir şey anlatabilmek için onlarla sabırla ve yorulmadan konuşabiliyordu. Her zaman için kendisini halkın "babası" sayıyordu. Büyük Millet Meclisi ona Atatürk, "Türklerin babası" soyadını verdiği zaman onun bu görüşüne uygun biçimde davranmıştı.

Asya ve Afrika halklarının emperyalist sömürge egemenliğine karşı savaşımı, bütün biçimleriyle, Büyük Sosyalist Ekim Devrimi ile başlayan ve kapitalizmin yerine sosyalizmin konulmasını içeren, bütün dünyayı çevreleyen devrimci bir sürecin bir parçasıydı ve bir parçası olmaktadır. Komünist enternasyonalin 5. Kongresi'nde Türk delegesi Faruk, "Mustfa

Kemal'i ve "burjuvazinin ya da feodal sistemin öteki temsilcilerini, aynı zamanda dünya proletaryasının düşmanı olan dünya kapitalizmine karşı savaşında ezilen Yakındoğu'nun öncüleri" olarak nitelediği zaman bu ilişkiye dikkati çekmişti (199). Günümüzde bu savaşım, eskiden sömürge ve yarı sömürge olan bölgelerin çoğunda bağımsız, genç ulusal devletlerin kurulması sonucuna götürmüştür. Sovyetler Birliği'nin önderliğinde sosyalist bir dünya sisteminin varlığı, bu başarı için en önemli koşuldu. Bugün için söz konusu devletlerin birçoğu, karmaşık ekonomik ve toplumsal sorunları da geniş halk yığınlarının çıkarına çözecek olan ulusal demokratik bir devrim yoluna girmektedir.

Kemal Atatürk'ün Asya ve Afrika halklarının ulusal bağımsızlık yolundaki savaşımına verdiği dürtüler, 1947 ile 1964 yılları arasında "üçüncü dünya"nın sözcüsü olarak tanınmış Jawaharlal Nehru'nun yapıtlarında çok açık olarak görülür. Uzun yıllar Hindistan başbakanlığı yapan Nehru, 1933 yılında kızı İndira'ya yazdığı mektuplarda Mustafa Kemal'in, 1919'da İngiliz emperyalistlerine karşı umutsuz gibi görünen bir savaşa girişmiş ve bu savaşı Sovyetler Birliği'nin yardımı ile başarıyla sonuçlandırmış "yürekli topluluğundan" hayranlıkla söz eder. Nehru, sözlerini şöyle sürdürür: "Ama bu topluluk, her şeyden önce zaferini demir gibi kararlılığına ve özgür olma isteğine, ayrıca da Türk köylülerinin ve askerlerinin gerçekten çok üstün olan savaşçılık yeteneklerine borçluydu." (200). Nehru, Ağustos 1922'de Kemal'in Yunanlı işgalcilere karşı kazandığı zafer haberinin ona ve öteki Hint milliyetçi önderlerine nasıl ulaştığını da anımsar: "O sıralarda çoğumuz Lucknow bölge hapisanesinde bulunuyorduk. Türklerin zaferini, hapishane barakamızı ele geçirebildiğimiz çeşitli bez ve kâğıt parçaları ile süsleyerek kutladık ve hatta akşam bir bayram donanması için ufak bir girişimde bile bulunuldu." (201).

Nehru, 1944'te gene İngiliz hapishanesinde "Hindistan'ın Keşfi" adlı kitabını yazarken, Kemal Atatürk'ün Hint ulusal hareketi üzerindeki etkisine dikkatini bir daha yöneltti:

"Kemal Paşa, Hindistan'da şüphesiz Müslümanlar tarafından olduğu gibi Hindular tarafından da sevilirdi. O, yalnız Türkiye'yi yabancı egemenliğinden ve bölünmekten kurtarmakla kalmamış, Avrupalı emperyalist devletlerin, özellikle İngiltere'nin oyunlarını da boşa çıkarmıştı. Bunun ardından gelen din adamlarının hedef alındığı reform politikası kör inançlı Müslümanların gözünde Kemal'in sevilirliğini azaltmıştı, ama asıl bu politika onu genç kuşaklara, gerek Hindulara ve gerekse Müslümanlara daha çok sevdirmişti." (202). Nehru da bu genç kuşaklardandı ve kendi hükümet politikasında birçok alanlarda, hem bir devlet sektörünün kurulmasında ve planlı ekonomide, hem de karabilisizliğe karşı savaşımında ve barış politikasında Atatürk'ü örnek almıştı. Nehru da Hindistan'ın koşullarını değiştirirken burjuva çerçevenin dışına çıkmamış olmakla birlikte, Atatürk'ün reformlarının "ülkenin

ekonomik yaşamına hiç dokunmadığını" ve "tabanda hiçbir değişme olmadığını" anlamıştı (203).

Kemal Atatürk'ün ekimine yardım ettiği tohum, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun süre birçok ülkede yeşeriyor ve ürün veriyor gibiydi. Ama Türkiye'nin kendisinde bu tohum kurudu gitti. 1947'de Türk hükümeti Truman'ın önce 100 milyon dolar tutarındaki "askeri yardımı"nı aldı 1952'de NATO'ya girdi ve 1955'te daha sonra CENTO olan Bağdat Paketi'nin kurucularından oldu. Bu yıllarda Türkiye, Amerikan emperyalistleri tarafından kurulan askeri blokların bir orta direği haline dönüştü. Ülkenin egemen sınıfları yabancı sermayeye bütün kapıları açtılar. Amerikan tekelleri yanında Batı Alman tekelleri de ülkeye yerleşti ve böylece Alman emperyalizminin Yakındoğu genişlemesini sürdürdüler.

ABD'nin Türkiye'de 100'den fazla üssü vardır. Bunların 18'i askeri hava alanıdır. Eşit olmayan anlaşmalar, Amerikan komutanlıklarına, belli durumlarda "iç karışıklıklar" dolayısıyla Amerikan birliklerini kullanma hakkını verir. ABD'ye ve NATO'ya tek yanlı yöneliş, ülkenin ekonomik ve toplumsal sorunlarından hiçbirini ortadan kaldırmamıştır. Tersine, bunlar, Türkiye'yi, büyük silahlanma giderlerine, örneğin askeri tesisler kurmaya ve ABD'den silah satın almaya zorlamıştır. Tarım sorununa çözüm bulunamamıştır, Türk işçileri yerli şirketlerin yanında Amerikan şirketlerinin de sömürüsüne katlanmak zorunda kalmışlardır. Dış borçlar 1.7 milyar dolara çıkmıştır.

Ellinci yıllarda egemen olan Menderes kliği, her şeyi ile ABD emperyalizmine satıldığı halde, Türk halkı Atatürk'ün kalıtını korudu. Onun gelecekte haber veren sözlerini unutmadı. Bu sözlerini Ekim 1927'de altı gün süren söylevinin sonunda Türk gençliğine yöneltti: "Memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar, gaflet ve dalâlet ve hatta hiyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler; millet, fakr-ü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir. Ey Türk istiklalinin evladı! İşte bu ahval ve şeriat içinde dahi vazifen Türk istiklal ve cumhuriyetini kurtarmaktır." (204).

Menderes kliğini ortadan silip atan, ama Türk halkının başlıca umutlarını yerine getirmeyen 1960 hükümet darbesinden bu yana, işçi sınıfı, ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamında önemli bir rol oynamaya başladı. Silahlanma ve ABD tekelleri ile yerli tekeller tarafından sömürülme politikasının yükünü ilk planda, gerçek ücretleri durmadan düşen emekçiler taşıyacaktı. Buna bir de süregelen işsizlik eklendi. Bu yüzden yüzbinlerce Türk işçisi işgücünü Batı Avrupalı girişimciye satmak zorunda kaldı. Bütün bunlar işçi sınıfının bilincinin güçlenmesine yardım etti. 3 milyon Türk işçisinden 800 bininin üyesi olduğu sendikalar siyasal bir güç haline geldi.

Gittikçe geniş ölçülere varan işçi eylemleri, eskiden işçi sınıfının varlığını bile kabul etmeyen burjuvaziyi, grev ve toplu sözleşmeler yapma hakkını vermeye zorladı. Yasal Türkiye İşçi Partisi de kuruldu. Bu parti seçimlerde başarı sağladı ve 15 milletvekili ile parlamentoda temsil edildi.

Son yıllarda ve aylarda Türkiye'de sınıf çatışmaları sertliğini gittikçe arttırdı. İşçiler daha geniş ölçüde köylülerin sorunları için de savaşında bulunuyor, gençlik ve öğrenci kuruluşları ile işbirliği yapıyorlar. Birçok köyde toprak reformu istemek için büyük kentlere yürüyüşler düzenleniyor. Hükümetin grev hakkını kısıtlama niyetine karşı 16 Haziran 1970'te yüzbinlerce Türk işçisi İstanbul'un ve öteki kentlerin caddelerinde protesto gösterileri yaptı. Hükümet, polisi ve orduyu harekete geçirdi, göstericilerin üzerine ateş açtırdı. Sonuç: 3 ölü ve 200'dan fazla yaralı.

İşçilerle birlikte öğrencilerin, aydınların, küçük burjuvazinin ve hatta ulusal burjuvazinin bazı kısımlarının katıldığı savaşımın başka bir ağırlık noktasıda, ABD emperyalizmine ve Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı girişilen boykotlar ve gösterilerdir. Bugün Türk öğrencileri ve genç işçiler, Türkiye'nin NATO'dan çıkması, Türk - Amerikan anlaşmalarının kaldırılması ve 6. Filo'nun Türk limanlarına girmesinin yasaklanması için gösteriler yapınca, çoğu zaman bu gösteriler Atatürk'ün heykellerine konulan çelenklerle sona erer. Halkın "NATO'ya Hayır" sloganı altında kampanyalar düzenlemesi, öğrenci temsilcilerinin "Amerika'ya karşıyız, çünkü ülkemizin zenginliklerini sömürüyor" diye haykırması, (205) Atatürk'ün politikasına uygundur. Atatürk tarafından kurulmuş bir ordunun gelenekleri ile övünen birçok genç, ulusal düşünüşlü subay da, bu ordunun hâlâ daha NATO stratejisinin aracı olarak ve göstericilere karşı kullanılmasına karşı çıkıyor. Kısa bir süre önce Türk Deniz Harp Akademisi'nin öğretim üyeleri bile, Amerikan emperyalizmine ve NATO'ya karşı yönelmiş, coşku uyandırıcı bir bildiri kaleme aldılar. Bu bildiriye yazarlar en başta Kemal Atatürk'ün şu sözlerine başvuruyorlar: "Eğer ulusun yaşamı tehlikede değilse, savaş bir cinayettir. Türk ordusu, saldırı savaşları yapmak ve imparatorluklar kurmak için meydana gelmemiştir. Ordu yabancı çıkarların hizmetinde bir araç da olamaz."(206).

Bugün Türkiye'de ciddiye alınacak hiç kimse, ülkenin sözde bir Sovyet saldırısına uğrayabileceği konusunda "soğuk savaş" günlerinde yayılan Amerikan masalına artık inanmıyor. Buna karşılık, NATO üslerinin Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye soktuğu ve egemenlik haklarını zedelediği konusundaki kuşkular gittikçe yaygınlaşıyor. Menderes kliğinin devrilmesinden sonra NATO'ya karşı ve Sovyetler Birliği ile dostluk ve iyi komşuluk politikasından yana olan halk hareketi büyük bir güçle gelişti, Ankara'nın egemen çevreleri üzerinde de etkisini gösterdi. Bu yöndeki akımları boşa çıkarmak ve dış politikada

daha geniş bir hareket alanı sağlamak için Demirel hükümeti, ABD ve NATO ile olan bağları eskisi kadar açıkça belli etmemek ve öte yandan da Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerde bir iyileşmeye doğru yönelmek çabasına girdi. Bu yüzden ABD, Türkiye'deki üslerde bulunan Amerikan birliklerinin sayısını 23 binden 6.000 kişiye indirmek zorunda kaldı. Son yıllarda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin Lenin ile Atatürk tarafından meydana getirilen dostluk bağlarının ruhu içinde sürekli olarak daha sıkı ve daha çok güvene dayanır biçimde oluşmasını, NATO başkentleri, şaşkınlıkla seyretmek zorunda kaldılar. Her iki devlet, dünya politikasına ilişkin bazı genel sorunlarda görüş birliğine varmakla kalmayıp, İsrail ve Vietnam sorunlarının çözümü bakımından da aynı görüşleri paylaşıyorlar. 25 Mart 1967'de Türkiye'nin yeni beş yıllık planına Sovyetler Birliği'nin katkıda bulunmasını öngören bir Sovyet - Türk ekonomik anlaşması imzalandı. Buna göre Sovyetler Birliği yedi önemli projeyi gerçekleştiriyor. Bunlar arasında bir petrol rafinerisi, bir alüminyum fabrikası ve üçüncü Türk çelik tesisleri var. Sovyetler Birliği ve öteki sosyalist ülkelerle daha güçlü bir işbirliği, birçok alanlarda Türkiye'ye, ekonomik yönden olduğu kadar siyasal yönden de ABD'ye daha az bağımlı olma olanağını sağlıyor. Devlet Başkanı Cevdet Sunay, yeni Türk - Sovyet ekonomik anlaşmasına şu sözlerle değindi: "Atatürk'ün zamanında Sovyet yardımı ile yapılmış olan Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikaları bugün de çalışıyor. Yeni girişimlerin de böyle olacağını görmekten mutluluk duyuyoruz."(207).

Tarihin akışı Türkiye'ye de atlamadan geçmiyor. "Soğuk savaş"ın dondurucu rüzgârı burada da yumuşamaya başlıyor. Vaktiyle Kemal Atatürk'ün ektiği tohum, onun kendi vatanında da yeşerecek ve büyüyecek. Bugün Türkiye'de durum 50 yıl öncesinden başka türüdür. Ama kemal Atatürk'ün ancak bir parçasını tamamlayabildiği yapıtı ulusal demokrat güçlerin geliştireceğine ve mutlu bir sonuca götüreceğine güvenebiliriz.

GÜNLEME

1876-1909 Sultan Abdülhamid II.

1881 Mustafa Kemal'in Selanik'te doğumu. "Osmanlı Dünyası Umumiyesi"nin kurulması.

1888 Deutsche Bank tarafından Anadolu demiryolunun yapımına başlanması.

1889 İlk gizli örgüt "İttihat ve Terakki"nin kuruluşu.

1893 Mustafa'nın Selanik askeri okuluna girişi. Kemal ikinci adını alması.

13.3.1899 İstanbul Harp Akademisi'nde öğrenci

11.1.1905 Yüzbaşılığa yükselmesi.

1905 Rusya'da burjuva demokratik devrim.

1906 Mustafa Kemal'in öncülüğünde "Vatan ve Hürriyet" adlı gizli örgütün kurulması.

1907 Makedonya'da Kemal'in grubunun da katıldığı yeni "İttihat ve Terakki" komitesinin kurulması.

1908-1909 Burjuva Jön Türkler Devrimi. 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konması.

Nisan 1909 İstanbul'da ayaklanan karşıdevrimcilere karşı "Hareket Ordusu"nun giriştiği yürüyüşe Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olarak katılması. Padişah Abdülhamid II'nin tahttan indirilmesi.

1909-1918 Sultan Mehmet V.

13.9.1911 Mustafa Kemal Binbaşı oluyor.

1911-1912 İtalyan -Türk savaşı. Mustafa Kemal'in Trablusgarp savaşlarına katılması.

1912-1913 1. ve 2. Balkan Savaşı. Mustafa Kemal, Bolayır'da kolordu kurmay başkanı.

27.10.1913-

1.2.1915 Sofya'da askeri ataşe.

1.3.1914 Yarbaylığa yükselme.

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı.

2.8.1914 Alman - Türk gizli ittifakı.

2.11.1914 Türkiye merkezi devletler yanında savaşa giriyor.

2.2.1915 Mustafa Kemal Gelibolu Yarımadası'nda 19. Piyade Tümeni Komutanı (1.6.1915'te albaylığa yükseliyor).

18.3.1915 Zaferin kazanılması halinde İstanbul'un Çarlık Rusyası'na verilmesini kabul eden İngiliz - Fransız - Rus gizli anlaşması.

25.4.1915 Çanakkale Boğazı'nda İngiliz - Fransız çıkartma harekâtının başlaması. Mustafa Kemal'in tümeninin savunma başarıları.

8.8.1915 "Anafartalar Grubu" komutanlığına atanması. Müttefik çıkartma birliklerine karşı zafer (Müttefikler 9.1.1916'da son köprübaşlarını boşaltıyorlar).

Ocak 1916-

Temmuz 1917 16. Kolordu Komutanı ve daha sonra Kafkas 2. Ordu Komutanı.

1.4.1916 Generalliğe yükselme ve paşa olma.

9. - 15.5.1916 Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap bölgelerinin ve Anadolu'nun bazı yerlerinin

Fransa ile İngiltere arasında paylaşılmasına ilişkin gizli Sykes-Picot Anlaşması (19.4.1917'de Güneybatı Anadolu'nun birçok yeri de İtalyanlara söz veriliyor).

5.6.1916 Türk ordusuna karşı Arap ayaklanması başlıyor.

5.7.1917 Mustafa Kemal 7. Ordu Komutanı; kendisinin üstü olan, "Yıldırım" ordular grubunun komutanı Alman Generali von Falkenhayn ile anlaşmazlık.

20.9.1917 Osmanlı İmparatorluğu'nun acıklı durumu konusunda Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya raporu.

7.11.1917 Rusya'da Büyük Sosyalist Ekim Devrimi.

3.12.1917 Halk Komiserleri Konseyi'nin "Rusya'nın ve Doğu'nun bütün emekçi Müslümanlarına" çağrısı.

15.12.1917 Mustafa Kemal'in Veliht Vahdettin'le birlikte Spaa'da Alman genel karargâhına gezisi.

3.3.1918 Sovyet Rusya ile merkezi devletler arasında Brest-Litovsk Barışı.

3.7.1918-

1.1.1922 Sultan Mehmet VI, Vahdettin.

7.8.1918 Mustafa Kemal, Filistin'de bulunan 7. Ordu'nun Komutanlığı'na tekrar getiriliyor.

19.8.1918 Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında Mondros ateşkesi.

13.11.1918 Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönüşü. İngiliz donanmasının İstanbul'a girişi.

29.3.1919 İtalyan askerlerinin Antalya'ya çıkışı.

15.5.1919 Yunan ordusunun İzmir'e çıkışı. İşgalcilere karşı Türk çete savaşının başlaması.

19.5.1919 Ordu müfettişliğine atanan Mustafa Kemal, Samsun'a çıkıyor ve Türk halkının Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başına geçiyor.

23.7. - 7.8.1919 Sivas Kongresi, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin kuruluşu.

27.12.1919 Temsil Komitesi Ankara'ya taşınıyor.

Ocak 1920 Kilikya'da Fransız işgaline karşı halkın ayaklanması.

12.1.1920 İstanbul'da son Osmanlı Meclisi'nin toplanması.

28.1.1920 Meclisin "Misakımilli"yi kabul etmesi.

16.3.1920 İstanbul'un İtilaf birlikleri tarafından işgali. 150 ulusal politikacı ve milletvekilinin tutuklanması. Meclis'in dağıtılması.

19.3.1920 Mustafa Kemal'in yeni bir millet meclisi için seçimleri ilan etmesi.

23.4.1920 Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışı.

Mustafa Kemal'in Meclis Başkanlığı'na seçilmesi.

26.4.1920 Mustafa Kemal'in Lenin'e mektubu.

3.5.1920 Ankara'da Mustafa Kemal'in başkanlığında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulması.

Mayıs 1920 küçük burjuva demokratik "Yeşil Ordu" örgütünün kurulması.

11.5.1920 Padişah hükümeti, Mustafa Kemal'i ölüme mahkûm ediyor ve ulusal hareketi yok etmek için "Halife Ordusu"nu yolluyor.

Temmuz 1920: Yunan birliklerinin Anadolu'nun içlerine yürümesi ve Trakya'yı işgali.

14.7.1920: Türkiye Komünist Partisi'nin kurulması.

10.8.1920: Padişah hükümeti ile İtilaf arasında Sèvres Barış Antlaşması'nın imzalanması.

1-9.9.1920: Bakû'de Doğu Halkları Kongresi.

10.9.1920: Türkiye Komünist Partisi'nin 1. Kongresi.

Eylül 1920: "Yeşil Ordu"nun kendini dağıtmaya zorlanması.

22.9.1920: Türkiye'ye ilk Sovyet silahlarının gelmesi.

28.9.1920:

2.12.1920: Türk-Ermeni savaşı.

8.11.1920: Çete birliklerinin dağıtılmasına ilişkin yasa. Düzenli ulusal ordunun kurulması.

10.1.1921: Ulusal Türk ordusunun İnönü'de Yunanlılara karşı ilk zaferi.

20.1.1921: Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasayı kabulü.

28-29.1.1921: Türkiye Komünist Partisi Başkanı Mustafa Suphi ve 15 arkadaşının öldürülmesi.

16.3.1921: Sovyet-Türk dostluk ve kardeşlik anlaşmasının imzalanması.

1.4.1921: İnönü'de Türklerin ikinci zaferi.

9.7.1921: Ankara'ya doğru Yunan saldırısının başlaması.

5.8.1921: Mustafa Kemal'in geniş yetkilerle başkomutanlığa atanması.

23.8-13.9.1921: Sakarya Meydan Savaşı ve Yunanlı işgalcilere karşı Türklerin zaferi.

19.9.1921: Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'e "Gazi" unvanını veriyor.

13.10.1921: Türkiye ile Kafkas Sovyet cumhuriyetleri arasında dostluk anlaşması.

20.10.1921: Fransız askerlerinin Kilikya'dan çekilmesi konusunda Türk-Fransız Franklin-Bouillon Antlaşması.

2.1.1922: Türkiye ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında dostluk ve kardeşlik antlaşması.

12.7.1922: Türkiye Komünist Partisi'nin kapatılması.

26.8.1922: Yunan birliklerine karşı Türk genel saldırısının başlaması.

30.8.1922: Dumlupınar'da Yunanlılara karşı büyük zafer.

9.9.1922: İzmir'in kurtuluşu.

- 11.10.1922: Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında Mudanya ateşkes antlaşması.
- 1.11.1922: Büyük Millet Meclisi, padişahlıkla halifelğin ayrılmasına ve padişahlığın kaldırılmasına karar veriyor.
- 17.11.1922: Sultan Mehmet VI'nın İngiliz savaş gemisi "Malaya" ile kaçıışı.
- 20.11.1922: Lozan Barış Konferansı'nın açılışı.
- 24.7.1923: Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında Lozan Barış Antlaşması.
- 9.8.1923: Mustafa Kemal tarafından (Cumhuriyet) Halk Partisi'nin kurulması.
- 13.10.1923: Ankara'nın, Türkiye'nin başkenti oluşu.
- 29.10.1923: Türkiye Cumhuriyet oluyor. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başkanı seçiliyor.
- 1.3.1924: Kemalist hükümet tarafından demiryollarının yapımına başlanması.
- 3.3.1924: Halifelğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurtdışı edilmesi.
- 20.4.1924: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın kabulü.
- 17.11.1924: Cumhuriyetçi Terakki Partisi'nin kurulması.
- 11.2.1925: Gerici Kürt ayaklanmasının başlaması.
- 17.2.1925: Feodal "aşar" vergisinin kaldırılması.
- 4.3.1925: Hükümete geniş yetkiler veren düzeni koruma yasasının kabulü.
- 3.6.1925: Cumhuriyetçi Terakki Partisi'nin kapatılması. Gerici politikacıların sürülmesi.
- 29.6.1925: Kürt ayaklanmasının 46 önderinin idam edilmesi.
- 2.9.1925: Tekkelerin kapatılması.
- 25.11.1925: Fesin yasaklanması.
- 17.12.1925: Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması.
- 17.2.1926: (İsviçre) Medeni Kanunu'nun kabulü (1.3.'te Ceza Kanunu, 29.5.'te Ticaret Kanunu).
- 5.6.1926 Türkiye ile İngiltere arasında Musul sorunu üzerine anlaşmaya varılması.
- 5.6.1927: Sanayi Teşviki Kanunu.
- 15-20.10.1927: Ulusal Kurtuluş Savaşı konusunda Mustafa Kemal'in söylevi.
- 10.4.1928: Müslümanlık devlet dini olmaktan çıkıyor. Devletle dinin ayrılığı kesinleşiyor.
- 13.6.1928: Osmanlı devlet borçlarının ödenmesi biçimi üzerinde Türkiye ile alacaklılar arasında anlaşmaya varılıyor.
- 9.8.1928: Latin yazısının kabulünün gerekliliği konusunda Mustafa Kemal'in söylevi.
- 3.11.1928: Latin alfabesinin kabulüne ilişkin yasa.
- 23.8.1929: Türk sanayi ürünlerini koruyan yeni gümrük tarifesinin kabulü.
- 10.6.1930: İki ülke arasında henüz çözümlenmemiş bulunan sorunlar konusunda Türk-Yunan

anlaşması.

12.8.1930: Serbest Fırka'nın kuruluşu (17.11.'de kapatılıyor).

23.3.1931: Mustafa Kemal tarafından devletçilik ilkesinin ilan edilmesi.

25.6.1931: Basın Kanunu.

8.5.1932: Türkiye için Sovyet ekonomik kredisi verileceğinin açıklanması.

18.7.1932: Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi.

3.7.1933: Türkiye tarafından saldırganın tanımlanması anlaşmasının imzalanması.

9.1.1934: Ulusal sanayi kurulması için birinci Türk Beş Yıllık Planı'nın açıklanması.

9.2.1934: Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Pakti'nin imzalanması.

28.6.1934: Soyadı yasasının kabulü.

24.11.1934: Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'e, "Atatürk" soyadını veriyor.

8.12.1934: Büyük Millet Meclisi seçimleri için kadınlara oy hakkı veriliyor.

16.9.1935: Sovyet yardımı ile yapılan Kayseri tekstil kombinasyonunun açılışı.

7.11.1935: 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nın on yıl için uzatılması.

20.7.1936: Montreux Boğazlar Antlaşması'nın imzalanması.

9.9.1936: Koruculuğun kaldırılması konusunda Suriye-Fransa Antlaşması'nın onaylanması.
İskenderun sancağı uğrunda Türk-Fransız anlaşmazlığının başlangıcı.

29.9.1936: Karabük Demir-Çelik tesislerinin kurulması için İngiliz H.A. Brassert firması ile anlaşma.

8.7.1937: Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında Saadabad Pakti'nin imzalanması.

25.10.1937: 1925 yılından bu yana başkanlık yapan İsmet İnönü'nün çekilmesi. Celal Bayar'ın hükümet kurması.

4.7.1938: Türk-Fransız dostluk antlaşması ve İskenderun sancağının geleceği konusunda anlaşmaya varılması (5.7.'de Türk askerleri İskenderun'a giriyor).

10.11.1938: Kemal Atatürk'ün ölümü.

11.11.1938: İsmet İnönü Devlet Başkanlığı'na seçiliyor.

1.9.1939: İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı.

1.9.1939: Karabük Demir-Çelik Tesisleri işletmeye açılıyor.

19.10.1939: İngiliz-Fransız-Türk Yardım Antlaşması'nın imzalanması.

27.12.1939: Erzincan zelzelgesi 33.000 kişinin canına mal oluyor.

8.1.1940: İngiltere ve Fransa ile geniş çaplı bir ekonomik ve parasal antlaşma imzalanıyor.

Her iki devlet, 1942 yılı sonuna kadar tüm Türk krom ürününü satın alma hakkını elde ediyor.

18.1.1940: Hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan ulusal savunma yasası.

30.5.1940: Ereğli kömür madenlerinin devletleştirilmesi.

12.6.1940: İngiltere ve Fransa'nın yanında İtalya'ya karşı savaşa girmeme konusunda Türk hükümeti karar alıyor.

24.3.1941: Türk-Sovyet tarafsızlık bildirisi.

18.6.1941: Türk-Alman dostluk Antlaşması.

22.6.1941: Hitler Almanyası Sovyetler Birliği'ne saldırıyor.

9.10.1941: Türk-Alman Mal ve Ödeme Antlaşması, 1.1.1943'ten sonra Alman silah gereçleri karşılığında Türk kromunun verilmesi.

3.12.1941: Türkiye'nin ABD ödünç verme ve kiralama programına alınması.

1941/42: Aşırı sağcı turancı çevreler, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına ve yenilmesine katılma amacı ile Hitler Almanyası ile ilişki kuruyor.

1942 yazı: Türk ordusu, 26 tümeni, Sovyet Kafkas sınırına yığıyor.

11.11.1942: Seferberliğin yükünü, Türk olmayan tüccarlara ve işadamlarına yükleyen Varlık Vergisi Kanunu.

31.12.1942: Türkiye'ye 100 milyon RM değerinde savaş gereci verilmesini öngören Türk-Alman Kredi Antlaşması.

4-6.12.1943: Kahire'de Roosevelt ve Churchill'in İnönü ile görüşmeleri. Türkiye, Hitler'e karşı savaşa girmeyi kabul etmiyor.

21.4.1944: Müttefiklerin baskısı üzerine Almanya'ya krom gönderilmesi durduruluyor.

2.8.1944: Hitler Almanyası ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi.

23.2.1945: Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı. Birleşmiş Milletlere girmesi.

19.3.1945: Sovyetler Birliği, Türkiye'nin büyük savaş sırasındaki tutumu yüzünden 1925 tarihli Sovyet-Türk Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshediyor.

29.3.1945: 23 Turancı mahkûm ediliyor, Ekim 1945'te mahkûmiyet yeniden kaldırılıyor.

7.1.1946: C.Bayar ile A.Menderes tarafından, egemen çevrelerin ABD sermayesi ile işbirliği yapan bölümünün bir araya geldiği Demokrat Parti'nin kurulması.

Mayıs 1946: Türkiye Reformcu Sosyalist Partisi'nin kurulması.

20.6.1946: Türkiye Sosyalist İşçi ve Köylü Partisi'nin kurulması.

16.12.1946: Her iki işçi partisinin kapatılması ve önde gelen yöneticilerinin tutuklanması.

12.3.1947: Türkiye için 100 milyon dolar tutarında ABD askeri "yardımı"nın kararlaştırılması (Truman doktrini).

4.7.1948: Marshall planı çerçevesinde ABD ile Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması.

14.5.1950: Demokrat Parti'nin seçim zaferi.

22.5.1950: Celal Bayar devlet başkanlığına seçiliyor. Hükümet Adnan Menderes tarafından kuruluyor. On yıl süren gerici, anti-demokratik ve ABD uydusu diktatörlük.

1950-1953: Köylülerin silahlı ayaklanmaları, büyük toprak sahiplerinin arazilerinin işgali.

25.7.1950: Kore'deki Amerikan müdahalesini desteklemek üzere 4.500 askerin gönderilmesi.

31.12.1950: Batı Almanya tekelleri, Türkiye'nin dış ticaretinde yeniden birinci sırayı alıyorlar. (1951'de savaş öncesi antlaşmalar yeniden yürürlüğe giriyor ve geniş çapta Batı Alman sermaye ihracı başlıyor).

1.8.1951: Türkiye Komünist Partisi üyeleri için ölüm cezası kabul ediliyor.

18.2.1952: Türkiye NATO'ya giriyor.

24.2.1955: Önce Irak, daha sonra İngiltere, İran ve Pakistan'ın katılımıyla Bağdat Paketi imzalanıyor.

Haziran 1956: Muhafız basınının, demokratik ve muhafız güçlerin toplantılarının yasaklanması.

Mart 1957: Batı Almanya Savunma Bakanı F.J. Strauss Türkiye'yi ziyaret ediyor. NATO çerçevesinde geniş bir askeri işbirliği başlıyor.

19.2.1959: Londra Kıbrıs Antlaşması'nın imzalanması.

5.3.1959: ABD ile askeri anlaşma. Türkiye'ye Amerikan atom füzelerinin yerleştirilmesi.

20.8.1959: Irak'ın ayrılmasından sonra Bağdat Paketi'nin adı CENTO'ya çevriliyor. ABD'nin etkisi artıyor ve CENTO genel karargâhı Ankara'ya taşınıyor.

1960 ilkyazı: Proleter grev hareketinin ve NATO konseyinin Ankara toplantısı dolayısıyla öğrenci gösterilerinin yayılması.

13.5.1960:Türk topraklarının, Sovyetler Birliği'ne karşı casusluk suçları için kullanılmasına karşı Sovyetler Birliği'nin protestosu.

27.5.1960: General Cemal Gürsel öncülüğünde bir subay cuntası (Milli Birlik Komitesi) tarafından Menderes rejiminin devrilmesi. Menderes kliğinin tutuklanması ve Demokrat Parti'nin kapatılması. Yeni burjuva partilerin ve bağımsız sendikaların kurulması.

13.11.1960: İç politikanın ve dış politika ilişkilerinin köklü biçimde değiştirilmesi için çaba gösteren 14 üyenin Milli Birlik Komitesi'nden çıkarılması.

Şubat 1961: Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu.

9.7.1961: Halkoyu ile yeni bir anayasanın kabul edilmesi.

15.9.1961: Menderes için ölüm cezası (17.9.'da yerine getiriliyor), Celal Bayar için ömürboyu hapis cezası ve Demokrat Parti'nin eski önde gelen kişileri için de uzun hapis cezaları veriliyor (20.7.1966'da bunlar için af çıkıyor).

26.10.1961: Cemal Gürsel devlet başkanlığına seçiliyor.

19.11.1961: İsmet İnönü hükümeti kuruyor, Cumhuriyet Halk Partisi seçimlerden en güçlü

parti olarak çıkıyor.

31.12.1961: İş kanunu, grev hakkı ve emperyalist devletlerle bağların koparılması için İstanbul'da işçi gösterileri oluyor.

Temmuz 1963: Gittikçe büyüyen bir halk hareketinin baskısı altında Büyük Millet Meclisi, sendikalara grev hakkı ve toplu sözleşmeler yapma hakkı tanıyan bir yasayı kabul ediyor.

12.9.1963: Ortak Pazar'la Türkiye arasında bir ortaklık antlaşmasının imzalanması.

5.11.1964: Moskova'da Türk-Sovyet Kültür Antlaşması'nın imzalanması.

1964/65: Kıbrıs anlaşmazlığı konusundaki tutumları dolayısıyla Türkiye ile NATO müttefikleri ABD ve İngiltere arasında derin görüş ayrılıkları beliriyor.

Ocak 1965: N.V. Podgorni başkanlığında Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti'nden bir heyetin Türkiye'yi ziyareti.

5.2.1965: Türkiye'nin dış politikasında yeni bir yönelmenin ortaya konması. Bu politikanın ağırlık noktasını, Sovyetler Birliği, Balkan ülkeleri ve Arap devletleri ile ilişkilerin iyileştirilmesi meydana getiriyor.

Mayıs 1965: Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye'yi ziyareti.

16.5.1965: Ereğli demir-çelik fabrikalarının açılışı.

Ağustos 1965: Türkiye başbakanı Sovyetler Birliği hükümetinin çağrılısı olarak Moskova'yı ziyaret ediyor.

10.10.1965: Parlamento seçimlerinde, İsmet İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi, bir süredir başbakan olan Süleyman Demirel'in Adalet Partisi tarafından yenilgiye uğratılıyor. Türkiye İşçi Partisi 15 sandalye kazanıyor.

26.3.1966: Her türlü komünist etkinliğe karşı yeni bir yasa kabul ediliyor.

28.3.1966: Cevdet Sunay, Türkiye'nin devlet başkanlığına seçiliyor.

21.4.1966: Türkiye, ABD ile ikili anlaşmaların gözden geçirilmesini istiyor.

26.5.1966: Güney Kore'de bulunan son Türk birliği de geri çekiliyor.

Temmuz 1966: Bir Türk parlamento heyeti. Sovyetler Birliği'ni ziyaret ediyor.

Aralık 1966: Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin Türkiye'yi ziyaret ediyor.

17.1.1967: 400.000 üyeli 17 örgütün üyesi olduğu "Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu"nun kuruluşu.

22.6.1967: Türkiye Dışişleri Bakanı, BM Genel Kurulu'nda İsrail birliklerinin işgal altındaki Arap topraklarından derhal çekilmesini istiyor.

22.6.1967: Amerikan 6. filosunun gemilerine karşı İstanbul'da büyük Amerikan aleyhtarı öğrenci gösterileri.

Eylül 1967: Başbakan Demirel'in Moskova'yı ziyareti.

23.11.1967: Ankara'da L.B. Johnson'un özel temsilcisine karşı gösteriler.

27.12.1967: Türkiye İşçi Partisi'nin, NATO'dan çıkılması için Türk halkını bir kampanyaya çağırışı.

Mayıs-Eylül 1968: Türkiye'de demokratik güçlerin "NATO'ya Hayır!" sloganı altında gösterileri.

3.5.1968: Sovyet uzmanları tarafından bir metalurji kombinasyonunun yapımına ilişkin Türk-Sovyet anlaşması.

30.6.1968: Türkiye'nin dış borçları 1.4 milyar dolar (döviz olarak ödenmesi gereken) ve 3.2 milyar Türk Lirası'na (Türk parası olarak ödenmesi gereken) ulaşıyor.

Mayıs 1969: Batı Almanya Dışişleri Bakanı Willy Brandt'ın Türkiye'yi ziyareti. 1.5 milyar DM Batı Alman sermaye "yardımı"nın Türkiye'yi NATO'ya daha sıkı biçimde bağlamaması karşısında tekellerin basınla düş kırıklığı.

Kasım 1969: Türkiye Devlet Başkanı Sunay'ın, Sovyetler Birliği'ni ziyareti.

Şubat 1970: İstanbul Boğazı üzerinde bir köprü yapımına başlanması.

14.2.1970: Adalet Partisi'nde aşırı sağ ve tutucu kanadın Başbakan Demirel'i düşürme denemesinin başarısızlığa uğraması.

Nisan 1970: Gediz bölgesinde ağır bir deprem 2.000 kişinin ölmesine neden oluyor.

16.6.1970: Yüz binlerce Türk işçisinin Demirel hükümetinin sendika düşmanı politikasına karşı protesto gösterisi. Polis üç göstericiyi öldürüyor.

KAYNAKÇA

Barthel, Günter, "Kemal Atatürk und die türkische Industrialisierungs-politik", Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 10/1968.

Internationale Beratung der kommunistischen und Arbeiterparteien, Moskau 1969, Berlin 1969.

Deutschland im ersten Weltkrieg, Bd. 1 u. 2, Berlin 1968.

Geschichte der sowjetischen Aussenpolitik, Bd. 1, 1917-1945, Berlin 1969.

Geschichte der internationalen Beziehungen 1917-1939, yayınlayan: W. G. Truchanowski, Berlin 1963.

Glasneck, Johannes, Methoden der deutsch-faschistischen Propagandätätigkeit in der Türkei vor und während des zweiten Weltkrieges, Halle (saale) 1966.

Glasneck, Johannes/Kirchheisen, Inge, Türkei und Afghanistan - Brennpunkte der Orientpolitik im zweiten Weltkrieg, Berlin 1968.

Kolonialismus und Neokolonialismus in Nordafrika und Nahost, Berlin 1964.

Rathmann, Lothar, Araber stehen auf, Berlin 1960.

Rathmann, Lothar, Stossrichtung Nahost 1914-1918, Berlin 1963.

Rathmann, Lothar, Neue Aspekte des Arabi-Aufstandes 1879-1882 in Ägypten, Berlin 1968.

Tillmann, Heinz, Deutschlands Araberpolitik im zweiten Weltkrieg, Berlin 1965.

Weltgeschichte, Bd. 7, 8, 9, Berlin 1965.

Werner, Ernst, Die Geburt einer Grossmacht - Die Osmanen (1300-1481), Berlin 1966.

Werner, Ernst, "Wesen und Formen des türkischen Nationalismus", Zeitschrift für
Geschichtswissenschaft, 10/1968.

Werner, Ernst, "Die Türkei am Vorabend des ersten Weltkrieges im Spannungsfeld der
Grossmächte", aynı yerde, 12/1968.